Jan van den Broek

Landschap lezen

De ontwikkeling van landschap en infrastructuur van Centraal-Groningen tot ca. 1600

5

Hinkemahorn en Stadsweg.
De wegen naar Fivelgo en het Oldambt

Groningen 2017

Landschap lezen 5: Hinkemahorn en Stadsweg.
De wegen naar Fivelgo en het Oldambt

Laatste herziening: 16-1-2018 12:06

Op het titelblad: de Stadsweg vóór de aanleg van de fietssnelweg, naar het westen gezien. Dit gedeelte van de Stadsweg werd onderhouden door de rechtstoelen van Oosterdeel van Fivelgo-Westerambt

5 Hinkemahorn en Stadsweg. De wegen naar Fivelgo en het Oldambt

5.1 De weg van de Groningers

5.2 Een nieuw diep en twee bruggen

5.3 Hinkemahornsterweg

5.4 Stadsweg

5.5 Gaten

Jonker Johan Rengers van Ten Post (1542-1626)

In een vaak geciteerde passage uit de kroniek van de Ommelander edelman Johan Rengers van Ten Post deelt de auteur mee dat er in de tijd 'vóór de verbonden' nauwelijks een weg was tussen Groningen en Appingedam.[1]

[1] H.O. Feith ed. *Werken van de Ommelander jonker Johan Rengers van Ten Post,* 3. dln. (Groningen 1852/53) I 75.

Met de 'tijd van de verbonden' bedoelt Rengers de periode die begint met het verbond dat de stad Groningen op 4 augustus 1428 met de hoofdelingen en 'meenten' van Humsterland, Vredewold, Langewold en Middag voor tien jaren sloot. Het had tot doel de onderlinge samenwerking te bevorderen en vijanden van buitenaf te weerstaan.[2] Afgesproken werd ook dat het de andere landschappen zou vrijstaan zich bij dit verbond aan te sluiten. Dat gebeurde ook. Het Halfambt van Hunsingo, het Westerambt van Fivelgo, Duurswold en Appingedam traden op 5 september 1434 toe, de Marne op 16 augustus 1436, en het Oosterambt van Hunsingo sloot op 12 november 1436 de rij.

Rengers schrijft: '*wat de wech blijcket noch van Gronningen aver Hogerbrugge na Russcherbrugge so voerts hen doer all up den suedersijde des dieps na Den Buer tho, dewelcke darna is an den noerdersijde in beter grundt doergeleidet.'*

Hiermee bedoelt hij blijkbaar dat de landweg die eigenlijk nauwelijks een weg mocht heten, vóór c. 1425 via de *Hereburezuidwending* en de *Wyrkeszuidwending* naar Ruischerbrug liep en dan via de Grasdijk naar Ten Boer. Met de route die daarna over betere grond aan de noordzijde is gelegd lijkt de weg te zijn bedoeld die we nu als Stadsweg kennen.

Ook in een ander verband schrijft Johan Rengers over de landweg tussen Fivelgo en Groningen:[3]

> *'Die van Fijwelgo handelden meest ten Appingedam, desto meer dat sie geenen bequaemen landtweg nae Groeningen hadden, als die wech van Oisterdijckx horne over Buijrster tille, op 't suijden des dieps gieng, verbij Ruisscherbrugge nae Hoogerbrugge ende nhae Groeningen toe. Dat diep wth Lutzingemaer ofte van Oisterdijckx horne (dat bij der stat wort gegraven) was oick niet so, omme thoe gebruicken: soo als ick loffweerdich berichtet bin.'*
>
> 'De Fivelgoërs dreven vooral te Appingedam handel, temeer door het ontbreken van een goede landweg naar Groningen. Er was alleen de weg die van Oosterdijkshorn over de Boerstertil[4] aan de zuidzijde van het diep liep, voorbij Ruischerbrug naar Oosterhoogebrug en dan naar Groningen.
> Ook het kanaal van het Lustigemaar of van Oosterdijkshorn (dat door de Stad wordt gegraven) was niet van dien aard dat het bruikbaar was, zoals mij uit geloofwaardige bron is meegedeeld.'

Deze passage heeft veel minder aandacht gekregen dan de eerstgenoemde. Waarschijnlijk is er ook wel wat op af te dingen. Met de Boerstertil moet de brug over het Damsterdiep bedoeld zijn die doorgaans Boltklap of Bolttil wordt genoemd. Deze lag over het door de stad Groningen gegraven deel van het Damsterdiep. Vóór het graven van dit kanaal (1424) was hier geen brug nodig. Met het 'diep vanaf het Lustigemaar' bedoelt Rengers ongetwijfeld hetzelfde stuk van het Damsterdiep. Maar waarom zou dat niet bruikbaar zijn geweest? Misschien haalt hij hier verschillende dingen door elkaar. Het kan zijn dat de oude Damstervaart slecht te gebruiken was, maar die was – voor zover mij bekend – niet door de

---

2 GrA 2100-161 (RF 1428.4).

3 In het tractaat *'Van den standt, politie offte regiment der Ommelanden tusschen d'Eemse ende Lauwerse voor den voorbunde: bij den verbonde tot anno 1521: ende onder den princen'*, in Feith, *Werken Rengers,* III 45.

4 Rengers moet de Boltklap of Bolttil bedoelen.

Groningers gegraven.[5]

Hoe dan ook bevestigt deze passage het vermoeden dat de oudste landverbinding ten zuiden van het Damsterdiep lag. Het enige daarvoor in aanmerking komende tracé loopt langs de Bolte en de Grasdijk, met een knikje bij Ruischerbrug (Hinkemahorn) en de Woldweg. Tegelijk bevestigt deze passage het vermoeden dat de oude Damstervaart (het latere oude Damstermaar) hier gezocht moet worden.

Hinkemahorn op de chromo-topographische kaart

De door Johan Rengers bedoelde oude route tussen Groningen en Fivelgo moet dus de weg zijn langs de Grasdijk en, dichter bij de stad, die langs de 'Wyrkeszuidwending' (de grens tussen Noorddijk en Middelbert). In dit verband dringt zich de gedachte op aan de 'Hinkemahorn' en 'Hinkemahornsterweg'. Deze toponiemen kom je in de archieven vanaf de zestiende tot en met de negentiende eeuw tegen zonder dat meteen duidelijk is waar we die moeten zoeken. Op de topografische kaart van c. 1900 staat ten zuiden van Ruischerbrug wel de naam 'Hinkemahorn', maar de vraag blijft waar de Hinkemahornsterweg liep en wat zijn functie was. Bovendien: hoe komt het dat deze weg op moderne kaarten niet te vinden is?'

Het toponiem Hinkemahorn komt in allerlei spellingsvarianten voor. Net zo variabel als de spelling lijkt ook de betekenis van de naam. Soms wekt hij de indruk een weg of een stuk daarvan aan te duiden, andere keren schijnt een bepaalde plek of streek zo te heten. In mijn 'Zijpad Hinkemahorn' heb ik verslag uitgebracht van mijn naspeuringen naar de *Hinkemahorn* en zijn geschiedenis.

[5] Zie voor de Damstervaart *Landschap lezen* 4, hoofdstuk 4.4. 'Damstervaart, Damsterdiep, Damsterwal'.

Ik begin mijn verhaal met het verklappen van het antwoord op de eerste van de twee vragen die ik zojuist stelde. Wie zich even in de materie verdiept komt er al snel achter dat *'Hinkemahornsterweg'* inderdaad de oude naam is van de weg die ten zuiden van het Damsterdiep tussen Oosterhoogebrug en Ruischerbrug en vandaar verder zuidwaarts liep en waarvan een gedeelte op oude topografische kaarten staat aangegeven als 'Woldweg'. Soms wordt deze weg ook eenvoudig – maar wel verwarrend – als 'Stadsweg' aangeduid.

Volgens een akte uit het jaar 1408 werden de tot het Gorecht behorende kerspelen Noorddijk en Middelbert van elkaar gescheiden door een dijkje dat *Wyrkeszuidwending* heette.[6] De bedoelde akte is meteen ook de enige bron waarin we deze naam tegenkomen. Dat hij verder nergens voorkomt en in totale vergetelheid is geraakt, komt doordat over dit dijkje een weg liep die eeuwenlang *Hinkemahornsterweg* of kortweg *Hinkemahorn* werd genoemd. De naam – althans het element 'horn' daarin – lijkt te zijn ontleend aan de knik die Borgsloot en Borgwal ten zuidoosten van het huidige Ruischerbrug maakten.

Het verloren gaan van een naam komt wel vaker voor: hetzelfde is gebeurd met de *Damsterwal* tussen de Borg en Oosterdijkshorn. Nadat die dijk halverwege de zeventiende eeuw onder regie van de provincie Stad Groningen en Ommelanden was uitgebouwd tot trekpad langs het Damsterdiep, raakte de naam *Damsterwal* in onbruik, zodat er zelfs verwarring kon ontstaan omtrent de locatie ervan.[7]

Woldweg in Ruischerbrug

Maar ook de naam 'Hinkemahorn' is bijna vergeten. Het grootste stuk van de daarmee aangeduide weg werd sinds c. 1850 meestal 'Woldweg' genoemd. Tegenwoordig heet alleen het in Ruischerbrug gelegen oostelijke deel van die oude weg officieel 'Woldweg'.

---

6 De tekst, waarvan het origineel is verloren gegaan, is naar een 18e-eeuws afschrift uitgegeven door R.K. Driessen (*Monumenta Groningana* II 268-171). Oudere (en betere) afschriften dan het door Driessen gebruikte bevinden zich in GrA 619-913 (fol. 26-30) en GrA 2043-29 nrs. 171-173.

7 Meer hierover in *Landschap lezen* 4, hoofdstuk 4.4, 'Damstervaart, Damsterdiep en Damsterwal'.

We zagen al dat het woord 'Hinkemahorn' nog wel op de oude topografische kaart staat, maar dan als de naam van het buurtschapje ten zuiden van het Eemskanaal bij Ruischerbrug. Op latere topografische kaarten wordt het niet meer vermeld.

In een in 1994 verschenen publicatie over Ruischerbrug, Noorddijk, Middelbert vinden we op een fotopagina wel de Groningse variant *Enkomm'n hörn*, maar niet de 'ABN-versie' Hinkemahorn.[8]

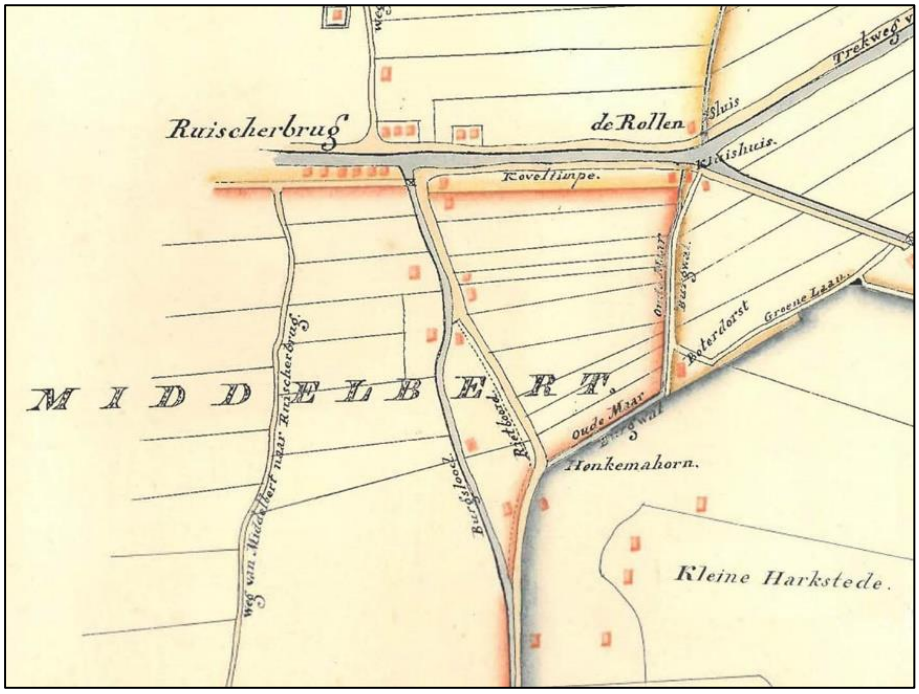

'Henkemahorn' op een 19e-eeuwse manuscriptkaart

Uitsnede uit de 'Kaart aanwijzende de belending der karspelen Noorddijk, Garmerwolde, Harkstede, Middelbert', opgemeten door B. Waterman; 1824.

(GrA 817-3577)

Behalve de Hinkemahorn bevat het afgebeelde kaartje allerlei interessante bijzonderheden:

- het ontbreken van een brug over het Damsterdiep bij Ruischerbrug
- de Koveltimp tussen de Borgsloot en het 'Kluishuis' op de plek waar het Slochterdiep in het Damsterdiep uitkomt
- de sluis op de plaats waar vroeger de Rollen waren (de overtocht of overtoom tussen het Thesingermaar en het Damsterdiep)
- de oude loop van de Borgsloot
- het Oudemaar dat met een knik bij de Borghorn van Hinkemahorn naar het Kluishuis loopt
- de op de voormalige Grasdijk gelegen Groenelaan

De meeste van deze elementen komen in het vervolg aan de orde.

8 In een adres dat enkele ingezetenen van de gemeenten Noorddijk en Slochteren in 1837 aan de koning richtten, wordt melding gemaakt van de 'Henkemahornster- of Woldweg' (GrA 2491-57). De naam 'Henkemahorn' staat ook op een uit 1824 daterende manuscriptkaart, en wel bij de knik in de Harkstederweg ten zuiden van Ruischerbrug (GrA 817-3577). De Groningse varianten 'Enkomm'n hörn', 'Henkumahörn' en 'Ainkomhörn' trof ik aan bij resp. A. Buursma (red.), *Trouwe wachters van Gruno's veste, Ruischerbrug, Noorddijk, Middelbert* (Bedum 1994) p. 84, en Henk Nieborg, 'De geschiedenis van Harkstede-Scharmer (3) en (27), in: *Vrouger*: orgaan van de Historische Vereniging Scharmer-Harkstede en Omstreken. jrg. 2 (1997) nr. 3, 39, en jrg. 14 (2009) nr. 27, 11.

Het kaartje van Waterman laat zien dat de trekweg langs het Slochterdiep aan de zuidzijde van het kanaal ligt. Deze trekweg loopt door tot Ruischerbrug. Aangezien de trekweg naar Groningen aan de noordkant van het Damsterdiep lag en er bij Ruischerbrug geen brug was, moest het paard van de trekschuit te Ruischerbrug met een bootje naar de noordkant van het Damsterdiep worden overgezet.[9]

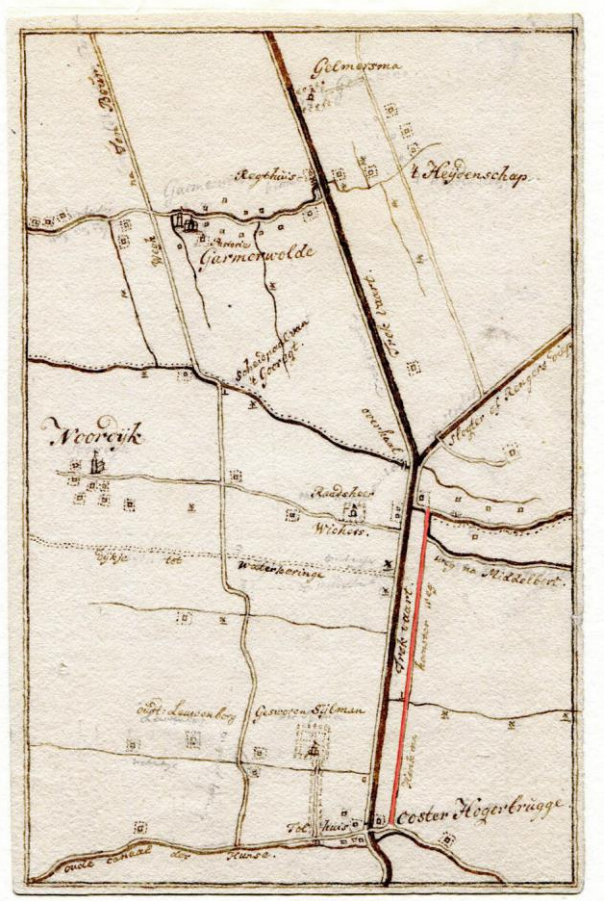

De 'Hinkmahornsterweg' op een manuscriptkaartje van Theodorus Beckeringh

De '*Hinkmahornsterweg'* (hier rood aangezet) op een handgetekend kaartje van Theodorus Beckeringh (c. 1760).
Het noorden is links.

(GrA 817-1383)

De breedte van de *Koveltimp* (de smalle strook tussen het Damsterdiep en de Wyrkeszuidwending of Hinkemahornsterweg) is door Beckeringh niet correct weergegeven. Hij heeft zijn '*Hinkmahornsterweg'* zo ver naar het zuiden getekend, dat men hem zou kunnen houden voor (een voorganger van) de huidige Driebondsweg, die 300 à 500 meter ten zuiden van het Damsterdiep ligt.

Zoals het afgebeelde kaartje van Beckeringh laat zien lag de Hinkemahornsterweg tussen Oosterhoogebrug en de weg naar Harkstede. Eeuwenlang was dit een belangrijke schakel in de verbinding tussen de stad Groningen enerzijds en Duurswold en het zuiden van Drenterwolde anderzijds. In de zestiende eeuw en ook later nog werd de naam 'Hinkemahorn' of 'Hinkemahornsterweg' gebruikt om daarmee de hele route vanaf Oosterhoogebrug tot aan Scharmer aan te duiden.

Maar dat is niet altijd zo geweest. In een akte van 1370 lezen we dat destijds niet de Hinkemahorn, maar een andere route werd gebruikt en dat die over de *Ulgira Sidwendene* liep.[10] De bron deelt verder mee dat de Groningers ten tijde van het opmaken van de akte bezig waren met de aanleg van een – waarschijnlijk nieuwe – weg. Het lijkt erop dat die 'weg van de Groningers' een onderdeel was van een alternatieve route tussen de stad Groningen

---

9 Adres aan de koning (correspondentie gemeente Noorddijk 1838; GrA 1491-57).

10 OGD I 571. Van deze akte zijn verschillende originelen bewaard gebleven, waarvan twee exemplaren in het archief van de Drie Delfzijlen berusten (GrA 708-62 en 498, reg.nr. 6). De waterstaatkundige aspecten van de inlating van Middelbert en Engelbert heb ik summier besproken in *Een kronkelend verhaal*, 103-105. Een uitvoeriger behandeling staat nog op het programma.

en Duurswold. Aangezien er geen andere mogelijkheden zijn voor een verbindingsweg tussen Groningen en Duurswold, moet die alternatieve route zijn aangelegd op de *Wyrkeszuidwending* en dus de weg zijn die later 'Hinkemahornsterweg' of 'Woldweg' genoemd werd.

De bedoelde akte is opgemaakt bij gelegenheid van de 'inlating' van de kerspelen Middelbert en Engelbert in de zijlvestenij-organisatie van de Drie Delfzijlen. Met het begrip 'inlating' wordt bedoeld dat de landerijen in die dorpen vanaf dat moment hun water door de Borgwal heen op de Borgsloot mochten lozen. Zoals we in *Landschap lezen* 4 zagen, liep het dan verder via de watergangen van het Scharmerzijlvest naar de Delf (het oostelijke deel van het latere Damsterdiep) en door de Scharmerzijl (een van de Drie Delfzijlen) naar de Eems.

Het heeft er alle schijn van dat de bedoelde 'weg van de Groningers' (waarbij ook een brug hoorde) werd aangelegd ter vervanging van de bestaande verbindingsroute tussen de stad en Duurswold die, zoals gezegd, gebruik maakte van de *Ulgira Sidwendene*. Deze weg bestaat nog altijd en heet nu Olgerweg.

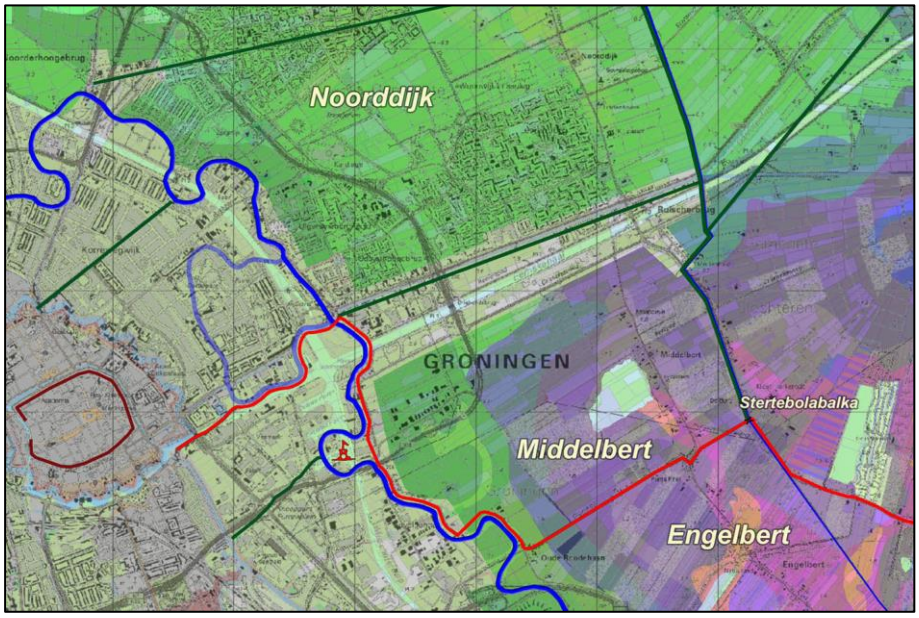

De landweg naar Duurswold op de bodemkaart

Met een rode lijn is de route van Groningen naar Duurswold aangegeven. Ze liep over de Harbargeweg naar de Hunze, volgde de Euvelgunnerweg langs de rivier en de Gronenburg en vervolgens de Olgerweg tussen Middelbert en Engelbert.

De kleurtjes geven de verschillende grondsoorten aan. In Noorddijk en de westelijke delen van Middelbert en Engelbert zien we klei, ten oosten en zuiden daarvan heeft de bodem een moerig karakter.

De Ulgerzuidwending of Olger vormt de grens tussen de dorpsgebieden van Middelbert in het noorden en Engelbert in het zuiden. Even vóór de plek waar de Engelberterweg naar het zuiden aftakt, maakte (en maakt) de Olgerweg een bocht om vervolgens, na de driesprong, weer terug te zwenken. Op de plek waar nu de Olgerweg eindigt en de Middelberterweg begint, liep de oude route rechtdoor. Op oude kaarten staat hier nog de *Oudeweg* aangegeven, maar deze bestaat allang niet meer. In het veld is van deze weg alleen een oprit op particulier terrein en een kavelscheiding overgebleven. Dank zij het rapport dat schoolmeester K.H. Bruininga van Middelbert omstreeks 1830 schreef, weten we dat die oude weg ook in zijn tijd al niet meer werd bereden. Aan het einde van de weg kruiste men

de Borgwal en kon men via een brug de Borgsloot oversteken.

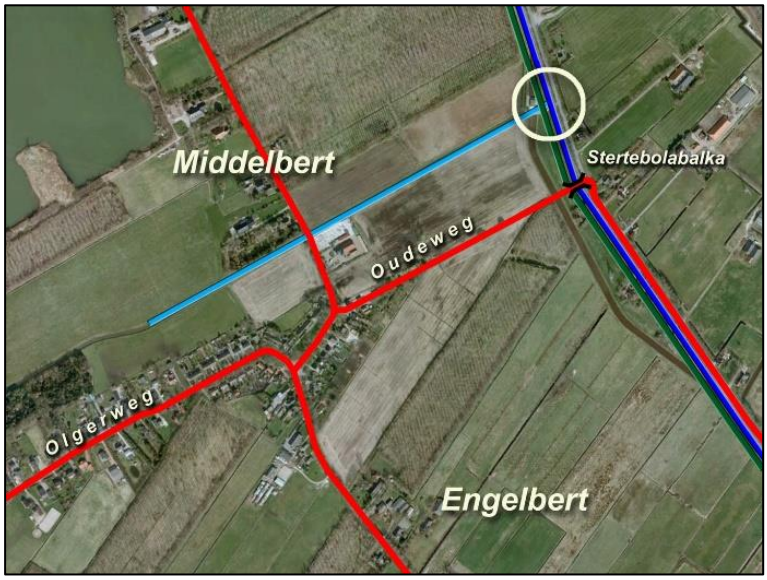

Op de grens tussen Middelbert en Engelbert

De locatie van de *Stertebolabalka* ingetekend op een uitsnede van Google Earth.

In de cirkel bevindt zich de plaats waar de gemeenschappelijke waterlossing van Engelbert en Middelbert (lichtblauw) ingevolge de 'inlatingsakte' van 1370 door de Borgwal (groen) heen in de Borgsloot (blauw) mocht uitmonden. Op die plaats bevindt zich tegenwoordig het gemaal 'De Borg'.

Tussen neus en lippen door deelt meester Bruininga mee dat deze brug bekend stond als '*steerte bolte balka'*. Hij vertelt er helaas niet bij of die bekendheid algemeen was of dat hij zelf tot de conclusie gekomen was dat die brug zo moest heten.[11]

Hoe hij ook aan zijn wijsheid komt, met deze mededeling geeft Bruininga wel een welkome en alleszins geloofwaardige oplossing voor een van de raadsels in de akte van 1370 die tot dusver onopgehelderd zijn gebleven.[12] In dat stuk wordt de *Stertebolabalka* genoemd als de plek waar de twee kerspelen Middelbert en Engelbert hun gezamenlijke uitwatering in de Borgsloot mochten hebben.

R.K. Driessen, de uitgever van de *Monumenta Groningana veteris aevi inedita*, wist niet waar hij de *Stertebolabalka* uit de akte van 1370 moest zoeken, maar deed wel een poging om de vreemde naam te verklaren.[13] Volgens hem kon deze *balka* of 'balk' wel een *hoogholtje* over de Borgsloot geweest zijn. Voor het eerste deel van de naam verwees hij naar het werkwoord *sterte-bollen*, dat volgens Cornelis Kiliaan 'tuimelen' betekent.[14] Driessen

---

11 Ook in een door de scheppers van het Scharmerzijlvest opgemaakt en op 28 december 1754 gepresenteerd lijstje van schouwbare objecten wordt de *'Stortebolabalka'* genoemd (GrA 136-2417). Uit de context blijkt dat men bekend was met de locatie van deze balkbrug.

12 Driessen wist niet waar de *Stertebolabalka* zich bevond (R.K. Driessen, *Monumenta Groningana veteris aevi inedita of verzameling van onuitgegevene oude charters en stukken betreffende de provincie Groningen, aanvang nemende met de vroegste tijden en eindigende met het laatste van de veertiende eeuw* (Groningen, J. Oomkens, 1822-1830) 4 stukken in 4 banden, dl. II 262-263). Acker Stratingh vermoedde de plek bij de Borgsloot aan de zuidgrens van Engelbert (G. Acker Stratingh, 'De vroeger zoogenaamde Acht zijlvesten, beschouwd als het Scharmer zijlvest en in verband met den ouden waterstaat van het aangrenzende Goregt en gebied van Groningen', in *BGOG* IX (1872) 262-282, p. 275 noot), Kooper zwijgt over de locatie (Kooper, *Waterstaatsverleden*, 125) en Ligtendag weet het ook niet (Ligtendag, *De Wolden,* 199) .
Op Wikipedia (artikel over het Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen) staat te lezen dat de 'Stertabolabalka' zich te Ruischerbrug bevond.

13 Driessen, a.w.

14 Cornelius Kilianus (Cornelis Kiliaan), *Etymologicum Teutonicae Linguae* (Antwerpen 1599) p. 528.

tekende hierbij aan dat deze gissing hem zelf 'wat gewaagd' leek. Hiermee was Acker Stratingh het niet eens. Hem kwam Driessens suggestie juist heel plausibel voor. Veel gewaagder leek hem het gebruik van de vonder of het hoogholtje zelf.

De gemeenschappelijke waterlossing van Middelbert en Engelbert

We kijken in de richting van de Borgwal en Borgsloot. Op de achtergrond het gemaal 'De Borg', dat we dus vanuit het westen zien.

Via deze watergang mochten de beide kerspelen vanaf 1370 uitwateren.

Het gemaal 'De Borg' van de oostzijde

De bomen op de achtergrond markeren de Middelberterweg.
De watergang die links van het midden naar de achtergrond loopt is de gezamenlijke waterlossing van Engelbert en Middelbert.

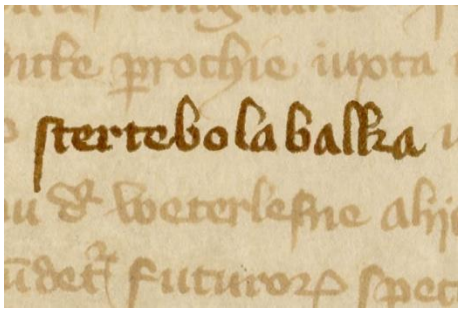

'Stertebolabalka'

Het feit dat de route over de Olgerweg (en de Stertebolabalka) de enige verbindingsweg was tussen de stad Groningen en Duurswold en dat hij ook voor het vervoer van goederen werd gebruikt, wijst erop dat weg en brug met wagenspannen werden bereden. Het idee van een smal hoogholtje of vonder past daar niet bij.

Stertebolabalka is een Fries woord. Ter verklaring van het eerste deel ervan (*stertebola,* 'stortkop') zouden we behalve aan het door Kiliaan vermelde werkwoord *stertebollen* ook

kunnen denken aan een 'stortvat' of 'stortebeker'. Dat is een drinkbeker zonder voet, die alleen leeg en op zijn kop neergezet kan worden.[15] Ook bij deze interpretatie wijst *stertebola* op het gevaar van 'omkukelen' dat de passanten van de brug bedreigde. Het blijft echter onduidelijk wie of wat er hier kon tuimelen. Dreigden de reizigers van de brug te vallen of was het de – wrakke – brug zelf die zou kunnen instorten?

Ik kan het niet laten om in dit verband te wijzen op de overeenkomst – zowel qua woordvorming als betekenis – tussen het Nederlandse *stertebollen* en het Franse *bouleverser*, zij het dat het Franse werkwoord overgankelijk is ('ondersteboven gooien', 'doen tuimelen') en het Nederlandse niet ('tuimelen' is een intransitief werkwoord). Zowel het Franse als het Nederlandse woord zijn sinds de zestiende eeuw gedocumenteerd.[16]
Als beide woorden inderdaad op dezelfde manier gevormd zijn, moeten we een vraagteken zetten bij de gangbare etymologische verklaring van het Franse woord. Men gaat daarbij uit van een tautologisme: *bouler* en *verser* zouden hetzelfde betekenen ('omvergooien'). Het Nederlandse woord *stertebollen* doet echter vermoeden dat het element 'boule-' in *bouleverser* niet is afgeleid van het werkwoord *bouler*, maar van het zelfstandig naamwoord *boule* ('bal' of 'kop').

De Oudeweg tussen de Olgerweg en de Hoofdweg

De horizontale donkere band in het midden is de westelijke kade van de Borgsloot. Vanaf de sloot loopt het spoor van een landweg naar de achtergrond, aan de voorzijde zonder, even verderop met bomen erlangs. Via deze weg kon men vanuit de Stad via de Olger en de Stertebolabalka het zuidelijke deel van Fivelgo en het Oldambt bereiken.

Deze aantekeningen overziende lijkt het me dat er nog een andere, meer plausibele verklaring is voor het vreemd aandoende woord *stertebolabalka*. Als *stertebollen* 'tuimelen' betekent en *balka* een brug is, hebben we hier gewoon te maken met een 'tuimelbrug' of 'valbrug'. Het woord 'tuimelbrug' heb ik niet in het *Woordenboek der Nederlandse Taal* kunnen vinden, maar komt in Vlaanderen wel degelijk voor. Het woord 'valbrug' is

---

15 In 2006 zijn bij Ense in de *Kreis* Soest vroegmiddeleeuwse graven gevonden waarin ook een glazen *Sturzbecher* als grafgave werd aangetroffen. Zie http://www.lwl.org/pressemitteilungen/mitteilung.php?urlID=16589#.UpEJweL-sds. Een middeleeuwse stortebeker is dus iets heel anders dan de tuimelbeker die we nu kennen en die gemaakt is om niet om te kunnen vallen.

16 Het woord *stertebollen* bij Kiliaan in 1599, *boulverser* bij Rémy Belleau, *Petites Inventions,* Prière à Dieu – I, 173) uit 1557.

verouderd, maar betekent niets anders dan ‘klapbrug, ‘ophaalbrug’ of ‘wipbrug’.

Op kaarten en in oude bronnen wordt de weg tussen de Olger en de *Stertebolabalka* behalve ‘Oudeweg’ ook ‘Groeneweg’ of ‘Balkweg’ genoemd. Zo besloten burgemeesters en raad van Groningen op 10 mei 1631 om *de balckwech* tussen de Olgerweg en de ‘Scharmerweg´ (Hoofdweg) te voltooien en de turf ter weerszijden te laten uitgraven.[17] De aanduiding ‘balkweg’ herinnert ongetwijfeld aan de bijna vier eeuwen eerder genoemde *Stertebolabalka.* We kunnen dan vaststellen dat deze weg in het begin van de 17e eeuw nog functioneerde en dat het daarom de moeite waard was om hem te repareren. Duidelijk (en verrassend!) is ook dat hier in die tijd blijkbaar nog zoveel veen lag, dat het kan worden vergraven.

Na het kruisen van de Borgsloot kwam men uit op de weg (nu Hoofdweg geheten) die via Harkstede, Scharmer en Kolham naar Slochteren en nog verder leidde.

We kunnen slechts gissen naar het antwoord op de vraag waarom er omstreeks 1370 een nieuwe verbindingsweg moest komen tussen de stad en Duurswold. We weten zelfs niet zeker of het wel om de vervanging van de oude route over de Olgerweg ging. Het is immers ook mogelijk dat de ‘weg van de Groningers’ die in de akte van 1370 wordt genoemd, niets anders was dan een uitbreiding van de bestaande infrastructuur. Maar er zijn wel verschillende overwegingen te bedenken die in deze zaak kunnen hebben meegespeeld.

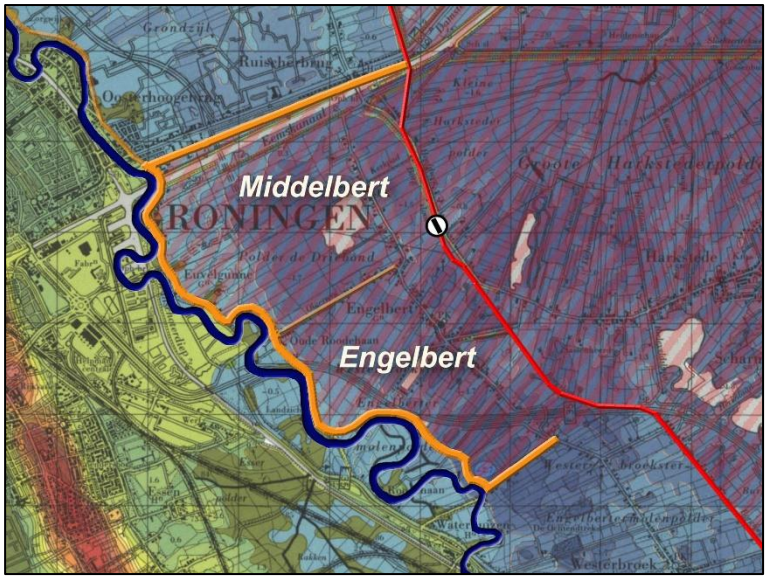

Middelbert en Engelbert ingelaten in het Scharmerzijlvest

De rode arcering duidt het territorium van het Scharmerzijlvest aan.; de gele lijnen zijn dijken en dijkjes.
De locatie van de opening in de Borgwal is aangegeven.

Zo werd bij de inlating van Middelbert en Engelbert tot het afwateringssysteem van de Drie Delfzijlen van de beide kerspelen geëist dat ze de oostelijke dijk langs de Hunze goed zouden onderhouden en werd ook een subsidie verstrekt voor het verbeteren ervan. Daarbij past dat men voortaan alle oneigenlijke gebruik van deze waterkering – bijvoorbeeld als wagenweg en veedrift – zoveel mogelijk zou willen verhinderen.[18] Dit betekent dat de Euvelgunnerweg tussen Oosterhoogebrug en de Olgerweg als hoofdverkeersroute zou

17 GrA 1605-6 (1630-1635).

18 We hebben in *Landschap lezen* 4 gezien dat het drijven van vee over en het berijden van de Damsterwal in 1440 uitdrukkelijk werden verboden.

komen te vervallen en dat er dus een alternatief gevonden moest worden.

Een andere reden kan zijn geweest dat de *Hereburezuidwending* minder geschikt was als weg of dat de omweg over dat dijkje als bezwaarlijk werd ervaren.

Ten slotte mogen we ook niet uitsluiten dat de Groningers van de inlating van Middelbert en Engelbert in het Scharmerzijlvest gebruik hebben willen maken om een vaarverbinding tussen de stad en de oostelijke delen van het gewest en de Eems tot stand te brengen. Om met hun vaartuigen in het afwateringskanaal van de twee Gorechter kerspelen te komen moest dan wel de zuidelijke sloot langs de *Wyrkeszuidwending* worden verbreed en kon ook de zuidwending zelf – de dijk dus – in één moeite door worden uitgebouwd tot een trek- en wagenweg. In samenhang daarmee kan het nodig zijn geweest om ook de route van de stad naar de Wyrkeszuidwending te verbeteren.

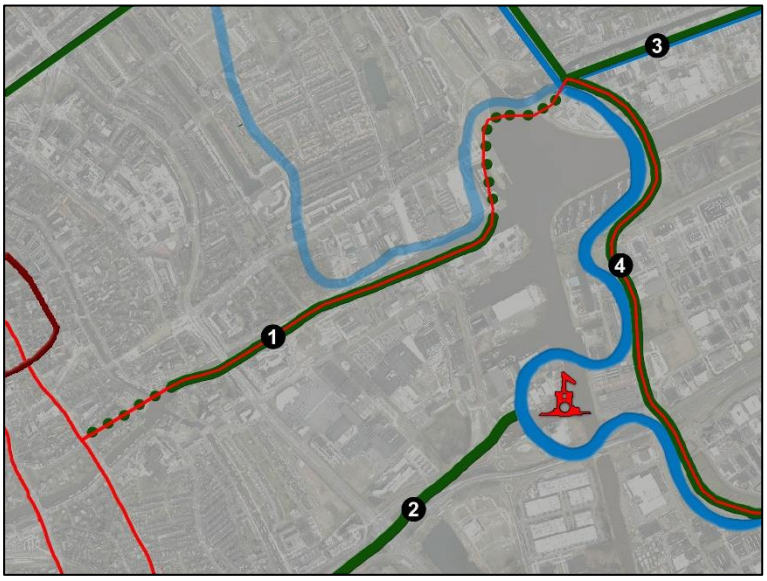

Hereburezuidwending en Euvelgunnerweg

1. Harbargeweg
2. Groenedijk
3. Wyrkeszuidwending
4. Euvelgunnerweg

De Gronenburg heeft in een lus van de Hunze gestaan.
Met een vage blauwe lijn is in het Oosterhamrik de afgesneden bedding van de Hunze aangegeven.

Eerder heb ik melding gemaakt van de *Hereburezuidwending* of *Harbargeweg*, die onderdeel was van de route tussen de stad Groningen en Duurswold. Deze toponiemen heb ik ook besproken in mijn *Groningen een stad apart.*[19]
Op zoek naar een verklaring voor deze namen heb ik gewezen op een merkwaardige passage in een bezittingenlijst van de abdij Werden, die uit het vierde of vijfde decennium van de elfde eeuw dateert: '*ad curtem et in haribergi'*.[20] Kort gezegd stelde ik voor om het *haribergi* van deze tekst in verband te brengen met het laaggelegen zuidelijke deel van het Groninger Oosterhamrik dat in latere bronnen voorkomt als *Harbergeland, Harbargebuurschap* of *Herbergehemrik*. In die buurt moet ook een dijk hebben gelegen die in een oorkonde van 1258 *Herebure Sidwendene* genoemd wordt, er liep een weg die in latere bronnen *Harberdewech, Harbardemadewech, Harbargeweg* en in de negentiende eeuw zelfs *Herbergiersweg* heet, en er was een watergang die *Harberghemaer* werd genoemd.[21]

---

19 Van den Broek, *Groningen, een stad apart* (2007), 220-221.
20 OGD I 10; zie ook W.A. Ligtendag, *De Wolden en het water* (Groningen 1995) 348-349.
21 OGD I 126 (GrA 2100-52).

Bij deze varianten moeten we rekening houden met het feit dat '*er*' en '*ar*' in oude bronnen herhaaldelijk stuivertje wisselen (*barmharticheit* en *bermherticheit)* en dat een '*g*' vóór '*e*' of '*i*' vele eeuwen lang werd geschreven om er een '*j*' mee aan te duiden (denk aan *genever* en *jenever*, en de middeleeuwse Groningse familienaam *Huginge* die ook in de vorm *Huynge* voorkomt omdat de uitspraak van deze twee varianten hetzelfde was). Wanneer men vóór '*e*' of '*i*' een echte 'stemhebbende velaire fricatief' (de '*g*' in *gaat*) bedoelde, zette men een '*h*' achter de '*g*': *gheest*.

Ooievaars in de Peizermaden

In *Groningen, een stad apart* heb ik de opmerking gemaakt dat het toponiem *Harbargeland* en zijn varianten mogelijk een herinnering zijn aan de tijd toen in en rondom Groningen volop Fries werd gesproken, en dat een laaggelegen streek tussen de Hondsrug en de Hunze genoemd zou kunnen zijn naar de vele ooievaars (Fries: *earrebarre*) die in deze natte streek voorkwamen.
Als dit juist is en we *haribergi* inderdaad in het laagland ten zuidoosten van Groningen moeten zoeken, zouden we daaraan ook een verklaring kunnen ontlenen voor de hierboven aangehaalde woorden uit de Werdense lijst. Daarin gaat het in het bijzonder om *nieuwe* inkomsten van het klooster in Werden. Uitgaande van de gedachte dat alle grondeigenaren in Groningen recht hadden op een aandeel in de gemeenschappelijke grond die bij de nederzetting hoorde, zou de post in de lijst kunnen slaan op inkomsten die kwamen uit het aandeel dat de hof van Werden had gekregen in een recent in gebruik genomen stuk land. De vertaling van de woorden '*ad curtem et in haribergi*' zou dan luiden: 'voor de hof ook [als aandeel] in Ooievaarsland één pond'.

De enige reactie die ik op mijn suggestie heb gekregen was afwijzend, maar argumenten die ertegen pleiten heb ik niet vernomen.

Een van de bepalingen in de inlatingsoorkonde van 1370 luidt: 'Middelbert en Engelbert zullen aan de gemeenschap der Drie Delfzijlen vrij verkeer toestaan op de Ulger Zuidwending (Olgerweg), voor zover de passanten eigen goederen vervoeren of geleiden, totdat de weg van de Groningers met zijn brug geheel en al is voltooid.'[22]

[22] De betreffende passage in de akte van 1370 luidt in de originele tekst: *'quousque via Groniensium cum suo ponte perfecte facta fuerit'* ('totdat de weg van de Groningers met zijn brug geheel voltooid zal zijn'). De vraag is wel hoe we het bezittelijk voornaamwoord *suo* moeten interpreteren. Zoals het er staat wordt de

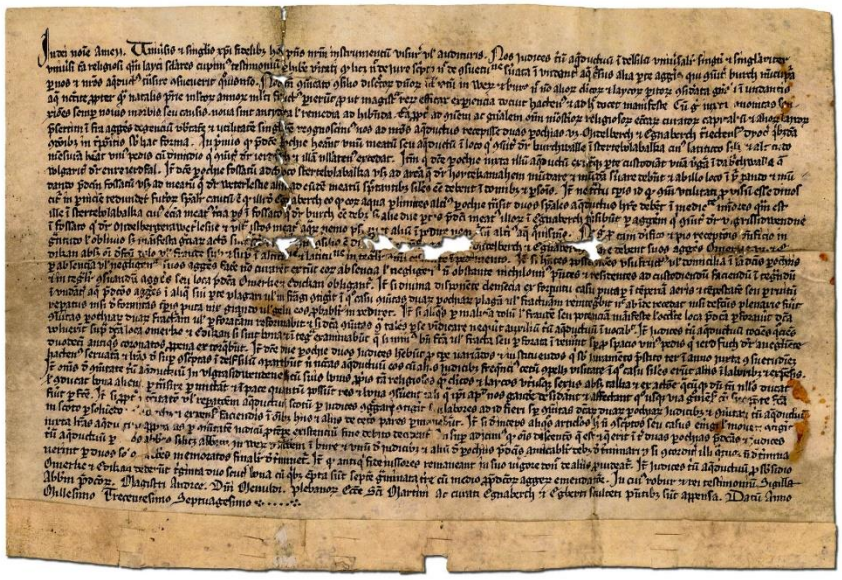

Het origineelste (?) origineel

(GrA 708-62)

De uit 1370 daterende akte waarbij Middelbert en Engelbert toestemming krijgen om hun water bij *Stertebolabalka* in de Borgsloot te lozen en waarin sprake is van de weg die de Groningers bezig zijn aan te leggen.

Van de twee bewaard gebleven exemplaren van de inlatingsoorkonde lijkt de hier afgebeelde – in het Oorkondenboek van Groningen en Drenthe oorkonde B genoemd – het beste te zijn. Het meest originele origineel dus. Maar de twee stukken zijn wel gelijktijdig, want allebei bezegeld (geweest).[23]

De bedoelde passage leert ons drie interessante dingen:

1. De Middelberters en Engelberters hieven blijkbaar tol voor het gebruik van de Olgerweg, die door henzelf moest worden onderhouden en ongetwijfeld danig te lijden had van het verkeer vanuit de dorpen van Duurswold naar Groningen en omgekeerd.
2. De Groningers waren in 1370 bezig met de aanleg van een weg waarbij ook een brug hoorde.
3. De vrijstelling van tol gold totdat de nieuwe weg-met-brug klaar zou zijn. Daarna moest het verkeer blijkbaar de nieuwe route nemen en zou het niet langer gebruik maken van de Olger.

Zoals ik eerder aangaf moet er – wegens gebrek aan andere mogelijkheden voor een route tussen de stad en het Woldland – verband zijn tussen het onder 2 genoemde project en de Hinkemahornsterweg of zijn voorganger, de *Wyrkeszuidwending*. Daartegen lijkt te pleiten dat de Hinkemahornsterweg *buiten* de Groninger 'stadstafel'[24] ligt. Dat wil zeggen dat deze weg ligt in een gebied waarover het Groninger stadsbestuur niets te zeggen had. Pas na 1392, het jaar waarin de stad Groningen de overheidsrechten in het Gorecht van het Utrechtse domkapittel in pacht verkreeg, had het stadsbestuur ook daar het oppergezag in

---

betrekking tussen de weg en de brug benadrukt: 'de weg van de Groningers en zijn (= de bij de weg behorende) brug'. *Suo* legt dus geen betrekking tussen de Groningers en de brug; nog weer anders gezegd: er staat niet dat de brug van de Groningers is. Ware dat wel het geval geweest, had er niet *suo* maar *eorum* of *illorum* moeten staan. Maar het is de vraag of we deze grammaticale *finesse* wel zo nauw moeten nemen. Het kan dus best zijn dat de Groningers een brug aan het bouwen waren en dat die als hun eigendom werd beschouwd.

23 Oorkonde A is GrA 708-498.

24 Het buiten de stadsmuren gelegen gebied waarin het Groninger stadsrecht van toepassing was.

handen.[25] Deze omstandigheid zou vooral in de negentiende eeuw onder bestuurders en juristen voor veel verwarring zorgen. In 1370 was van een bijzondere relatie tussen de stad en het Gorecht echter nog geen sprake.

De aanleg van een nieuwe weg vanuit Groningen naar Fivelgo in samenwerking met de Ommelander belanghebbenden past in de historische situatie die omstreeks 1370 moet hebben geheerst. In het bijzonder doet het verhaal over 'de weg van de Groningers' denken aan de situatie aan de noordzijde van de stad. Na een periode van gewapende conflicten en ellende (de pest!) brak in de tweede helft van de 14e eeuw een tijd aan van samenwerking tussen de Groningers en de Ommelander Friezen. De samenwerking met Hunsingo resulteerde in de aanleg van een vaarroute: de Kleisloot met de Kleiweg daarlangs.

Beter is het overigens om te spreken over de vaarweg van Hunsingo naar de stad. Het belangrijkste oogmerk zal immers zijn geweest om de inwoners van Hunsingo van een goede route te voorzien waarlangs ze hun producten naar Groningen konden vervoeren om ze daar ter markt te brengen. Op het volgende kaartje is het stuk van deze vaarweg weergegeven dat binnen de Stadstafel ligt en dus door de Groningers moest worden gegraven: vanaf de Tie (een gemeenschappelijk stuk grond aan de voet van de Hondsrug bij de plek waar de Korreweg begint) naar het latere Noorderhoogebrug.[26]

Vaarweg naar Hunsingo

Het volgende plaatje laat zien dat het Boterdiep ten noorden van Noorderhoogebrug tot aan Plattenburg schuin door de verkaveling loopt. Het doorsnijdt ook de oude weg van Beijum naar Noordwolde en lijkt een beetje uit te wijken voor de Zuidwolder kerk. Afwateringssloten zijn onderdeel van en passen doorgaans in het verkavelingspatroon; watergangen die daarvan afwijken zijn meestal met een ander doel aangelegd.

---

25 OGD II 837. Zie ook: Jan van den Broek, *Groningen, een stad apart*, 2.2.6 'Groningen grijpt zijn kans' (315-318).

26 Zie Jan van den Broek, *Een kronkelend verhaal* (2011).

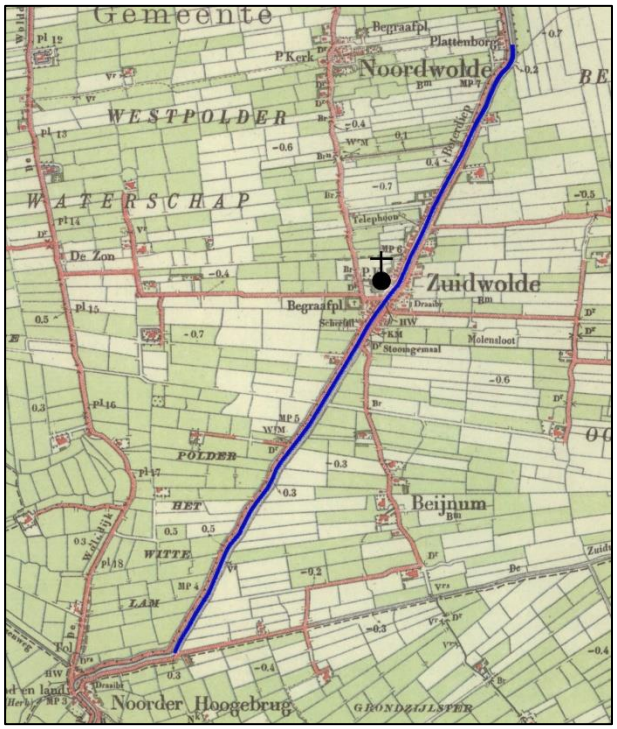

Zuidwoldermaar tussen Noorderhoogebrug en Plattenburg

De Kleisloot verbond de stad met het Zuidwoldermaar, een op Hunsingoër bodem speciaal ten behoeve van het vervoer over water gegraven kanaal tussen Noorderhoogebrug en Plattenburg. Daar sloot het aan op een oude afwateringssloot van Innersdijk: het zuidelijke deel van het Boterdiep.[27]

Zuidwolde en Boterdiep vanuit het zuidwesten (1734)

(GrA 1536-3898)

Op deze anonieme tekening is het koor van de Zuidwolder kerk nog intact. Dit deel van het gebouw is in 1854 afgebroken om ruimte te scheppen voor de verbreding van de trekweg langs het Boterdiep.

Ook al lijkt het erop dat het Zuidwoldermaar als schipsloot is gegraven, deze watergang zal van meet af aan ook als tochtsloot hebben gefunctioneerd en overtollig water uit het zuidelijke deel van Innersdijk noordwaarts hebben afgevoerd. Het water dat via het Zuidwoldermaar en het Boterdiep afstroomde, hoefde dus niet meer via de Beijumerzuidwending en het Nieuwegat via de in 1321 gelegde zijlen tussen Selwerd en (het latere) Noorderhoogebrug geloosd te worden.

[27] Besproken in *Landschap lezen* 2, hoofdstuk 2.2 'Woldland, Boterdiep en Kardingermaar'.

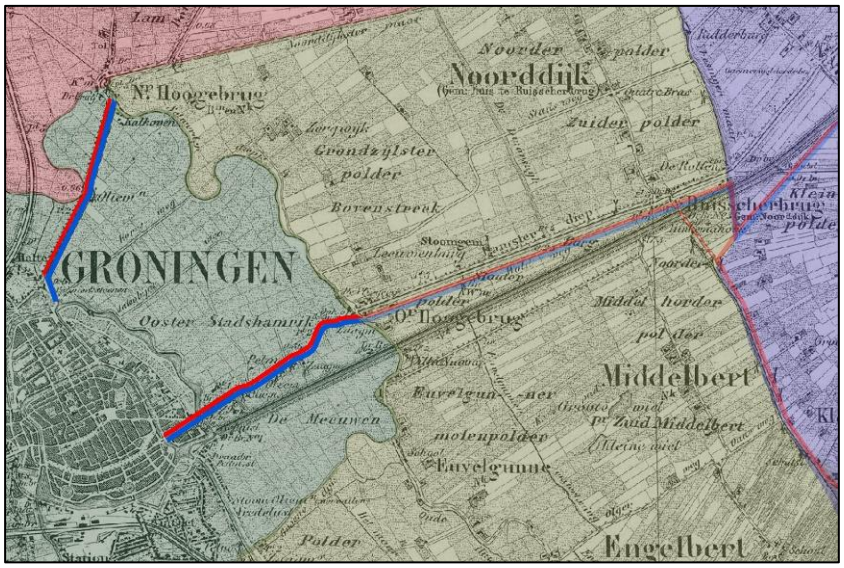

Nieuwe vaar- en landwegen (c. 1370)

Ten noordoosten van Groningen de Kleisloot met Kleiweg, ten oosten van de stad het 'oer-Damsterdiep' met 'de weg van de Groningers'.

Ik vermoed dat het kanaal tussen Groningen en het latere Oosterhoogebrug – ik noem het gemakshalve 'oer-Damsterdiep' – vergelijkbaar is met de Kleisloot tussen Groningen en het eveneens latere Noorderhoogebrug en dat het ook in dezelfde tijd is aangelegd. De weg ten noorden van dit kanaal zou heel goed 'de weg van de Groningers' kunnen zijn die in de akte van 1370 wordt genoemd.

De situaties aan de noord- en oostzijde zijn echter niet helemaal precies hetzelfde: in het noorden grenst de Stadstafel direct aan het Friese Ommeland, in het oosten ligt Drenterwolde ertussen. Wanneer ook daar een nieuwe route moest komen, betekende dit dat die – volgens het principe dat iedereen de op zijn eigen territorum gelegen infrastructuur moest maken en onderhouden – ten laste zou komen van de Noorddijkers en Middelberters. De nieuwe vaar- en landweg lag immers op de grens tussen Noorddijk en Middelbert. Deze last zou echter veel te zwaar zijn voor de ingezetenen van deze kerspels. Bovendien zou de nieuwe route een bovenlokale betekenis hebben. Uit latere bronnen blijkt hoe men dit probleem heeft opgelost: de Noorddijkers en Middelberters hoefden alleen het westelijke stuk van de Hinkemahornsterweg te maken, de rest werd verdeeld over de Duurswolder en Drenterwolder kerspelen.

Op het vorige kaartje is de loop getekend van de wegen zoals ik die rond 1370 vermoed. De omstreeks 1370 tot stand gekomen Kleiweg, Kleisloot, het 'oer-Damsterdiep' en de parallel daaraan lopende 'weg van de Groningers' zijn met harde kleuren aangegeven; de toen reeds bestaande verbindingen met doorzichtige tinten. Zowel ten noorden als ten oosten van de stad is gebruik gemaakt van bestaande stukjes kanaal: een stukje van het Selwerderdiep en een deel van de halverwege de 13^{e} eeuw afgesneden Hunze-kronkel tussen de stad en het latere Oosterhoogebrug.

We zoomen eerst in op het 'oer-Damsterdiep'.

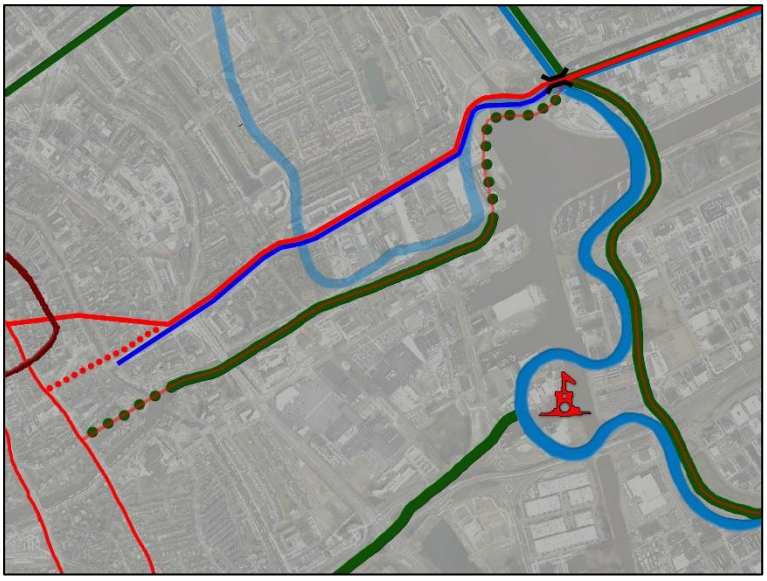

Het 'oer-Damsterdiep' en de 'weg van de Groningers' (hypothese)

De bocht aan het oosteinde van het 'oer-Damsterdiep' is een overblijfsel van de grote bocht die de Hunze door het Oosterhamrik maakte.
Ingetekend is de brug waarvan in de akte van 1370 sprake is.
De (veronderstelde) oude route over de *Herebure Zuidwending* en de oostelijke Hunzedijk is op het plaatje aangegeven met een dun rood lijntje.

In tegenstelling tot de Kleisloot, die schuin door de bestaande verkaveling werd gegraven kon men aan de oostzijde van de stad waarschijnlijk volstaan met het uitgraven en verwijden van een bestaande kavelsloot en het aanpassen van een stukje (afgesneden) Hunzebedding.

Hoe de wegen buiten de muren van het middeleeuwse Groningen hebben gelopen weten we niet precies. Het is niet uitgesloten dat er een weg is geweest die vanaf de Poelepoort in zuidoostelijke richting liep en na een paar honderd meter uitkwam bij de tot 'oer-Damsterdiep' verwijde kavelsloot. Tegenwoordig ligt daar de Nieuweweg. Door mij geraadpleegde archeologen denken echter dat deze weg van jongere datum is. Als ze gelijk hebben kan de weg langs het 'oer-Damsterdiep' bij de Oosterweg zijn begonnen (op het plaatje met stippels aangeven).

Ik denk overigens dat deze weg ook vóór 1370 al bestond, zij het dat hij toen alleen diende ter ontsluiting van de laag gelegen landerijen van het Oosterhamrik en alleen in het zomerhalfjaar begaanbaar was. Op het plaatje zien we dat deze landweg halverwege de stad en het latere Oosterhoogebrug (ter hoogte van de huidige Zaagmuldersweg) de Hunzekronkel kruiste die in de 13^{e} eeuw is afgesneden en in 1370 als tochtsloot dienst zal hebben gedaan. Om deze sloot over te kunnen steken zal er een eenvoudige balkbrug hebben gelegen.

De aanleg van 'de weg van de Groningers' met de bijbehorende brug zal in hoofdzaak hebben bestaan uit het zodanig ophogen van de weg dat hij 's winters slechts gedurende een korte periode onder water verdween, het aanpassen van de balkbrug over de oude Hunzebedding en het slaan van een nieuwe brug over de zuidelijke aanzet van het kanaal waarmee in de 13^{e} eeuw de Hunzekronkel was afgesneden.

Net zoals de schippers uit Hunsingo die de Kleisloot alleen konden bereiken door hun vaartuigen bij het latere Noorderhoogebrug over twee rivierdijken te trekken, zo moesten hun collega's uit het Gorecht en Fivelgo bij het latere Oosterhoogebrug twee overtomen 'nemen' om de Hunze te kruisen en in het 'oer-Damsterdiep' te komen. Vanuit Groningen gezien liep de landroute verder over de *Wyrkeszuidwending* of Hinkemahornsterweg; vaartuigen volgden de zuidelijke parallelsloot daarlangs.

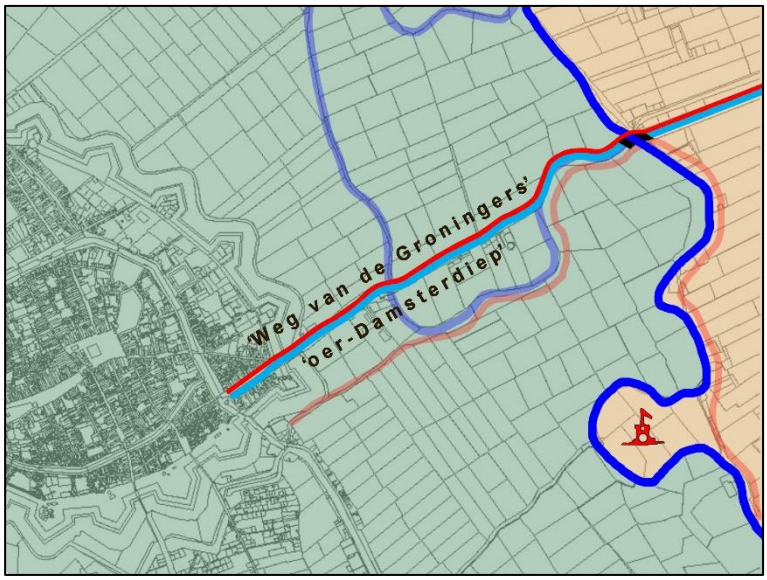

Een lastige kruising

De zwarte blokjes bij het latere Oosterhoogebrug stellen de overtochten voor. De brug over het 'Hunzekanaal' is weggelaten.

Het bij het 'project van 1370' horende kanaal tussen de stad en de Hunze (het 'oer-Damsterdiep') is in 1424, toen het Oosterhamrik werd ingelaten in het Scharmerzijlvest, onderdeel geworden van het Damsterdiep zoals dat tot halverwege de twintigste eeuw heeft bestaan.

Wanneer ik samenhang veronderstel tussen de 'weg van de Groningers' van 1370 en de Hinkemahornsterweg wil daarmee niet gezegd zijn dat deze wegen identiek zijn. Het kunnen heel goed twee afzonderlijke delen zijn geweest van een route die verschillende administratieve gebieden doorkruiste. Gelet op de historische omstandigheden en de machtsverhoudingen van de tweede helft van de veertiende eeuw, is het juist aannemelijk dat het Groninger stadsbestuur zich toen netjes aan de grenzen van zijn ambtsgebied heeft gehouden. Dat wil zeggen dat we 'de weg van de Groningers' *binnen* de stadstafel zullen moeten zoeken. Wellicht was het de Groningers alleen te doen om het maken van een betere aansluiting op de oude *Wyrkeszuidwending*, die op zijn beurt door of samen met anderen moest worden uitgebouwd tot de weg die we in de bronnen tegenkomen als Hinkemahornsterweg.

Latere bronnen lijken dit te bevestigen. Daaruit blijkt dat de weg tussen Oosterhoogebrug en de Hinkemahorn – dat wil zeggen: de verbinding tussen Groningen en Duurswold voor zover hij in Drenterwolde ligt – niet (alleen) door Groningen, maar (vooral) door anderen moest worden onderhouden.

Studentenmaskerade gehouden op 4 september 1879: De intocht van graaf Edzard in 1506

'Gecostumeerde optocht voorstellende den intocht van Edzard grave tho Oost-Freeslant, binnen Groningen 1 mei van den jare 1506, gehouden door de leden van het Groninger studentencorps, op woensdag 24 september 1879' (Amsterdam, 1876)
(GrA 1536-7757)

De Damsterweg bij Sicke Benninge

De hier beschreven 'weg van de Groningers' is de Damsterweg die volgens het verhaal van kroniekschrijver Sicke Benninge de plaats was waar graaf Edzard van Oost-Friesland op 1 mei 1506 door het Groninger stadsbestuur werd begroet.[28]

> *'Ende des greven volck was en groet hoep volcks, all omtrent vijff offte sestehalffdusent, uterlijke wall gerust mijt harnasch. Ende den helen hoep bleff bij der Hoger bruggen ter tijt, dat de greve huldinge, plicht ende ede ontffangen hadde.*
>
> *So sijnt de Groningers em buten to mote getreden mijt oer scutten, knechten ende borgeren, mijt oer geweer ende oer veltgescut heerlicken, an dat steenen tijlken in Damster wech bij dat somer wechken.*
> *So quemen daer nae uut borgemeijsters, Raed, sworen gemeenten, de bowmeijsteren van den gilden ende andere gedeputierde. Daer quam em de greve mijt VII parsonen van sijnen raeden ende guede mannen bij dat dwars wechken to moete, kostlijcken ende wall gerustet als een heren beteemde, man ende peerde all geharnasschet so blanck als een sulver van hoveden to voeten.'*

[28] F.A.H. van den Hombergh en E.O. van der Werff, *Sicke Benninge. Croniken der Vrescher Landen mijtten Zoeven Seelanden ende der stadt Groningen. Geschiedenis van Groningen en Ommelanden tot 1530*. 2 dln. (Den Haag 2012) 285.

In modern Nederlands:

> *'En het leger van de graaf [van Oost-Friesland] was zeer talrijk, zo ongeveer 5 of 5,5 duizend man, uiterst goed uitgerust met harnas. En de hele strijdmacht bleef bij de Hogebrug totdat de graaf huldiging, belofte en eed [van de Groningers] zou hebben ontvangen.*
>
> *Zo zijn de Groningers hem buiten de poort tegemoet getreden met de leden van het schuttengilde, soldaten en burgers, trots met hun wapens en veldgeschut, bij het stenen tilletje in de Damsterweg bij het zomerweggetje.*
>
> *Toen maakten zich daaruit los de burgemeesters, raad, leden van de gezworen meente, de bouwmeesters van de gilden en andere afgevaardigden. Daar kwam de graaf hun tegemoet met 7 personen van zijn raad en aanzienlijke heren, bij het dwarsweggetje, kostbaar en gedegen uitgerust zoals het heren betaamde, mannen en paarden in het harnas zo glimmend als zilver van hoofd tot voeten.'*

Met de *Damsterwech* is de weg bedoeld die in 1370 parallel aan en ten noorden van het 'oer-Damsterdiep' is gelegd. Het stenen tilletje was de brug over het restant van de oude Hunzekronkel die door het Oosterhamrik liep en in de 13e eeuw is afgesneden. Deze waterloop diende later de beide stadshamrikken tot waterlossing. Op de kaart van Beckeringh zien we dat deze waterloop even ten westen van een landweg in het Damsterdiep uitkwam. Die in het veld doodlopende landweg, nu Zaagmuldersweg, moet Benninges 'zomerweggetje' zijn. Even verder naar het oosten, ter plaatse van de huidige Oliemuldersweg, tekende Beckeringh nog een doodlopende veldweg: dat moet het dwarsweggetje uit Benninges verhaal zijn.

Daarmee is de scène duidelijk: graaf Edzard had zijn omvangrijke gevolg bij de Oosterhoogebrug achtergelaten en kwam vanuit het oosten over de Damsterweg de Groningers tegemoet. Dezen hadden zich met hun burgervendels en geschut bij de genoemde til en het zomerweggetje opgesteld. Ook de stadsbestuurders lieten hun gevolg achter om de graaf tegemoet te komen. De ontmoeting vond plaats ter hoogte van het 'dwarsweggetje'.

1. Het 'zomerweggetje' (nu Zaagmuldersweg); links daarvan het restant van de oude Hunzekronkel die dienst deed als tochtsloot. De Damsterweg kruiste deze waterloop via Benninges 'stenen tilletje'.
2. Het 'dwarsweggetje' (nu Oliemuldersweg).

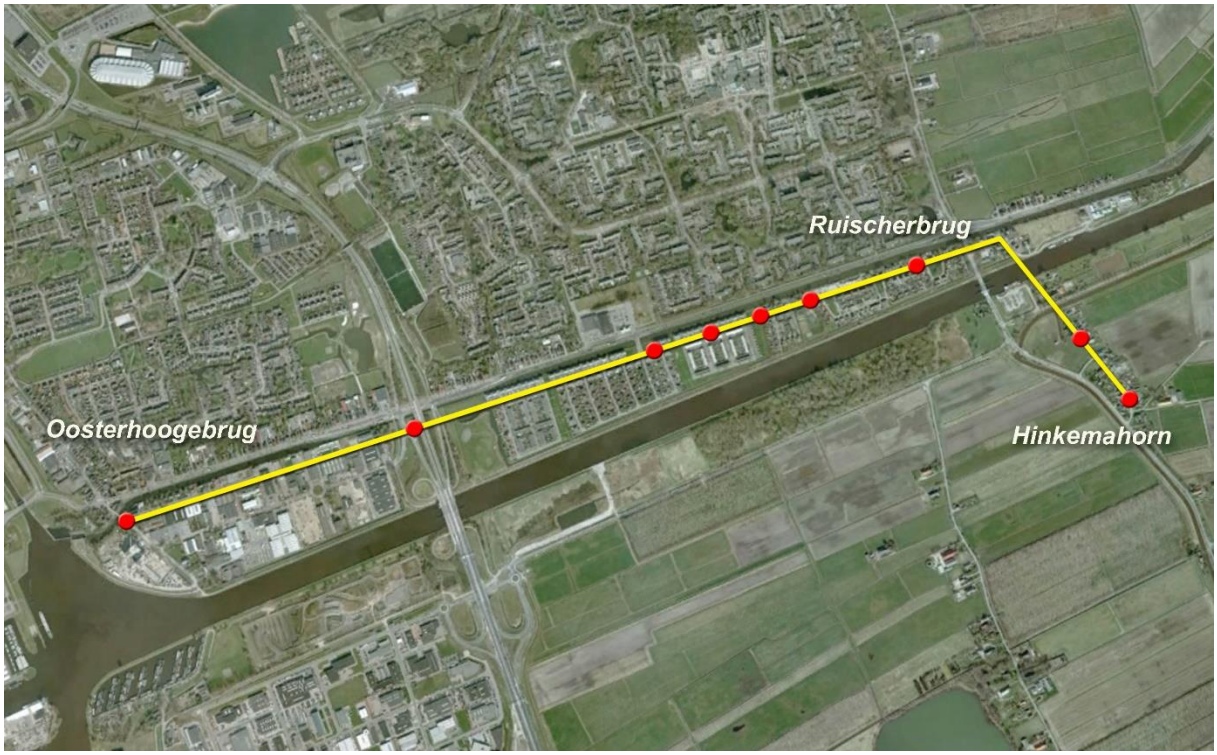

De panden van de Hinkemahornsterweg ingetekend op Google Maps

Afgebeeld is het tracé van de Hinkemahornsterweg binnen de kerspelen Noorddijk (het lange stuk) en Middelbert (het naar het zuidoosten lopende korte stuk), zoals het beschreven wordt in een tekst uit 1619.

Voor het onderhoud van de weg is het tracé in acht ongelijke panden verdeeld, die door – gerekend vanuit Duurswold – ten laste kwamen van (1) Siddeburen, (2) Hellum en Schildwolde, (3) Slochteren, (4) Kolham, (5) Scharmer, (6) Harkstede, (7) een deel van Drenterwolde (Kropswolde, Westerbroek, Engelbert en Middelbert) en (8) de aangelanden van Noorddijk en Middelbert.

Het onderhoud van watergangen en landwegen was doorgaans een last die door de aangelanden werd gedragen. Maar het kwam ook voor dat er geen aangelanden waren of dat die niet in staat waren het onderhoud te verzorgen. Wanneer de betreffende objecten een bovenlokale betekenis hadden, zien we dat de onderhoudslasten werden verdeeld over de belanghebbenden: de kerspelen die van deze wegen of watergangen gebruik maakten.

Over het onderhoud van de Hinkemahornsterweg worden we geïnformeerd door enkele stukken uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw die allerlei opmerkelijke en vermeldenswaardige details bevatten. Het zou te ver voeren op al die bijzonderheden in te gaan. Ik heb deze teksten echter wel nodig voor mijn reconstructie van het 'project-van-1370'. Het meest informatief is het eerder vermelde stuk uit 1619 dat in een negentiende-eeuws afschrift is overgeleverd en waarin nauwkeurig is vastgelegd welke kerspelen van het Gorecht en Duurswold voor welk stukje weg verantwoordelijk waren.[29]

[29] GrA 1032-802 (20 mei 1619) 'Over de verdeeling van den weg tusschen de zeven karspelen van Duirswold, en over de scheiding tusschen het Gooregt en Fivelingo' (oud RF 1619.33; VVS 12.125-126v).

Doordat in deze tekst enkele ook nu nog herkenbare punten worden genoemd en de lengte van alle afzonderlijke wegpanden exact in roeden zijn opgegeven, stelt het ons in staat om de loop van de weg te reconstrueren en ook precies te bepalen welke plek met de Hinkemahorn werd bedoeld. Ik kom hierop terug.

De panden op de kadasterkaart

Wanneer we de op basis van roetallen berekende grenzen van de verschillende panden op de kadastrale minuut plotten, blijkt dat ze meestal op 'logische' plekken liggen: plaatsen waar wegen of sloten op de weg uitkwamen. Het spreekt voor zich dat bij de aanleg van deze weg afspraken zijn gemaakt. Hoe dat is gegaan en wie daarbij betrokken is geweest weten we niet. Er zijn geen bronnen die ons daarover iets meedelen. Voor een reconstructie zijn we aangewezen op de latere situatie en een paar losse gegevens uit veel latere bronnen.

Het hier beschreven scenario moet het stellen zonder het getuigenis van schriftelijke bronnen, maar doet wel recht aan het gegeven dat er reeds vóór het graven van het Damsterdiep een vaarverbinding moet zijn geweest tussen de stad Groningen en Appingedam.[30] Het bestaan van zo'n vaarweg blijkt uit de tekst van een akte uit 1419.[31] Daarin wordt van een stuk grond in de Heidenschap ('*Heydense*') gezegd dat het gelegen is 'bij de Damstervaart'. Mede gelet op de oriëntatie van de verkaveling in dit ten zuidoosten van Garmerwolde gelegen gebied kan daarmee niets anders bedoeld zijn dan de watergang die aan de zuidzijde van de Grasdijk in noordoostelijke richting liep. Het ligt voor de hand dat dezelfde waterloop vanaf 1370 ook werd gebruikt om het water uit de Drenterwolder kerspelen Middelbert en Engelbert naar het Lustigemaar af te voeren.[32] Vijftig jaar later werd dezelfde watergang aangeduid als het '*olde Damstermaer*'.[33] Deze manier van benoemen past mooi bij de functieverandering die deze watergang in de tussentijd had ondergaan. Na het graven van het Damsterdiep (1424) werd hij niet meer voor de scheepvaart gebruikt en was hij een eenvoudig maar geworden.

---

30 Zie hiervoor *Landschap lezen* 4, hoofdstuk 4.4 'Damstervaart, Damsterdiep en Damsterwal'.
31 GrA 1357-559 (30 maart 1419).
32 GrA 708-62 en 498 (gedrukt: OGD I 571).
33 GrA 1357-92 (3 november 1469).

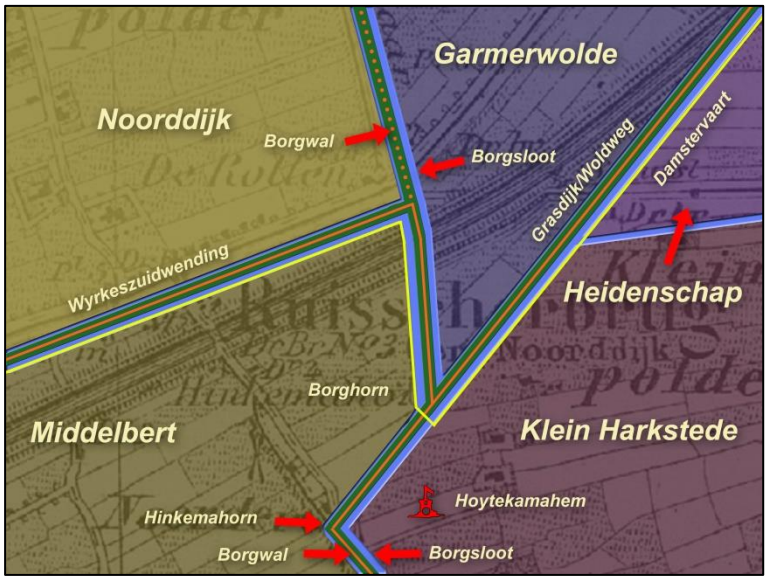

De Borghorn vóór 1425

Reconstructie van de vaar- en landroutes bij de Borghorn vóór de aanleg van het Damsterdiep.
De oranje lijn geeft de landroutes aan die de dijken volgden, de lichtgele lijn is getrokken langs de vaarweg van Groningen naar Appingedam.
Het oranje lijntje op de Borgwal tussen Noorddijk en Garmerwolde is gestippeld, aangezien de weg over deze dijk naar de Buursterzuidwending loopt, die eerst in de tweede helft van de dertiende eeuw als landweg kon worden gebruikt.

Zoals gezegd was het niet eenvoudig om vanuit Groningen in de 'Damstervaart' te komen. Na het passeren van de twee overtomen bij het latere Oosterhoogebrug moest men, aangekomen bij de Borg, een knik maken naar het zuiden, een eindje (ongeveer 450 meter) aan de westkant langs de Borgwal zuidwaarts varen, het vaartuig bij de Borghorn uit het water halen, over de Borgwal heen slepen en vervolgens in de Damstervaart laten zakken.

Er is vooralsnog wel enige onzekerheid over de precieze route van het landverkeer. Uitgaande van de gedachte dat men – ondanks de daardoor veroorzaakte schade – vooral de zuidwendingen zal hebben benut, vermoed ik dat men aanvankelijk de *Wyrkeszuidwending* helemaal tot aan het einde bij de Borg volgde. Daar kon men zowel links- als rechtsaf. Links leidde de weg over de Borgwal in noordelijke richting naar het westelijke uiteinde van de *Buursterzuidwending* (de latere Stadsweg tussen de Borg en Oosterdijkshorn) waarlangs men sinds de tweede helft van de 13e eeuw naar Ten Boer en verder naar Garrelsweer en Loppersum kon; rechtsaf kon men, eveneens over de Borgwal, zuidwaarts tot aan de driesprong bij de Borghorn.[34] Op die plek was er de mogelijkheid om linksaf – over de Grasdijk – in noordoostelijke richting te gaan naar Garmerwolde en de Heidenschap, en verder naar de Bolte, Woltersum en Ten Boer, of rechtsaf de Borgwal te volgen, eerst in zuidwestelijke richting en dan bij Hinkemahorn naar het zuidoosten voor bestemmingen in Duurswold.

Later – het kan omstreeks 1370 zijn geweest, maar misschien ook later; ik kom daar nog op terug – werd de omweg over de Borghorn afgesneden en sloeg men al ter plaatse van het huidige Ruischerbrug rechtsaf in de richting van Hinkemahorn.

[34] De naam van dit steenhuis komt voor in de inlatingsakte van Middelbert en Engelbert van 1370. Onlangs zijn de resten ervan aangetroffen en archeologisch onderzocht. Zie daarvoor: J.R. Veldhuis en K.L.B. Bosma, *Een archeologisch inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P) in het plangebied Meerstad, gemeente Groningen (Gr).* ARC-Rapporten 2010-206 (Groningen 2011). Ik dank Gert Kortekaas die mij op deze publicatie attendeerde.

De inhoud van het voorgaande hoofdstuk laat zich in een paar regels samenvatten:

- De nieuwe route tussen Groningen en Duurswold waarvan in de akte van 1370 sprake is, liep over de *Wyrkeszuidwending.* Dit in het Gorecht gelegen deel van de route heet later Hinkemahornsterweg en nog later Woldweg.
- Ook de 'weg van de Groningers' die in dezelfde tekst wordt genoemd, maakte deel uit van deze route. Het betreft echter alleen de c. 1800 meter lange weg tussen de stad (Poelepoort) en de Hunze, die parallel liep aan het 'oer-Damsterdiep'.
- De bij deze weg horende brug heeft waarschijnlijk bij het latere Oosterhoogebrug gelegen en is geslagen over het kanaal waarmee de grote rivierkronkel in het Oosterhamrik is afgesneden.

Het onderstaande plaatje brengt dit alles in beeld.

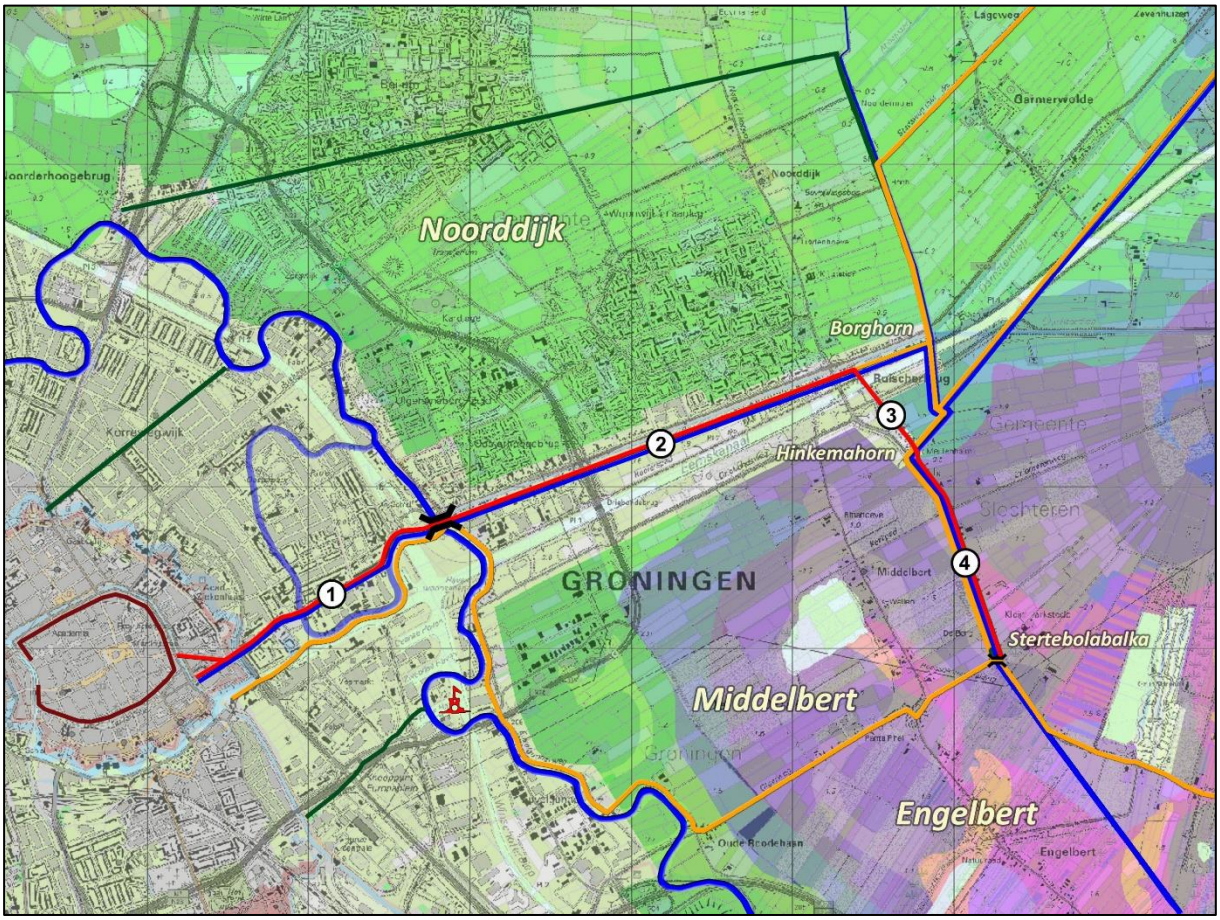

De infrastructuur na 1370

Met rode lijnen zijn de wegen aangegeven die onderdeel uitmaken van het 'project van 1370'.
Geel gekleurd zijn de wegen die al vóór 1370 bestonden.

1. De 'weg van de Groningers'
2. De gemeenschappelijke weg van de Drenterwolder en Duurswolder kerspelen (nu Timpweg en Woldweg; 'Hinkemahornsterweg in ruime zin')
3. De door enkele Duurswolder kerspelen gemaakte 'Hinkemahornsterweg in enge zin'
4. Een door de Harksteders gemaakte weg op de oostelijke kade van de Borgsloot

.

5 Hinkemahorn en Stadsweg. De wegen naar Fivelgo en het Oldambt

5.1 De weg van de Groningers
5.2 Een nieuw diep en twee bruggen
5.3 Hinkemahornsterweg
5.4 Stadsweg
5.5 Gaten

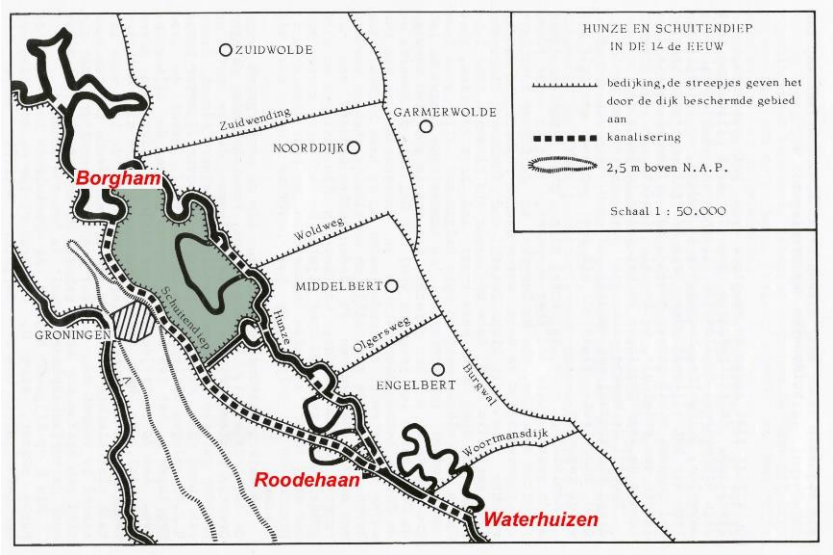

De afleiding van de Hunze naar Overdiep

Een verhaal over de Hinkemahorn kan niet verteld worden zonder de grote veranderingen aan te stippen die begonnen met de afleiding van de Hunze vanaf Roodehaan naar de stad Groningen (kort vóór 1400). Gerrit Overdiep heeft erop gewezen dat de afleiding van de Hunze naar en langs de stad moet samenhangen met de positie die Groningen verwierf door het pachten van de overheidsrechten over het Gorecht in 1392.

Het rivierwater stroomde sindsdien, ternauwernood omsloten door dijkjes, door het lage land. Dit 'Schuitendiep' passeerde de stad aan de oostzijde en liep vanaf de noordoostelijke hoek van het middeleeuwse Groningen door een nieuw gegraven kanaal – het 'Selwerderdiep' – naar de Borgham, waar het weer in de oude rivierbedding uitmondde.[35] Door deze ingreep verviel de Hunzebedding ten westen van Engelbert, Middelbert en Noorddijk tot een kronkelende sloot en werden de genoemde kerspelen verlost van het acute gevaar van overstromingen. Dat betekende dat het Drentse water ook geen bedreiging

[35] Zie Van den Broek, *Een kronkelend verhaal*, 108 evv.

meer vormde voor de ten oosten van de Borgwal gelegen delen van Fivelgo.

Een ander gevolg van de omleiding van de Hunze was, dat een groot deel van de Groninger stadshamrikken ingesloten kwamen te liggen tussen de oude bedding van de Hunze en het nieuwe kanaal (Schuitendiep en Selwerderdiep). In 1424 sloot het Groninger stadsbestuur een overeenkomst met de leiding van het Scharmerzijlvest waarbij het Oosterhamrik in die organisatie werd opgenomen. Dit betekende dat na Middelbert en Engelbert nu ook een groot deel van de lage landen van de stad Groningen zelf op de Eems mocht uitwateren via de Scharmerzijl. De Groningers moesten hiervoor een nieuwe watergang graven tot aan het Lustigemaar en maatregelen nemen om te verhinderen dat er water vanuit de Hunze in het Scharmerzijlvest terecht kon komen. Uit de 'inlatingsakte' van 1424 kunnen we opmaken dat men van meet af aan van plan is geweest om het nieuwe kanaal ook als scheepvaartroute te gebruiken. Gelet op de hindernissen die de gebruikers van de Damstervaart moesten overwinnen, kunnen we ons voorstellen dat daaraan behoefte was.

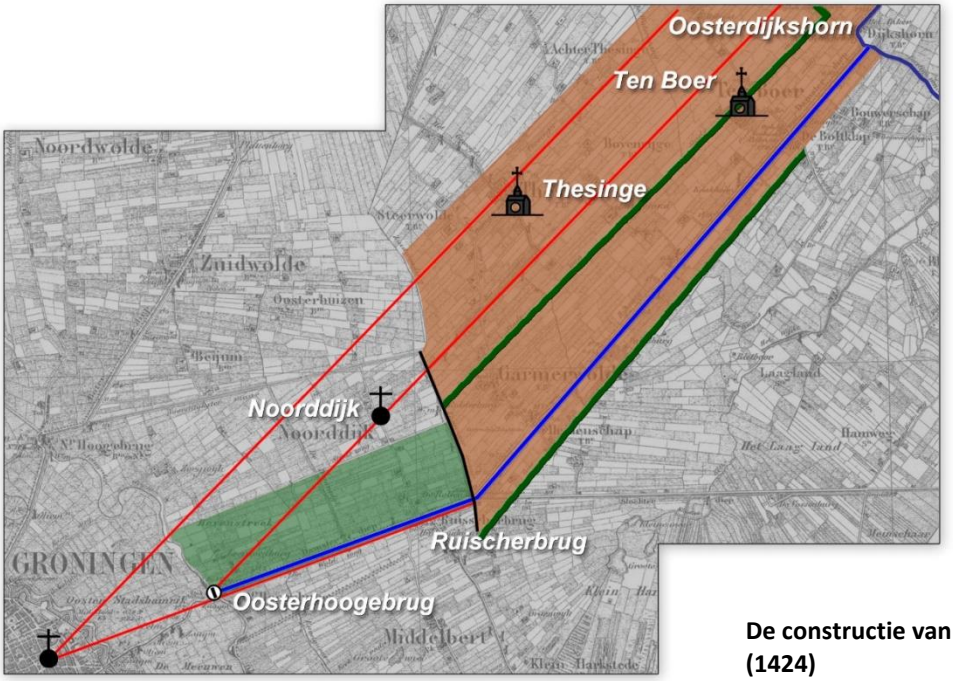

De constructie van het Damsterdiep (1424)

In *Landschap lezen* 4 hebben we stilgestaan bij de constructie van het Groningerdiep, Nieuwediep of Damsterdiep (die naam komt in 1462 voor het eerst in een oude tektst voor): het afwateringskanaal dat de Groningers ingevolge de inlatingsakte van 1424 tussen Oosterhoogebrug en het Lustigemaar moesten graven.

Bij Oosterhoogebrug moest een sluis worden gebouwd om bij calamiteiten het gebied van het Scharmerzijlvest tegen het Drentse water te beschermen en tegelijkertijd schippers in staat te stellen peilverschillen te overwinnen zonder hun vaartuigen door middel van een overtoom van de ene naar de andere watergang te slepen.

Als ik de akte van 1424 goed begrijp, stond op 18 mei van dat jaar, de dag waarop de overeenkomst werd gesloten, nog niet vast welk tracé het nieuwe kanaal zou volgen. In een van de bepalingen wordt namelijk rekening gehouden met de mogelijkheid dat de Groningers hun diep *doir den holten til* zouden willen leiden. Ofschoon er geen aanwijzingen zijn die het mogelijk maken met zekerheid de plek aan te wijzen waar deze houten brug heeft gestaan, lijkt me de kans groot dat hier een brug bedoeld is die bij Hinkemahorn over de Borgsloot heeft gelegen, even ten oosten van de plaats waar deze aansloot op de zojuist genoemde Damstervaart. We zagen dat sinds 1370 ook Middelbert en Engelbert langs deze watergang afwaterden.
Als deze veronderstelling juist is betekent het dat ten tijde van het sluiten van de inlatingsovereenkomst overwogen werd om het water van het Oosterhamrik door de watergang aan de zuidkant van de *Wyrkeszuidwending* naar het oosten te laten lopen, bij Hinkemahorn de Borgwal te doorgraven en zo een aansluiting te maken met de Damstervaart. De route is op het volgende kaartje met een blauwe stippellijn aangegeven.

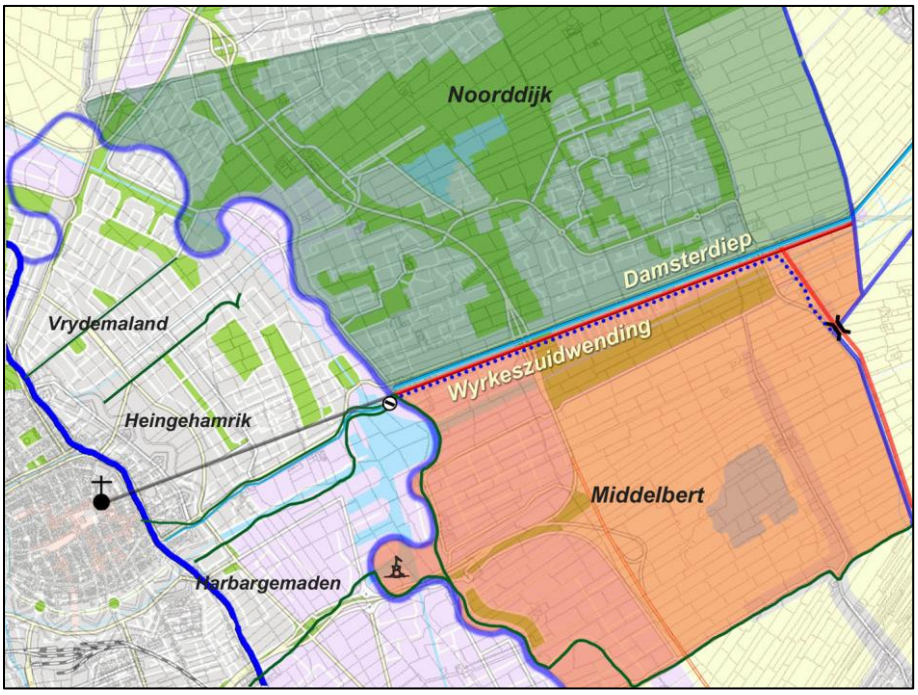

Het Damsterdiep met alternatief

De stippellijn ten zuiden van de Hinkemahornsterweg geeft een andere mogelijkheid voor de afvoer van het water van het Oosterhamrik. Daarbij werd het via een houten brug geleid die ten zuiden van het latere Ruischerbrug over de Borgsloot gelegen kan hebben.

Deze brug kan zijn geslagen in samenhang met de aanleg (in 1370?) van de weg tussen de Wyrkeszuidwending en de Hinkemahorn, met voortzetting over de huidige Hoofdweg aan de oostzijde van de Borgsloot onder Harkstede.

Uiteindelijk is toch voor een andere loop gekozen. Welke overwegingen daarbij de doorslag hebben gegeven is niet duidelijk. Vond men het van belang om de afwatering van het Oosterhamrik zoveel mogelijk te scheiden van die van de Drenterwolder kerspelen Middelbert en Engelbert? Of was de nieuwe route gemakkelijker aan te leggen dan het vergraven van de bestaande? Het feit dat we geen antwoord hebben op deze vragen, maakt weer eens duidelijk hoe weinig we eigenlijk weten van de wereld waarin de mensen van toen hun beslissingen moesten nemen.

Hoe dit ook zij, feit is dat op het territorium van het kerspel Noorddijk een bestaande kavelsloot werd verwijd en uitgediept tot aan de Borgwal, de grens met Garmerwolde. Doordat het nieuwe *Groningerdiep* een dertigtal meters ten noorden van de *Wyrkeszuidwending* werd gelegd, verliep de verbinding tussen het 'kanaal van 1370' of 'oer-Damsterdiep' ten westen van de oude Hunzebedding en het nieuwe diep ten oosten daarvan via een 'chicane'. Deze is bij de huidige Regattabrug nog altijd herkenbaar.

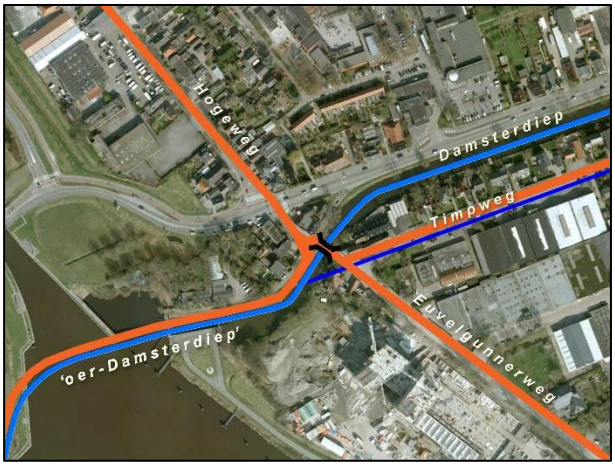

Chicane bij de Oosterhoogebrug

De oude vaarweg is aangegeven als een smalle blauwe lijn aan de zuidzijde van de Timpweg.

De 'chicane' bij de Oosterhoogebrug was nodig om van het oude tracé van het 'oer-Damsterdiep' op dat van het in 1424 gegraven Damsterdiep te komen.

Timpweg en Damsterdiep

De afstand tussen de Timpweg (de straat op de voorgrond) en het Damsterdiep bedraagt niet meer dan 30 meter. Het Damsterdiep loopt vlak achter het linkerhuis. Het huis in het midden van de foto staat aan de overkant (noordzijde) van het Damsterdiep.
De naam Timpweg herinnert aan de 'Koveltimp', de smalle strook land tussen de *Wyrkeszuidwending* en het Damsterdiep.

Het smalle reepje grond tussen het nieuwe *Groningerdiep* (later bekend als *Damsterdiep*) en de *Wyrkeszuidwending* werd vanwege zijn langgerekte vorm '*koveltimp'* – het lintvormige aanhangsel van een middeleeuwse 'capuchon' – genoemd en is eeuwenlang in dezelfde handen gebleven.

Dat was ook in de vijftiende eeuw al het geval. Dat blijkt uit de aantekeningen die een klerk uit een oud boek kopieerde en in 1562 door stadssecretaris Egbert Alting zijn gewaarmerkt.[36] Op dat document kom ik aanstonds terug.

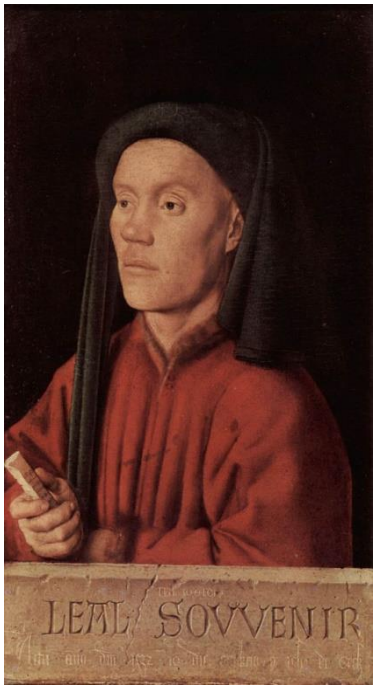

Hoofddeksels met een timp

Links: carnavalsvierders en *re-enactors* vinden op het internet talloze aanbiedingen van middeleeuwse kledingstukken en patronen daarvoor.
Een fraaie 'capuchon met timp' is te koop voor €21,95.

Rechts: Jan van Eyck, portret van een jonge man 1432.

Pelmolen 'Koveltimp' aan het Damsterdiep te Ruischerbrug

Deze in 1950 afgebroken molen ontleent zijn naam aan de smalle strook land tussen de Woldweg en het Damsterdiep

(GrA 1492-795.211)

36 GrA 2100-921.3.1.

Het nieuwe kanaal maakte bij de oostgrens van Noorddijk, op de plek waar het door de Borgwal heen ging, een knik om de percelering van de landerijen onder Garmerwolde en Ten Boer te kunnen volgen. Ook daar werd een bestaande kavelsloot benut om het kanaal in noordoostelijke richting tot het Lustigemaar door te trekken.

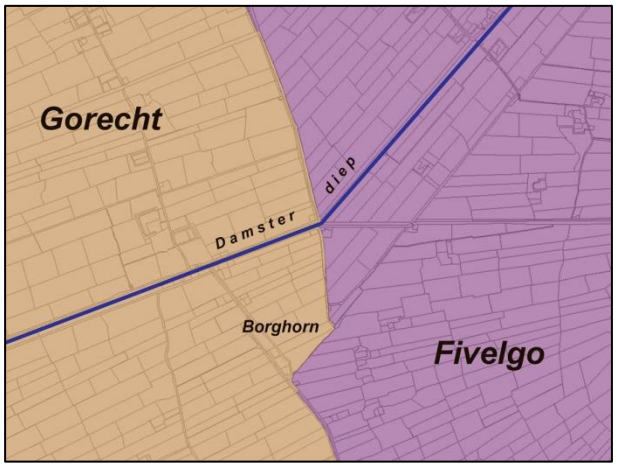

Knik bij de Borghorn

Op de plaats waar het Damsterdiep de Borgwal en Borgsloot kruist maakt het nieuwe kanaal een knik. Ter weerszijden van de Borgwal volgt het de kavellijnen onder Noorddijk (links) en Garmerwolde (rechts).

Overblijfsel van het Thesingermaar bij de Rollen

De sloot die van linksonder naar de horizon loopt is het overblijfsel van het Thesingermaar, de vaarroute waarlangs vaartuigen vanuit het Vierendeel naar de stad konden komen. Ze moesten door middel van een overtocht ('de Rollen') over de Damsterwal worden getrokken.
Het Thesingermaar is in feite een deel van de middeleeuwse Borgsloot, die de grens vormde tussen het Gorecht (links) en Fivelgo (rechts).

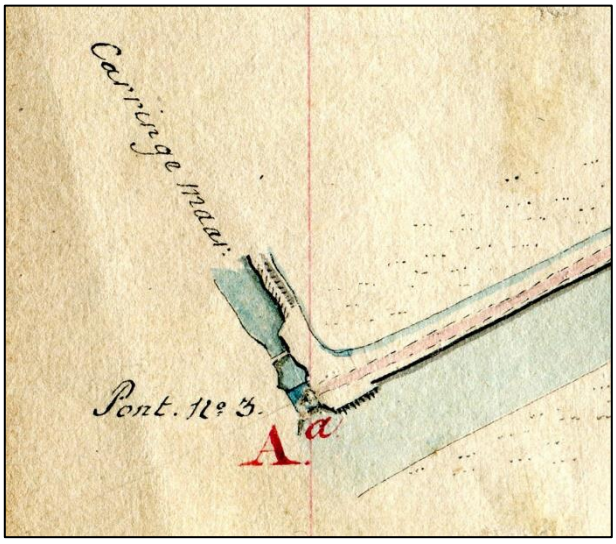

Brug en verlaat bij De Rollen op een tekening van c. 1812

Uitsnede uit een tekening van een deel van de *Route Impériale* van Groningen naar Delfzijl, opgenomen en getekend door A.W.H. de Man (c. 1812). We zien het verlaat 'de Rollen' met brug nr. 3.

(GrA 817-2534 nr. 4)

De overtoom is later vervangen door een verlaat, dat naar de oude overtoom 'de Rollen' werd genoemd. Het verlaat de Rollen is in 1938 afgebroken.
De Borgsloot-boven-de-Rollen of Thesingermaar heet op deze tekening hier 'Carringemaar'.

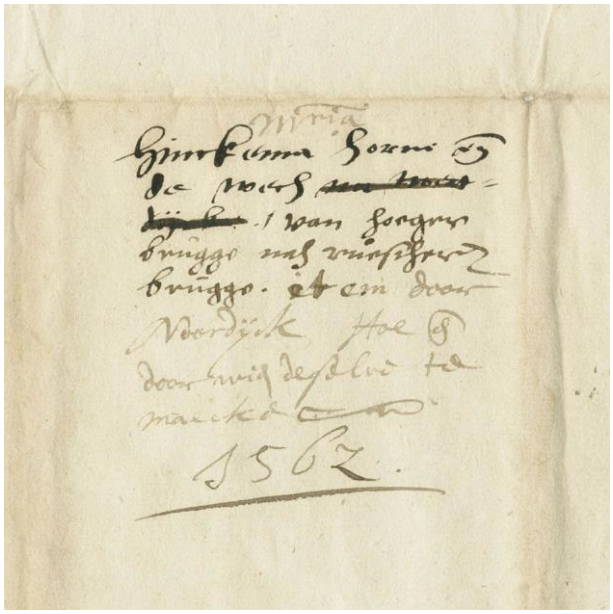

Aantekeningen op de achterkant van een stuk over de Hinkemahorn en de Stadsweg

(GrA 2100-921.3.1)

In het Groninger stadsarchief bevindt zich een document dat een tweetal losse aantekeningen bevat die volgens de zestiende-eeuwse Groninger stadssecretaris Egbert Alting genoteerd waren op de laatste bladzijde van een – niet bewaard gebleven – '*oorvede-* of *kalverboek'*, en die in 1562 zijn gekopieerd.[37]

Dezelfde kerspelen die volgens deze notities belast waren met het onderhoud van de Hinkemahornsterweg ('*de mene wech van der Hogerbruggen oestert toe der Borch an de zuetzyt van Damsterdeepp'*) worden ook in 1619 en 1748 nog als zodanig genoemd.

De tekst van deze twee notities is niet erg duidelijk en heeft ook secretaris Alting en andere stadsambtenaren in verwarring gebracht. Dat valt op te maken uit de aantekeningen die door verschillende personen op de rug van het stuk zijn gezet:

Memoria
Hinckema horne ende
de wech ~~na Noert~~
~~dijcke~~ van Hoeger
brugge naden Ruescheren
brugge. Item door
Noordijck hoe ende
door wie deselve te maecken
1562

[37] Een 'oorvede' is een plechtige belofte om geen wraak te zullen nemen. 'Kalfjes' zijn kleine aantekeningen die, vaak op een los papiertje geschreven, met een brief werden meegestuurd. Het gaat dus waarschijnlijk om een boek waarin aantekeningen van verschillende aard waren vastgelegd.
Het document heeft de signatuur GrA 2100-921.3.1.

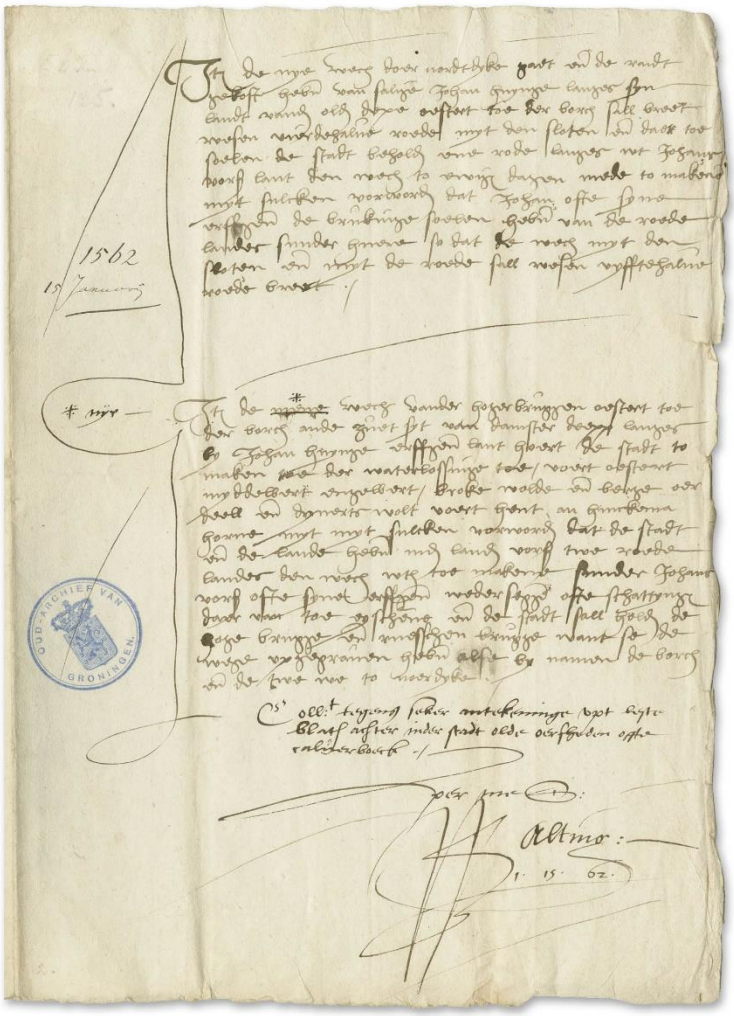

Een kryptisch maar belangwekkend stuk

Het afgebeelde document bevat twee notities.
De notities zijn geschreven door stadsschrijver Jacob Duyrts en gewaarmerkt door secretaris Egbert Alting.

(GrA 2100-921.3.1)

De eerste aantekening betreft de ‘nieuwe weg door Noorddijk’ tussen de Hunze en de Borg, die is aangelegd op een strook grond die door de Raad van Groningen is gekocht van Johan Huynge, die ten tijde van het maken van de notitie reeds overleden was. De breedte van de weg – de bermsloten meegerekend – was 3,5 roede (c. 14 meter). Daarnaast was nog een strook van 1 roede aangekocht voor het steken van zoden ten behoeve van het onderhoud van de weg, zodat de totale breedte c. 18 meter bedroeg. Bij de aankoop van de grond was afgesproken dat Johan en zijn erfgenamen de voor ‘aardhaling’ bestemde strook naast de weg om niet zouden mogen gebruiken.

De tweede notitie gaat over de ‘*mene wech*’ (‘gemeenschappelijke weg’) van de Oosterhoogebrug naar de Borg en Hinkemahorn, die ten zuiden van het Damsterdiep langs het land van de erfgenamen van Johan Huynge liep. Degenen die belast waren met het onderhoud van de weg – de stad Groningen, alle kerspelen van Drenterwolde (met uitzondering van Noorddijk) en de kerspelen van Duurswold –, mochten de voor het onderhoud van hun deel van de weg benodigde zoden steken op een 2 roeden brede strook van het aangrenzende land. Afgesproken was dat de Huynges zich niet zouden verzetten tegen de aardhaling op hun land en in ruil daarvoor vrijstelling van schatting zouden genieten.

Aan het einde van de tekst wordt melding gemaakt van twee bruggen, die de stad Groningen moet onderhouden vanwege het feit dat het door Groningen gegraven Damsterdiep enkele landwegen doorsneed.

Ik laat de details voor wat ze zijn (ze zijn uitgewerkt in het 'Zijpad Hinkemahorn') en beperk me tot het meest wezenlijke:

1. De eerste notitie betreft de huidige Stadsweg door Noorddijk; deze weg is aangelegd door de stad Groningen en moest door haar worden onderhouden.
2. De tweede notitie gaat over de Hinkemahornsterweg (Woldweg) ten zuiden van het Damsterdiep, die door verschillende kerspelen moest worden onderhouden.
3. De twee bruggen zijn de Oosterhoogebrug en Ruischerbrug over het Damsterdiep.

Ik zal nu eerst de bruggen bespreken.

De Regattabrug is de hedendaagse versie van de Oosterhoogebrug

Aan het einde van de notitie over de Hinkemahornsterweg staat dat de stad Groningen verplicht is om de *'Hogebrugge ende Ruescherenbrugge'* te onderhouden op grond van het feit dat de Groningers bestaande landwegen hebben doorgraven. Dat dit is gebeurd bij de aanleg van het Damsterdiep staat er niet bij, maar moeten we er voor een goed begrip wel bij denken. Dit was – we zullen dat ook zien wanneer er een gat gemaakt wordt in de *Buursterzuidwending* – de gewone manier van doen: wie een stuk infrastructuur onbruikbaar maakte moest het zelf repareren of voor vervanging zorgen.

De passage over de doorgraven wegen is helaas nogal duister en alleen begrijpelijk door een conjectuur. In de tekst lezen we dat de Groningers *'de wege upgegraven hebben alse by namen de Borch ende de twe we to Noerdyke'*.
Met de *Borch* is uiteraard de Borgwal bedoeld die samen met de Borgsloot de grens vormde tussen het Gorecht en Fivelgo, in dit geval tussen de kerspelen Noorddijk en Garmerwolde,

en die blijkbaar ook het landverkeer diende. Maar op het eerste gezicht is niet duidelijk wat met *'de twe we'* bedoeld kan zijn. Het lijkt erop dat één of meer woorden in de afgeschreven tekst onleesbaar waren. Secretaris Egbert Alting, die de tekst op fouten controleerde en waarmerkte, heeft er niets zinnigs van kunnen maken; als hij dat wel had gekund zou hij dat zeker in een toelichtende notitie hebben aangegeven.

Wanneer we ons de oude situatie ter plaatse voorstellen, zien we dat in samenhang met de aanleg van het Damsterdiep in het kerspel Noorddijk drie landwegen moesten worden doorgraven: van west naar oost zijn dat de Hogeweg op de oostelijke oever van de voormalige Hunze, de Noorddijkerweg en de weg over de Borgwal. Het lijkt er dus op dat er in de oorspronkelijke notitie in het oorvede- of kalverboek zoiets gestaan heeft als *'de twe weghe'*, waarmee dan de Hogeweg en de Noorddijkerweg moeten zijn bedoeld. De Hogeweg was vooral van belang doordat hij toegang gaf tot de Hinkemahornsterweg en de Euvelgunnerweg, de Noorddijkerweg vormde de verbinding tussen Noorddijk en de Wyrkeszuidwending (Woldweg), die – althans vóór de aanleg van de Stadsweg door Noorddijk – voor de Noorddijksters de belangrijkste verbindingsweg met de stad Groningen was. De Borgwal bood landverkeer vanuit het zuiden de mogelijkheid om de Buursterzuidwending te bereiken.

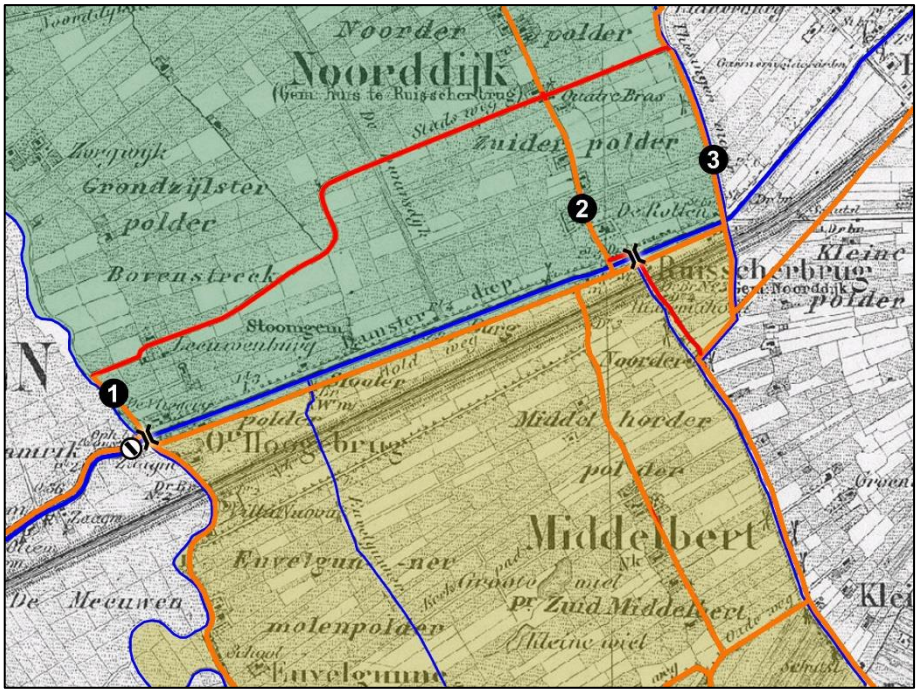

Infrastructurele werken c. 1425

Bij de aanleg van het Damsterdiep door het kerspel Noorddijk zijn drie bestaande landwegen doorgraven:

1. Hogeweg
2. Noorddijkerweg
3. Weg over de

De oranje lijnen geven bestaande wegen aan.

Nieuw zijn:

- het Damsterdiep
- een zijl in de oostelijke dijk van het Groningen Oosterhamrik
- de Hogebrug en Ruischerbrug over het Damsterdiep
- de Stadsweg door Noorddijk
- een weg vanaf de Hinkemahorn naar de Ruischerbrug

Op grond van de latere situatie moeten we aannemen dat niet drie, maar slechts twee bruggen zijn gebouwd om de doorgraven landverbindingen te herstellen: de (Ooster)Hogebrug en de Ruischerbrug, waarbij de laatstgenoemde diende ter vervanging van de weg over de Borgwal en ook de verbinding tussen Noorddijk, Groningen en Middelbert herstelde.

Het feit dat er ten behoeve van het landverkeer over de Hogeweg een 'hoge brug' werd gebouwd, duidt op het belang van het nieuwe Damsterdiep voor de scheepvaart. De brug zal wel niet zo hoog zijn geweest dat vaartuigen er met een staande mast onderdoor konden, maar nu men geen overtomen meer hoefde te nemen, was het mogelijk om wel een hoog opgetaste last mee te nemen en daarop moest de brug berekend zijn.

Het kan geen kwaad om erop te wijzen dat deze tekst – ondanks de gesignaleerde duistere passage – een eind maakt aan de onzekerheid die in allerlei papieren en digitale publicaties te signaleren valt over de vraag welke functie de Oosterhoogebrug nu eigenlijk had, wanneer ze is gebouwd en waar ze precies lag.[38] Zoals eerder opgemerkt bevat de hier gebruikte zestiende-eeuwse bron informatie die zonder enige twijfel teruggaat op oude aantekeningen over gebeurtenissen die we dank zij de bewaard gebleven inlatingsakte van het Oosterhamrik in het Scharmerzijlvest kunnen dateren op 1424. Zo kunnen we nu met zekerheid zeggen dat de Oosterhoogebrug over het Damsterdiep lag, in of kort na 1424 is geslagen en gelegen heeft op de plaats van de huidige Regattabrug.[39]

Het zal – gelet op de functie van deze 'hoge brug' – verder duidelijk zijn dat we niet moeten denken aan een 'hoogholtje'. Net zoals de *Stertebolabalka* over de Borgsloot en de (latere) Noorderhoogebrug over de vaarweg tussen Groningen en Hunsingo, zal ook de brug over het Damsterdiep zo zijn gemaakt dat ze met paard-en-wagen kon worden bereden.[40]

De andere brug die de Groningers moesten bouwen en onderhouden is de Ruischerbrug. Zoals gezegd was deze nodig om de landverbinding te herstellen die verbroken was doordat bij de aanleg van het Damsterdiep ook de Noorddijkerweg en de Borgwal doorgraven werden. Merkwaardigerwijs kon er rond 1600 – krap 40 jaar nadat secretaris Alting de afschriften over de Hinkemahornsterweg en Stadsweg en over de verplichtingen van de stad

---

38 Zie laatstelijk nog Willem Pauwelussen, 'Waar lag de allereerste Oosterhoogebrug?', in: *Stad en Lande,* jrg. 25 (2016) nr. 4, 18-22. Pauwelussen denkt dat het gehucht Oosterhoogebrug zijn naam ontleent aan een brug over de Hunze. Ik heb daarop gereageerd met het artikel 'Nogmaals (de) Oosterhoogebrug' in *Stad en Lande*, jrg. 26 (2017) nr. 1, 14-18.
Ik heb overigens zelf aan de verwarring bijgedragen door in *Groningen, een stad apart* op pagina 371 in noot 269 te schrijven dat de Oosterhoogebrug 'de brug in de "Stadsweg" was die vanuit Groningen oostwaarts liep en daar de Hunze kruiste'. Ik sloot me met die mededeling aan bij de gangbare opvatting dat de hogebruggen ten oosten en noorden van de stad Groningen verband hielden met de passage van hoog beladen turfschepen die vanuit de venen ten zuidoosten van Groningen via de Hunze noordwaarts voeren. Die opvatting mist in feite elke grond.

39 De Oosterhoogebrug ('*Hoghebrugghe'*) wordt op 25 april 1427 voor het eerst in een schriftelijke bron genoemd (GrA 2-20 reg.nr. 66).

40 De hoge brug waaraan het tegenwoordige stadsdeel Noorderhoogebrug zijn naam ontleent is veel jonger. Ze wordt voor het eerst in 1514 genoemd, maar is waarschijnlijk enkele tientallen jaren eerder geslagen over een gedeelte van de oude Hunzebedding dat vanaf c. 1473 gebruikt werd als vaarweg tussen Groningen en Hunsingo. Ze wordt in de bronnen ook een enkele keer 'Westerhoogebrug' genoemd (GrA 1539-23 reg.nr. 802 en 803 (1555). Zie ook Van den Broek, *Een kronkelend verhaal* 167-168 en 176, afb. 18.9.

Groningen ten aanzien van de Oosterhoogebrug en Ruischerbrug had gewaarmerkt en gedateerd – onzekerheid rijzen over de vraag wie verantwoordelijk was voor het onderhoud van de Ruischerbrug. Daarop en op de betekenis van deze landverbinding en de Ruischerbrug kom ik verderop nog terug.

De Ruischerbrug is in het 'Rampjaar' 1672 afgebroken om de opmars van de Münstersen te vertragen. Ondanks aandringen van de ingezetenen van Noorddijk en Slochteren heeft het ruim twee eeuwen geduurd alvorens de brug werd herbouwd. De in 1869 gebouwde draaibrug is in 1960 vervangen door een nieuwe brug, die in verband met de verbreding van het Eemskanaal en de omlegging van de Borgweg 100 meter ten westen van de afgebeelde brug is gebouwd.

De Ruischerbrug van 1869

(GrA 1785-10637)

De afgebeelde draaibrug over het Damsterdiep is in 1869 gebouwd. Waarschijnlijk is 444 jaar eerder op dezelfde plek de eerste Ruischerbrug geslagen.
Links naast café Landzicht het in 1907 gebouwde gemeentehuis van Noorddijk.

De plek van de oude Ruischerbrug

De plek van de oudste Ruischerbrug in 2014.

In het voormalige café Landzicht zit nu een doe-het-zelf zaak. Het pand ernaast is het voormalige gemeentehuis van Noorddijk.
Dit gebouw ziet er nog net zo uit als in 1948, toen het werd uitgebreid met een verdieping.

5 Hinkemahorn en Stadsweg. De wegen naar Fivelgo en het Oldambt

5.1 De weg van de Groningers
5.2 Een nieuw diep en twee bruggen
5.3 Hinkemahornsterweg
5.4 Stadsweg
5.5 Gaten

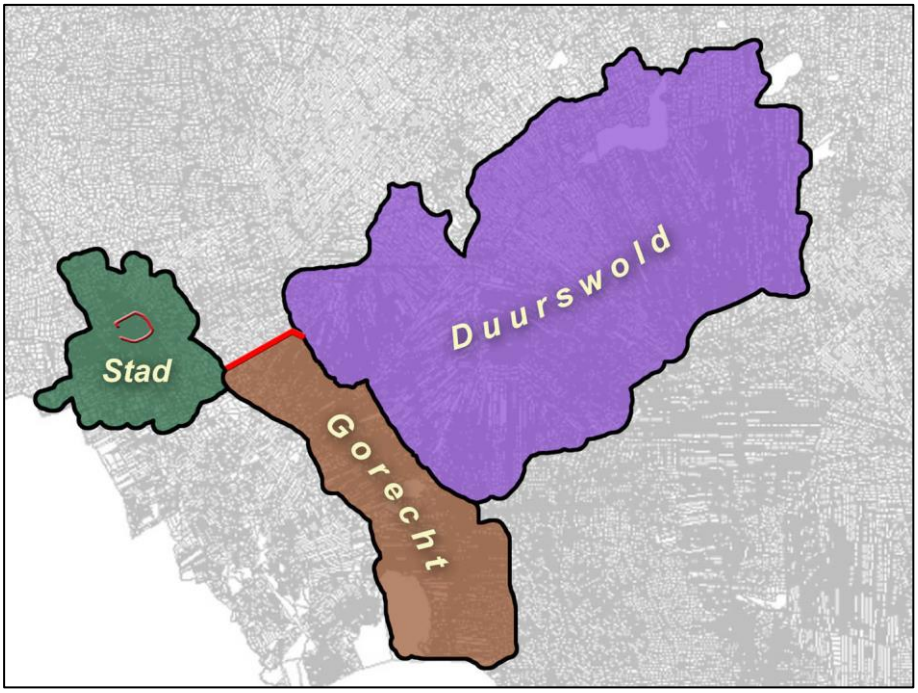

De belanghebbende gebieden

De Hinkemahornsterweg (in ruime zin) is aangegeven met een rode lijn.

De weg van de tweede notitie is de weg over de *Wyrkeszuidwending*, ook bekend als *Hinkemahornsterweg* en (later) *Woldweg*, die de verbinding vormde tussen Oosterhoogebrug en Duurswold.

In het afschrift was deze weg aangeduid als '*mene wech*' (gemeenschappelijke weg), maar secretaris Alting heeft dit, waarschijnlijk in verwarring gebracht door de eerste aantekening die inderdaad over een 'nieuwe weg' gaat, *verschlimmbessert* in '*nye wech*'. Ik houd het erop dat de hier bedoelde weg ten tijde van het maken van de oorspronkelijke notitie helemaal niet nieuw was, integendeel al lange tijd bestond en inderdaad het karakter had van een 'gemene weg'. Van zo'n weg kon niemand zich herinneren wanneer en door wie hij was aangelegd, maar iedereen wist wel dat hij van bovenlokaal belang was en dat alle

belanghebbende kerspelen een stuk ervan moesten onderhouden. Dat er voor de Hinkemahornsterweg twee roeden land voor aardhaling beschikbaar waren terwijl de Stadsweg het met slechts één roede moest doen, zou te maken kunnen hebben met de verschillende condities ter plaatse. Ook nu nog bestaat er een hoogteverschil van enkele decimeters tussen de beide wegen. Dat lijkt weinig, maar ook een gering verschil zal in het verre verleden invloed hebben gehad op de kwaliteit van de weg.

Volgens de besproken zestiende-eeuwse aantekening was de Hinkemahornsterweg een 'gemeenschappelijke weg'. Degenen die belang hadden bij deze weg en er gebruik van maakten, moesten samen zorgen dat hij in goede staat bleef of werd gebracht. Dat vereiste samenwerking en organisatie, zaken die in een gebied als Groningerland, waar een sterk overkoepelend gezag ontbrak, altijd problematisch waren en tot conflicten konden leiden. Dat dit ook bij het onderhoud van de Hinkemahornsterweg een rol speelde, zullen we in het vervolg merken.

We zagen al eerder dat het onderhoud van deze weg ten laste kwam van de stad Groningen, alle kerspelen van *Drenterwolde* op één na (Noorddijk) en Duurswold (het zuidelijke deel van het Ommelander landschap Fivelgo). Voor de genoemde gebieden was de Hinkemahornsterweg de enige landverbinding met de stad. Vanuit het oosten liep de weg (overal 'Hoofdweg' geheten) door alle kerspelen van Duurswold: van Siddeburen, Hellum, Schildwolde, Slochteren, Kolham,[41] Scharmer en Harkstede tot de grens met het Gorecht bij Hinkemahorn. Ook vanuit Wolfsbarge, de meest zuidelijke nederzetting van Drenterwolde, was er maar één landroute naar de stad. Deze liep over de Woldweg via Kropswolde en Foxhol naar het punt ten westen van Foxham waar de Borgweg (aanvankelijk niet meer dan een veendijk, geen doorgaande weg[42]) en de Vrouwenlaan bij elkaar komen, en vanaf dat punt over de Vrouwenlaan verder noordwaarts naar de Hoofdweg in Kolham.

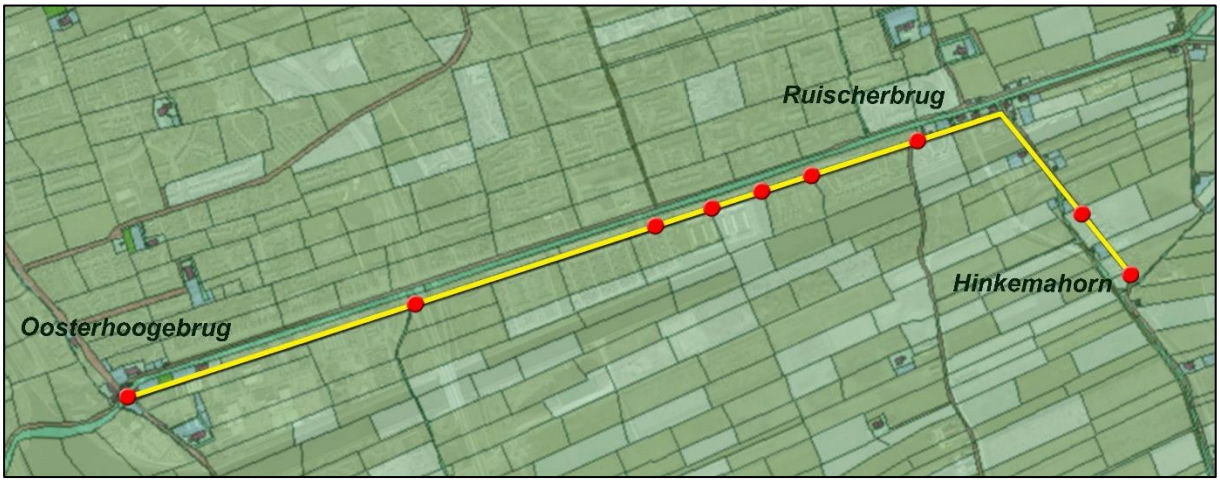

Nog eens: de panden van de Hinkemahornsterweg

41 Tussen Slochteren en Kolham ligt nog Froombosch, maar dat is geen kerspel.

42 J. Molema, 'Vroegste bewoningsgeschiedenis', in: Paul Brood e.a. (red.), *375 jaar Hoogezand en Sappemeer* (Bedum 2003), 14-24, aldaar 23.

Eerder is meegedeeld dat er een document uit 1619 is, aan de hand waarvan we precies kunnen vaststellen welke kerspelen voor welk wegpand verantwoordelijk waren.[43] In de tekst wordt verslag gedaan van de opmeting van de weg, die op 20 mei 1619 heeft plaatsgevonden. De aanleiding was onzekerheid over de vraag hoe de weg moest worden onderhouden.

De Hoofdmannenkamer, die destijds het toezicht uitoefende op de hoofdwegen in Groningerland,[44] had de jonkers, hoofdelingen, volmachten en eigenerfden van de zeven kerspelen van Duurswold opgeroepen naar Groningen te komen voor overleg over het onderhoud van de Hinkemahornsterweg. Nadat 's ochtends gebleken was dat alle betrokkenen bereid waren hun medewerking te verlenen, gingen de Hoofdmannen en de vertegenwoordigers van de Duurswolder kerspelen 's middags ter plaatse om in het veld de grenzen aan te wijzen van de panden die de verschillende kerspelen volgens oude gewoonte behoorden te onderhouden. Ingenieur Garwer Peters, sinds 1617 stadsbouwmeester van Groningen,[45] was erbij om de aangewezen panden officieel op te meten.

Uit de archieven blijkt dat de toestand van de Hinkemahornsterweg vaak deplorabel was. Het beroerdste stuk bevond zich tussen Hinkemahorn (de plaats waar de Borgwal naar het noordoosten zwenkt) en de Woldtil, de brug over de parallelsloot langs de Wyrkeszuidwending. De oorzaak van de problemen was de lage ligging van de weg en de moerige grond ter plaatse. Door de slappe ondergrond verkeerde dit wegvak vrijwel permanent in slechte staat en moest om de haverklap gerepareerd worden. Juist doordat deze weg een *Schlüsselstelle* was in de route tussen de Stad en Duurswold zal – zo veronderstel ik – de naam *Hinkemahornsterweg* zijn overgegaan op de hele route.[46] In het vervolg zal ik nog meermalen over dit wegvak te spreken komen en het dan – waar dit voor de duidelijkheid nodig is – aanduiden als 'de Hinkemahornsterweg in enge zin'.

Er zijn mij geen bronnen bekend waaruit blijkt wanneer dit wegvak is aangelegd. Maar er is wel een aanwijzing die doet vermoeden dat de afsnijding van de Borghorn al vóór de aanleg van het Damsterdiep haar beslag heeft gekregen en dat – ten zuiden van Hinkemahorn – de route naar Duurswold ook toen al niet meer over de Borgwal, maar over de oostelijke kade van de Borgsloot liep.

---

43 GrA 1032-802.

44 Zie voor deze opmerkelijke rol van de gewestelijke rechtbank het artikel van W.J. Formsma, 'De schouw van de Hoofdmannenkamer over de heerwegen' in diens *Geschiedenis tussen Eems en Lauwers* GHR 4 (Assen/Maastricht 1988) 23-35. Mijn 'Zijpad Hinkemahorn' bevat een hoofdstuk dat aan deze 'Hoofdmannenschouw' is gewijd ('De Hoofdmannenkamer, de "heerwegen" en de Hinkemahornsterweg').

45 GrA 1605-332.24 (Stadsrekening over 1618) fol. 288v: 'Meester Garwer Peters is op 15 februari 1617 door Burgemeesters en Raad aangesteld tot stadsingenieur ("*inioenior van deser stadt*") om de directie te voeren over de fortificatiewerken, bouwwerken en kanalen, zowel in Foxhol als elders, buiten en binnen de stad, zowel die waarmee al begonnen is als die welke nog zullen worden aangepakt.'

46 Hetzelfde zie je bij de namen van Alpenpassen. Ook namen als *Brennerpas* en *Reschenpas* komen we tegen als de benamingen voor routes over de betreffende bergpassen, ofschoon ze oorspronkelijk alleen de pashoogten benoemden.

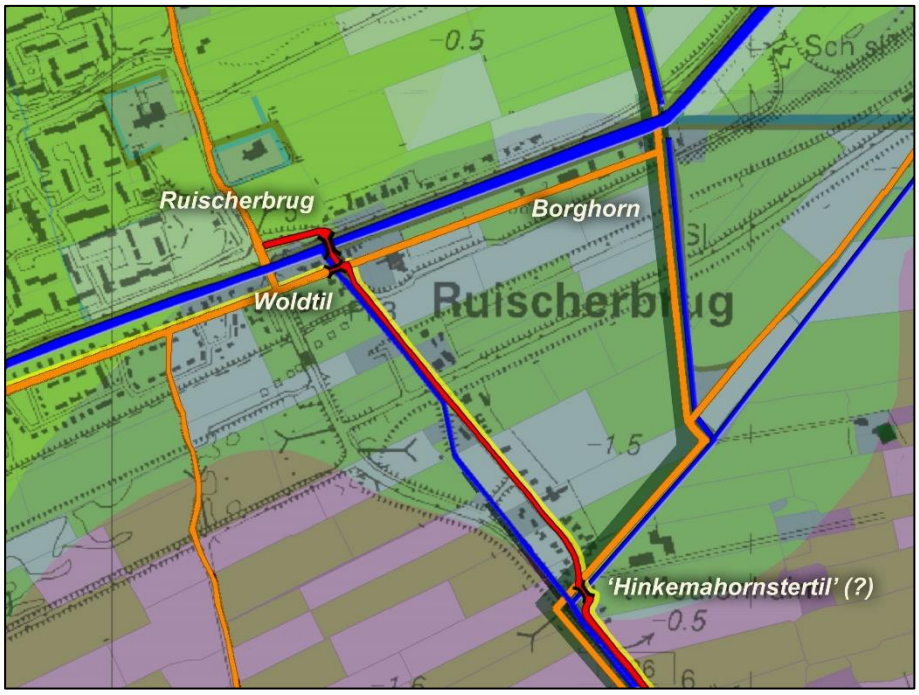

Hinkemahorn na het graven van het Damsterdiep

Oranje lijnen zijn de oude wegen, met rood is de jongere weg aangegeven en met een gele lijn is de landroute Groningen-Duurswold gemarkeerd.
Aan de noordzijde van het Damsterdiep is, door het bouwen van de Ruischerbrug, de verbinding met Noorddijk hersteld, die door het doorgraven van de Noorddijkerweg was verbroken.

Aan de zuidzijde is de oude weg over de Borgwal – deze dijk is hier aangegeven met een verhoudingsgewijs veel te brede groene lijn – vervangen door een weg op de oostelijke kade van de Borgsloot.

Bij Hinkemahorn is de 'Hinkemahornstertil' ingetekend. Een brug met die naam ben ik in de bronnen niet tegengekomen, maar het is zo goed als zeker dat op deze plaats een brug heeft gelegen. Het is zelfs mogelijk dat dit de 'houten til' is die in de inlatingsakte van het Oosterhamrik wordt bedoeld en die we zojuist al hebben gezien. Als dit juist is zou de hier in rood aangegeven weg (met uitzondering van het stukje ten noorden van de Woldtil) wel eens (enkele decennia?) ouder kunnen zijn dan het Damsterdiep.

De aanleg van het Damsterdiep ten noorden van de *Wyrkeszuidwending* opende in 1424 voor de inwoners van de Duurswolder kerspelen nieuwe mogelijkheden, zowel op het gebied van de waterhuishouding als ook met betrekking tot hun communicatie met de stad Groningen. Door de Borgsloot op het nieuwe *Groningerdiep* aan te sluiten kon men het afwateringssysteem van de lage landen van de Heidenschap, Harkstede, Scharmer en Woltersum ontlasten. Tegelijk ontstond op deze manier een nieuwe vaarweg naar en van Groningen die heel wat comfortabeler was dan de oude route langs de *Wyrkeszuidwending*, waarvan het gebruik werd gehinderd door de noodzaak om enkele overtomen te nemen.

Al eerder citeerde ik de Middelberter schoolmeester Bruininga die omstreeks 1830 wist waar de *Stertebolabalka* had gelegen en daarmee blijk gaf over informatie te beschikken die vrijwel nergens anders te vinden is. In het geval van de afsnijding van de Borghorn kan ik weer naar Bruininga verwijzen. Over de Borgsloot schrijft hij:

> ‘*Voorheen liep hy geheel op de grenzen van Fivelgo en het Goregt, loopende van Hinkemahorn naar de Rollen*[47] *in het Damsterdiep; doch thans neemt hy by Hinkemahorn eene andere rigting, loopende door het Gooregt en uitwaterende by Ruischerbrug.’*

Met andere woorden: ‘de Borgsloot is omgelegd, zodat hij een stukje van het Gorecht (de Borghorn) afsnijdt’. Ook in dit geval verbaas ik me weer over de kennis van zaken die Bruininga ten toon spreidt en vraag me af waar hij de informatie over een twee tot vier eeuwen oudere situatie vandaan kan hebben.

Hier lag ooit de Woldtil over de Borgsloot

We staan op het oostelijke einde van de huidige Woldweg en kijken oostwaarts in de richting van de Rollen.

Tussen Harkstederweg en Borgweg

Tussen Ruischerbrug en Hinkemahorn ligt de bodem laag.
Het hoogteverschil tussen de oude Hinkemahornsterweg (nu Harkstederweg, links op de foto) en de twintigste-eeuwse Borgweg (rechts) bedraagt ongeveer 1,5 meter.
We kijken naar het zuiden.

[47] ‘De Rollen’ is de naam van het gehucht dat bij de overtoom vanuit het Thesingermaar (Borgsloot-boven-de-Rollen) naar het Damsterdiep is ontstaan. Het gaat om de plek waar het Damsterdiep door de Borgwal heen gaat en een knik maakt.

Sint Martinuskerk van Middelbert en de nieuwe Borgweg

We kijken vanaf de Harkstederweg naar de kerk van Middelbert.
De Borgweg ligt als een moderne Borgwal in het lage land. Deze weg is in 1962 in verband met de verbreding van het Eemskanaal en de bouw van een nieuwe brug te Ruischerbrug aangelegd.

Door zijn lage ligging en slappe ondergrond heeft het wegvak tussen de *Wyrkeszuidwending* en de Hinkemahornstertil (de 'Hinkemahornsterweg in enge zin') eeuwenlang voor problemen gezorgd. Dat was ook halverwege de vorige eeuw nog zo, toen het Eemskanaal werd verbreed en 'Draaibrug nr. 3' bij Ruischerbrug moest worden vervangen door een nieuwe brug over het Eemskanaal. In verband met de bouw van deze nieuwe brug, de *Borgbrug*, moesten zowel de Borgsloot als de Hoofdweg worden omgelegd. De nieuwe weg – de huidige Borgweg – was ten westen van de oude weg (nu 'Harkstederweg' geheten) geprojecteerd en moest ook anderhalve meter hoger komen te liggen. Daarvoor en ook voor de kunstwerken was een stevige fundering noodzakelijk. Maar tijdens de uitvoering van het werk zakte en schoof het aangevoerde zand even snel weer weg als het werd opgebracht. Om bij deze 'slappe grondgesteldheid' deugdelijke zandlichamen te kunnen maken was dus veel meer zand nodig dan voorzien was. De aannemer bracht hiervoor ruim ƒ30.000 aan meerwerk in rekening.[48]

Borgsloot bij Middelbert

(GrA 1785-14316)

Borgsloot met de Middelberter poldermolen. Vaag op de achtergrond is de korenmolen 'Köveltimp' te Ruischerbrug zichtbaar. c. 1910.

[48] Brief van de Directeur-Hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat van Groningen aan GS van Groningen, 31 januari 1961 (GrA 1776-5693).

Borgweg, Hinkemahorn en Harkstederweg

Hinkemahorn vanuit het zuiden.

De Borgweg/Hoofdweg ligt tegenwoordig ruim een meter hoger dan de oude weg langs de Borgsloot. Bij Hinkemahorn is dat goed te zien: de Harkstederweg (een stukje van de oude Borgweg; rechts op de foto) ligt c. 1 meter lager dan de Borgweg (links).

Voor dit moment is er genoeg gezegd over de landroute tussen Groningen en Duurswold. Ik kom er in *Landschap lezen* 6 nog eens op terug, want de route vertoonde meer slechte plekken dan alleen de Hinkemahorn.

5 Hinkemahorn en Stadsweg. De wegen naar Fivelgo en het Oldambt

5.1 De weg van de Groningers
5.2 Een nieuw diep en twee bruggen
5.3 Hinkemahornsterweg
5.4 Stadsweg
5.5 Gaten

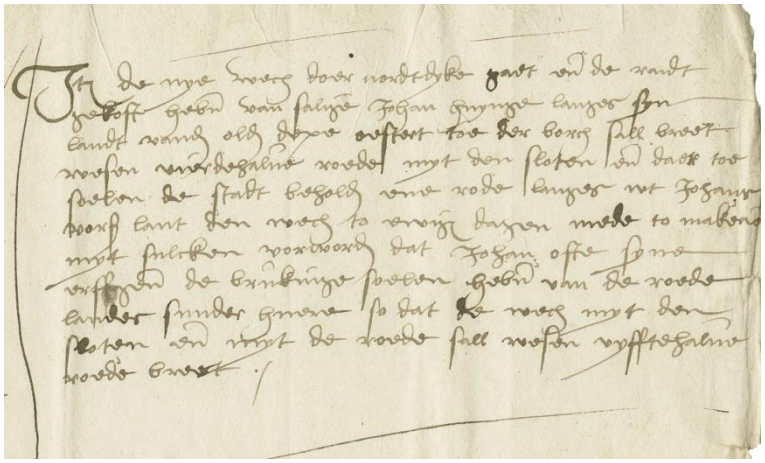

'Item de nye wech doer nordtdyke gaet...'

We keren terug naar de aantekeningen die in 1562 door secretaris Alting zijn gewaarmerkt.

> *Item de nye wech doer Nordtdyke gaet ende de raidt gekoft hebben van salige Johan Huynge langes syn landt van den olden depe oestert toe der Borch sall breet wesen vierdehalve roede myt den sloten, ende daer toe soelen de stadt beholden ene rode langes uut Johans vors. lant den wech to ewigen dagen mede to makenen myt sulcken vorworden, dat Johan ofte syne erffgen. de brukinge soelen hebben van de roede landes sunder huere, so dat de wech myt den sloten ende myt de roede sall wesen vyfftehalve roede breet.*

De nieuwe weg die door Noorddijk gaat en door de Raad is gekocht van wijlen Johan Huynge, gaat langs diens land, van het oude diep (de Hunze) oostwaarts naar de Borg. Hij zal – inclusief de bermsloten – 3,5 roede (c. 14 meter) breed zijn. De Raad zal ook de beschikking houden over 1 roede voor het steken van zoden ten behoeve van het onderhoud van de weg, zodat de totale breedte c. 18 meter bedroeg. Bij de aankoop van de grond was afgesproken dat Johan en zijn erfgenamen de voor aardhaling bestemde strook naast de weg om niet zouden mogen gebruiken.

De weg door Noorddijk vanaf de Hunze naar de Borg is de Stadsweg door de huidige stadsdelen Oosterhoogebrug en Lewenborg. Uit deze tekst blijkt – we zagen dat al – dat deze weg door de stad Groningen is aangelegd op grond die daartoe door haar is aangekocht. Dat is ook de verklaring voor de naam van de weg. De weg ontleent zijn naam niet aan het feit dat hij vanuit de Ommelanden naar de stad Groningen loopt, maar heet zo vanwege de omstandigheid dat hij eigendom is van de Stad. Misverstanden over de precieze betekenis van de naam 'Stadsweg' en de status van de daarmee aangeduide stukken infrastructuur hebben in de 19e eeuw tot bittere disputen geleid.

Johan Huynge hoorde tot het oudste stadspatriciaat van Groningen en was een leenman van de bisschop van Utrecht. Zijn familie bezat, net zoals andere families uit die kring (zoals de Ulgers en Schaffers) uitgebreide landerijen in de Gorechter kerspelen aan gene zijde van de oude Hunze.

De tweede aantekening – we zagen dat in het vorige hoofdstuk – betrof de Hinkemahornsterweg, daar aangeduid als de *'mene wech van der Hogerbruggen oestert toe der Borch an de zuetzyt van Damsterdeepp'*. Ook die weg liep langs het land van wijlen Johan Huynge.

Het is wel erg toevallig dat zowel de Stadsweg als de Hinkemahornsterweg door of langs land van Johan Huynge gaat. Zouden de Huynges ooit het hele zuidelijke deel van het kerspel Noorddijk hebben bezeten? Of hebben ze die grond van de bisschop in leen gehad? Zou die dan op de een of andere manier tot hun allodiaal bezit zijn geworden? Als dat zo is suggereert dat twee dingen:

- dat de Stad voor de aanleg of verbetering van de infrastructuur buiten de Stadstafel gebruik heeft kunnen maken van de rechten die burgers daar hadden;
- dat er verband is tussen de ontginningen aan gene zijde van de Hunze en het koninklijke domein, later bisschoppelijke hof, in de stad Groningen.

De Stadsweg door Noorddijk

De weg die de stad Groningen over het land van Johan Huynge in Noorddijk aanlegde begon in Oosterhoogebrug en liep tot de Hondtil of Hontil over het Thesingermaar, dat ook wordt aangeduid als Kardingermaar en nu Borgsloot-boven-de-Rollen heet.

Groningen was tot 1860 eigenares van deze weg en verzorgde het onderhoud ervan. In de 19e eeuw klaagde de gemeente Noorddijk over de slechte staat waarin hij verkeerde. De gemeente wilde deze weg – samen met de Hinkemahornsterweg, die ze ook als 'Stadsweg' aanduidde – in eigendom en beheer overnemen, op voorwaarde dat Groningen een jaarlijkse subsidie voor het onderhoud ervan betaalde. De gemeente Groningen ging daarop niet zonder meer in.

Uit de archieven blijkt dat men noch in Noorddijk, noch in Groningen precies wist hoe het zat. Uiteindelijk duurde het nog tot 1860 alvorens de gemeente Groningen *'alle regten en verpligtingen voor de gemeente Groningen bestaand, op en ter zake van den zoogenaamden Stadsweg, gelegen onder de gemeente Noorddijk, zoo wel dat gedeelte, wat gelegen is ten noorden, als dat, hetwelk gelegen is ten zuiden van het Damsterdiep'* aan de gemeente Noorddijk overdroeg, met uitzondering van de Oosterhoogebrug.[49]

Merk op dat zowel de Woldweg (Hinkemahornsterweg) als de Stadsweg eenvoudig 'Stadsweg' werden genoemd. De daardoor ontstane onduidelijkheid is mede aanleiding geweest tot de misverstanden tussen de betrokken overheden.

De Stadsweg ten westen van de Noorddijkerweg

(Foto M.A. Douma, 29 september 1970; GrA 818-11086)

De Stadsweg was vóór de bouw van de stadswijk Lewenborg nog grotendeels intact.
De twee boerderijen op de horizon staan bij de kruising van de Stadsweg en de Noorddijkerweg. De linker boerderij staat op de Bonnebladen met zijn naam aangeven: 'Quatre Bras'.

[49] GrA 1399-3492 nr. 189. (17 en 18 augustus 1860).

Kruising van de Stadsweg en de Noorddijkerweg

(GrA 818-22015)

Rechts boerderij 'Quatre Bras'.

Dezelfde plek in 2016

Stadsweg tussen de Noorddijkerweg en de Hontil

(Foto Douma 29 september 1970; GrA 818-11089)

Op de achtergrond is nog net de Hontil te zien. De watermolen uiterst rechts is gesloopt.[50]

[50] De molen stond op GPS 53.241136, 6.640593

De Hondtil of Hontil over de Borgsloot-boven-de-Rollen

De brug komt in de bronnen ook voor als 'Schepperijtil'. Dat komt doordat hij, net zoals het water, eigendom was en onderhouden werd door de Schepperij van het Vierendeel.

De Groninger Stadsweg eindigde op de westelijke oever (rechts op de foto, bij het bordje 'Stadsweg'). De laatste keer dat ik hier was bleek het straatnaambordje verdwenen.

Vroeger heeft bij deze brug een paal gestaan waarop aan de westzijde 'Stad' en aan de oostzijde 'Ommelanden' stond.[51]

Ook de watergang – een overblijfsel van de middeleeuwse Borgsloot – heeft in de loop der tijd vele namen gehad: hij komt op kaarten en in andere bronnen voor als 'Zuidwending', 'Kardingermaar', 'Thesingermaar' en 'Borgsloot-boven-de-Rollen', alles op allerlei manieren gespeld. De laatste naam wordt gebruikt door het Noorderzijlvest; op Google staat 'Zuidwending'. De watergang werd beheerd door de Schepperij 'het Vierendeel', ofschoon hij ten zuiden van de Stadsweg/Buursterzuidwending ligt en je op grond daarvan zou verwachten dat hij bij het Scharmerzijlvest zou behoren. De reden daarvoor is de betekenis die het water voor de Vierendeelsters als vaarweg had. Ik kom daarop nog terug.

De brug is halverwege de 17e eeuw geslagen op initiatief van de schepper Rudolf de Mepsche.[52] De schepperij van het Vierendeel moest sindsdien ook het zuid-noord lopende stuk van de Stadsweg tussen de Hondtil en de Ridderborg maken.

Op de situatie bij de Borg kom ik later terug.

---

51 Uit een brief van de gemeente Noorddijk aan GS van 4 april 1854: 'Sedert het begin dezer eeuw – en waarschijnlijk reeds veel vroeger – stond er op de Stadsweg bij de Hondtil, nabij de Ridderborg, een zware eiken paal, waarop naar den stadskant stond Stad en aan den anderen kant Ommelanden. Aan dezen laatstgenoemden kant begonnen dáár de panden weg die door onderscheidene karspelen uit de Ommelanden werden gemaakt. Bij ieder pand stond een paal met den naam van ieder karspel, aan 'twelk dat pand in onderhoud toebehoorde; maar vermits het maken en onderhouden van deze panden, van de Hondtil af tot aan Oosterdijkshorn toe, nu voor rekening van de gezamenlijke karspels of gemeenten in massa wordt uitbesteed – hetgeen gemeenlijk, indien wij wel onderrigt zijn – door den burgemeester van de gemeente Ten Boer geschiedt – zijn die palen grootendeels weggeraakt. Een zerken paal echter staat er nog, kort bij Garmerwolde, waarop staat Appingadam. Misschien staan er nog enkele palen meer' (GrA 1399-8139).

52 GrA 1605-10 p. 466 (resolutie van 1 oktober 1651).

'Scheidpaal van 't Gooregt' op een schetskaart van Beckeringh

(Uitsnede uit GrA 817-1383)

'...bij de Hondtil, nabij de Ridderborg, stond op de Stadsweg een zware eiken paal, waarop naar de stadskant stond "Stad" en aan den anderen kant "Ommelanden". Aan den laatstgenoemden kant begonnen dáár de panden weg, die door de onderscheiden karspelen uit de Ommelanden werden gemaakt....'

In het begin van de 19e eeuw waren er veel klachten over de slechte toestand van de Stadsweg. Vooral het westelijke stuk was er slecht aan toe.

De gemeente Groningen erkende haar onderhoudsplicht en deelde mee alles te doen wat mogelijk was. Erkend werd evenwel *'dat [...] het daarmede beoogde doel, namelijk het ten allen tijde in bruikbaren staat houden van het gemeld gedeelte des wegs niet wordt en ook niet kan worden bereikt, aangezien de grond van denzelven uit een zeer taaije kleisoort bestaat die, vooral tusschen en nevens de huizen en tuinen aldaar, niet spoedig kan opdroogen, zoodat daarin bij nat weder weldra diepe sporen en gaten worden gereden, die het verder gebruik dan onmogelijk of hoogst moeijelijk maken'*.[53]

In de bronnen wordt het stuk weg tussen Oosterhoogebrug en de Borg aangeduid als 'Nieuweweg', 'Kleiweg', 'Herenweg' en 'Stadsweg'. In alle gevallen gaat het meer om appellatieven dan om echte namen. Zoals we zagen zijn er zelfs bronnen waarin de Woldweg en de Stadsweg als één weg worden aangeduid en Stadsweg worden genoemd.

[53] GrA 1399-8139, 23 oktober 1842.

Het tracé van de Stadsweg

Rechtsboven is nog net het meest westelijke stuk van de Buursterzuidwending te zien.

Boerderij Leeuwenburg is aangegeven met een rood sterretje.

We kijken nog eens naar het tracé van de Stadsweg in de huidige stadsdelen Oosterhoogebrug en Lewenborg.

De weg volgt hoofdzakelijk kavelscheidingen, maar loopt 450 m ten oosten van de Leeuwenburg (aangegeven met een rood sterretje) over een kleine 600 meter schuin door een perceel, maakt dan een dubbele kniebocht om opnieuw een kavelscheiding te volgen. Dit tracé doet vermoeden dat de weg doelbewust van de Hogeweg (nu Pop Dijkemaweg in Noorderhoogebrug) naar de Buursterzuidwending in Garmerwolde is geleid. Ik herinner aan de mededeling van Johan Rengers van Ten Post, die schrijft dat er vóór de verbonden nauwelijks een weg is geweest tussen de stad en Fivelgo en dat er een nieuwe weg is aangelegd door betere grond. Dat klopt hier precies. De Stadsweg door Noorddijk ligt c. 1 meter hoger dan de oude langs de Wyrkeszuidwending, Hinkemahorn (de weg van c. 1370) en de Grasdijk.

Ik vermoed dat de Stadsweg in de eerste helft (het tweede kwartaal) van de 15^{e} eeuw is aangelegd, kort na het graven van het Damsterdiep. Dat past – voor zover bekend – bij de periode waarin Johan Huynge leefde. Het doel ervan lijkt ook duidelijk. Met het Damsterdiep was een betere vaarweg ontstaan tussen Groningen en Fivelgo, maar de kade erlangs zal hooguit geschikt zijn geweest als trekpad, niet als wagenweg. Het landverkeer moest gebruik blijven maken van de Hinkemahornsterweg of Woldweg. Om die weg te bereiken moest het landverkeer vanuit Groningen eerst bij het latere Oosterhoogebrug via de nieuwe brug het Damsterdiep kruisen. Bij het huidige Ruischerbrug waren er twee mogelijkheden: men kon ofwel via Hinkemahorn en de Grasdijk naar de Bolte bij Ten Boer, ofwel noordwaarts over de nieuwe Ruischerbrug naar de Noorddijkerweg, om via de Buursterzuidwending verder te gaan.

Door zijn lage ligging moet de weg tussen Oosterhoogebrug en Ruischerbrug ‘s winters onbegaanbaar zijn geweest en pas laat in het voorjaar boven water zijn gekomen. In de herfst moet hij al snel kopje onder zijn gegaan. Dat is voldoende reden geweest om een betere weg te leggen van Oosterhoogebrug naar de Buursterzuidwending.

Op het kaartje is het tracé van de 15e-eeuwse Stadsweg ingetekend met het westelijke uiteinde van de 'Ommelander Stadsweg'. De tegenwoordig zichtbare stukken van de weg zijn aangegeven met een doorlopende lijn, de onder de bebouwing van de stadswijk Lewenborg verdwenen delen zijn gestippeld.

Ik wijs erop dat ook aan het oostelijke uiteinde van de weg bij de Borg het tracé is aangegeven met een stippellijn. Er is aanleiding om te vermoeden dat de omstreeks 1425 door Groningen aangelegde weg aan de westzijde van de Borg noordwaarts heeft gelopen tot de plek waar de 'Ommelander Stadsweg' (de weg op de Buursterzuidwending) aan de Borgwal raakte. Ik kan daarop nu niet verder ingaan, omdat de motivering voor mijn idee mijn verhaal te zeer onderbreekt. Maar ik kom er nog wel op terug. We volstaan hier met een close-up van de situatie zoals die naar mijn idee tot halverwege de 17e eeuw is geweest.

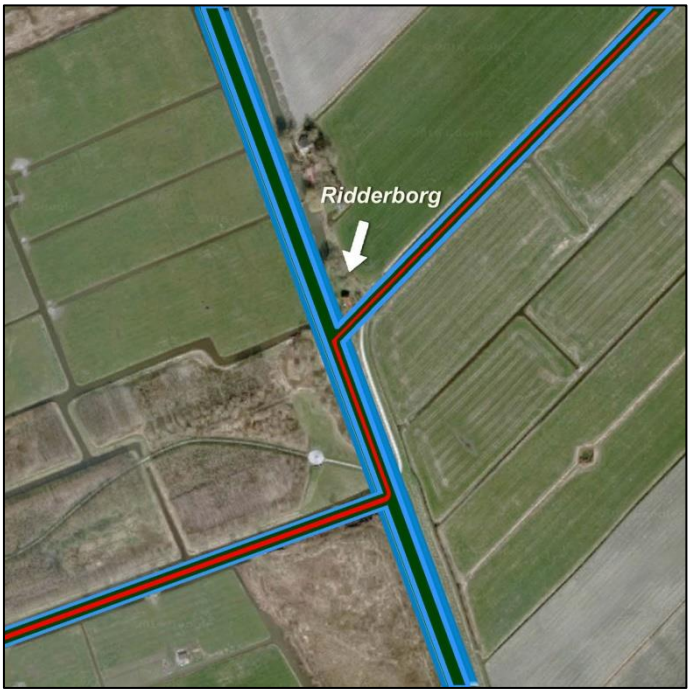

Kruising van de Stadsweg en de Borg bij de Ridderborg

De brede groene lijn is de Borgwal, de rode lijn geeft de loop van de landweg aan. Vanaf het punt waar de 'Groninger Stadsweg' bij de Borg kwam maakte men een haakse bocht naar het noorden en vervolgde over ruim 100 meter zijn weg over de middeleeuwse Borgwal. Bij de Ridderborg lag de dam in de Borgsloot, die de waterscheiding vormde tussen het Winsumerzijlvest en het Scharmerzijlvest en aansluiting gaf op de 'Ommelander Stadsweg' op de Buursterzuidwending.

Uit het rapport van de schoolmeester van Garmerwolde:

> *'Men treft hier slechts een gedeelte van een Maar aan dat by de Rollen, een kwartier uurs ten Zuiden van de kerk [van Garmerwolde], haren oorsprong neemt, en eene westelyke rigting aanneemt tot aan de zoogenaamde Ridderborg en de grensscheiding uitmaakt tusschen Garmerwolde en Noorddyk, vervolgens Oostwaarts stroomt en dit dorp in een Zuidelyk en Noordelyk deel scheidt, tot dat zy by de Bovenryge weder westwaarts stroomt, en dit buurtschap van het overig gedeelte van Garmerwolde afsnydt [...].*
>
> *Een weinig bewesten de kerk ligt de Ridderborg, een gebouw dat thans nog kenmerken van hooge oudheid draagt. Dit gebouw is voor een aantal jaren, door de Scheppery van het Vierendeel aangekocht, dienende thans voor eene vergaderplaats voor de Scheppers, Zylregters en volmagten.*

Deze zoogenaamde Ridderborg is hoogst waarschynlyk door het oude Riddergeslacht gebouwd, ten einde aldaar op zekere tyden hun nacht verblyf te houden, en zich dus geregtigd bevonden, om als volmagten of eigenerfden ten Landdag te kunnen verschynen en in hoge ereambten te geraken.'

Het is niet bekend hoe de Ridderborg aan zijn naam komt, noch hoe oud hij is. Over ridders en een 'riddergeslacht' op deze plaats is niets bekend, maar verderop in dit hoofdstuk, in het gedeelte waar de verschillende panden van de Stadsweg op de Buursterzuidwending besproken worden, zullen we zien dat er wel een aanwijzing is die doet vermoeden dat in het grijze verleden hier in de buurt wel degelijk een 'steenhuis' heeft gestaan. Dat allang verdwenen huis zou de achtergrond kunnen zijn van de benaming 'Ridderborg'.
Op het Internet wordt een vermelding van de Borg in een bron uit 1651 uitgelegd alsof met 'de Borg' een burcht zou zijn bedoeld en niet de middeleeuwse scheidsloot tussen Drenterwolde en Fivelgo. Maar er is wel een gokje te wagen. Ik kom daarop terug.

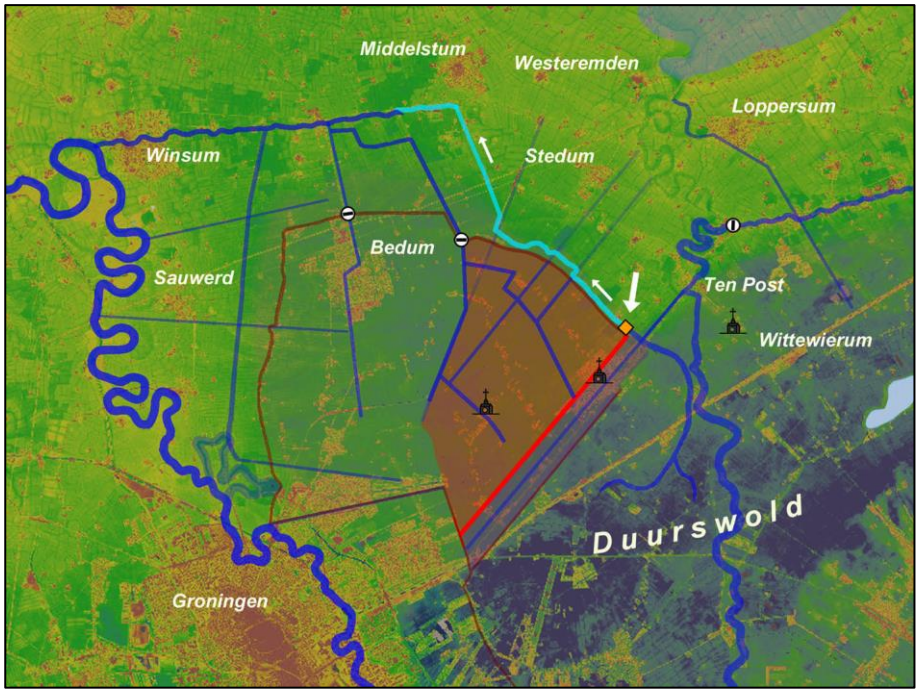

De Buursterzuidwending en de deling van het Fivelgoër Woldland

Met de Buursterzuidwending hebben we in *Landschap lezen* 3 (in het bijzonder in hoofdstuk 3.4 'De deling van het Fivelgoër Woldland') kennis gemaakt. Ik heb de aanleg ervan in verband gebracht met de afwateringsproblematiek die halverwege de 13e eeuw speelde en die veroorzaakt werd door een te grote belasting van het afwateringssysteem van het Scharmerzijlvest. Daardoor konden de lage landen van Duurswold niet meer lozen. De oplossing werd gevonden in het naar het noorden afleiden van het water van Stedum en omstreken en de splitsing van het Fivelgoër Woldland. Het noordelijke deel daarvan mocht via Winsum uitwateren, terwijl het zuidelijke deel – de strook tussen de Buursterzuidwending en de Grasdijk – via de 'Ten Postertocht' en de Fivel bleef lozen. De Buursterzuidwending is de waterscheiding tussen het Vierendeel in het noorden en de Schepperij Ten Boer in het zuiden.

De aanleg van de Buursterzuidwending past dus in de waterstaatkundige ontwikkeling van dit gebied. Maar het zou natuurlijk mooi zijn wanneer er onweerlegbare – liefst schriftelijke – bronnen waren die bewijzen dat deze dijk omstreeks 1250 is gelegd, zoals ik in *Landschap lezen* 3 heb verondersteld. Die zijn er helaas niet. De oudste schriftelijke indicaties die mijn reconstructie zouden kunnen onderbouwen dateren van 1300 en later.

Uit de Winsumer Zijlbrief van c. 1323[54] blijkt dat het Vierendeel en het gebied van Stedum toen al deel uitmaakten van het Winsumerzijlvest. Daaruit volgt dat de splitsing van het Fivelgoër Woldland destijds al een feit was. In dezelfde richting wijst de overeenkomst die eveneens in 1323 werd getroffen omtrent nieuwe zijlen bij Schilligeham.[55] Ook daarin treden Fivelgoërs op als partners in het Winsumerzijlvest.

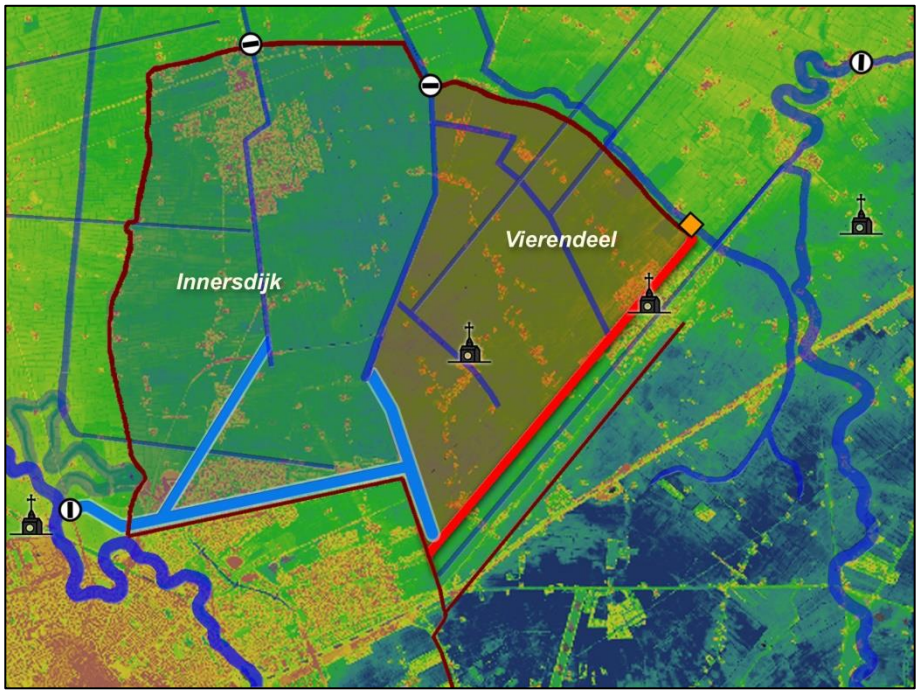

Innersdijk, het Vierendeel, de Beijumerzuidwending en het Nieuwe Gat bij Selwerd

In 1321 is voor het Woldland een afwateringskanaal gemaakt dat in de buurt van het klooster Selwerd in de Hunze uitkwam.

Ook het feit dat de landschappen Hunsingo en Fivelgo in 1321 samenwerkten om een nieuwe uitweg te creëren voor het water van Innersdijk en het Vierendeel, past in dit beeld.[56] Deze ingreep betrof de afvoer van het water via de noordelijke sloot langs de Beijumerzuidwending en het Nieuwe Gat naar de Hunze. Het bovenstaande plaatje laat zien hoe zowel Innersdijk als het Vierendeel via de nieuwe zijlen bij Selwerd op de Hunze konden lozen. Overigens heeft deze lozingsmogelijkheid niet lang gefunctioneerd. Uit de inlatingsakte van Noorddijk uit 1408 weten we dat Innersdijk en het Vierendeel toen alleen noordwaarts, via de Bedumerzijl en Kardingerzijl, het Deelstermaar, de Deel en de Winsumerzijl veel lager op de Hunze loosden.

---

54 OGD II 1230 van c. 1323.

55 OGD I 276-277.

56 OGD I 276, GrA 2100-63. Zie *Een kronkelend verhaal*, in het bijzonder hoofdstuk 3, ‘Een zijltocht naar het Oosterdiep’.

Zoals opgemerkt heeft het graven van het Zuidwoldermaar als schipsloot tussen de Kleisloot in de Stadstafel en het zuidelijke uiteinde van het Boterdiep hierbij wellicht een rol gespeeld. Deze watergang loopt schuin door de verkaveling, hetgeen doet vermoeden dat hij terwille van de scheepvaart is aangelegd. Maar dit kanaal heeft uiteraard ook als waterlossing gefunctioneerd.

Uit de genoemde bronnen blijkt echter niet wanneer de scheiding tussen een 'Winsumer' en 'Delfzijlster' deel van het Woldland is gelegd.

Maar ook een akte 1301 kunnen we zó interpreteren, dat hij past in het beeld dat is ontstaan door de aanleg van de Buursterzuidwending en de splitsing van het Fivelgoër deel van het Centrale Woldland.

Arbiters beslechten een geschil over de versterking van de Borg (1301)

In 1301 beslechtte een viertal arbiters een geschil tussen de buren van Garmerwolde enerzijds en het klooster van Ten Boer, de buren van Ten Boer, het Roggenvoorwerk en de buren van Hemerterwolde (Emmerwolde) anderzijds.[57] Partijen waren het oneens over het herstel van de Borgwal tussen Poptahalge en de Zuidwending van Ten Boer (Buursterzuidwending). De akte is uitgevaardigd door de abt van Ten Boer,[58] Gayko Gaykinga, Bevo Liudamena en de andere rechters (*'athaman'*) van de Acht Zijlvesten. Zoals we zagen beheerden de Acht Zijlvesten de acht zijlen die vóór het leggen van de Winsumer en Delfzijlster zijlen de afwatering van de lage landen regelden.[59]

Wanneer – zoals ik vermoed – de waterscheiding tussen het Vierendeel en het Scharmerzijlvest in 1301 al bestond, zou de inhoud van de akte een echo kunnen zijn van een oudere situatie die wellicht nog niet zo heel lang tevoren was gewijzigd. Die oude situatie zou dan daarin hebben bestaan dat het Fivelgoër deel van het Woldland in waterstaatkundige zin nog één geheel vormde. Het hierna volgende kaartje dient om dit duidelijk te maken.

---

57 OGD I 210 (1301).

58 De eerste vermelding van een abdij in Ten Boer.

59 *Landschap lezen* 4, hoofdstuk 4.3 'De Acht Zijlvesten'.

De in 1301 spelende kwestie betrof de reparatie van een stuk van de Borgwal waarvan het onderhoud ten laste kwam van het kerspel Garmerwolde. Het gebied van het kerspel is op het kaartje aangegeven met een licht vlak. Het herstel van de dijk ging de krachten van de Garmerwolders te boven, zodat zij de hulp inriepen van anderen. Als ik het goed zie wilden ze assistentie van de ingelanden van het noordelijke, vermoedelijk reeds via Winsum uitwaterende deel van het Fivelgoër Woldland (op het plaatje aangegeven met een rode arcering).

Voor een goed begrip van de akte is het natuurlijk wel nodig dat we weten over welk stuk van de Borgwal het conflict ging. In de akte staat dat de dijk in kwestie gelegen was tussen *'Poptahalge et Sidewendena de Bure'.* Wat met Sidewendena de Bure bedoeld wordt weten we: dat is de Buursterzuidwending, nu bekend als de Stadsweg tussen de Borg en Oosterdijkshorn, die de waterscheiding was tussen het Winsumer en het Delfzijlster deel van het Fivelgoër Woldland.[60] Maar wat is de Poptahalge? Daarmee kan het noordelijke uiteinde van de Borgwal bedoeld zijn (de plek waar de Borgwal aan de Beijumerzuidwending raakt), maar zou ook de uiterste zuidwestpunt van het kerspel Garmerwolde kunnen zijn, daar waar de Borgwal aan de Grasdijk raakt.

Ik vermoed – en zal dat aan de hand van het volgende plaatje aannemelijk proberen te maken – dat we Poptahalge moeten zoeken bij het zuidelijke einde van Garmerwolder Borgwal, waarnaar het witte pijltje wijst.

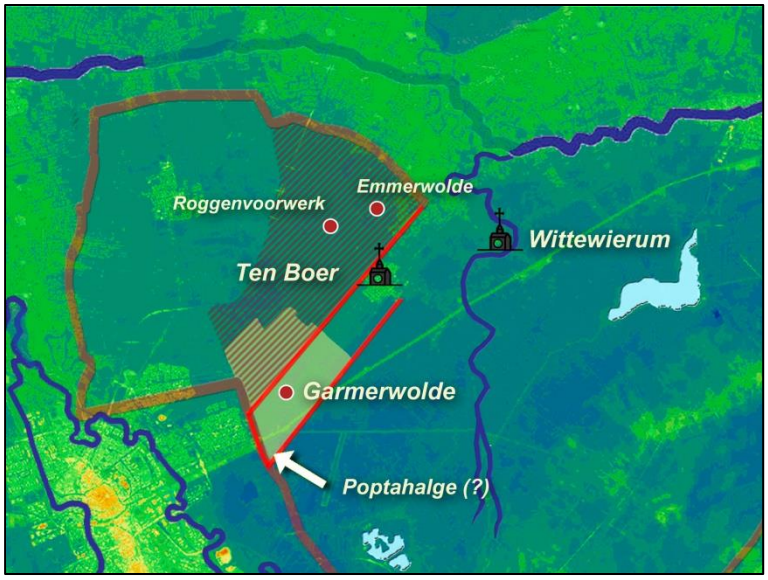

Garmerwolde, de Borg en het Vierendeel

Met helder rode lijnen zijn de Buursterzuidwending, een stuk van de Borgwal en de Grasdijk aangegeven.

Gearceerd is het via Winsum uitwaterende Vierendeel.
Het licht gekleurde vlak is het grondgebied van het kerspel Garmerwolde, dat verantwoordelijk was voor het onderhoud van de ten westen ervan gelegen Borgwal.

De via Winsum uitwaterende 'woltsaten' weigerden op het verzoek van de Garmerwolders in te gaan en verklaarden zelfs dat ze nooit meegeholpen hadden met het onderhoud van de Borgwal. Dat zou heel goed kunnen kloppen: de problemen waarmee de Garmerwolders in 1301 te maken kregen, kunnen min of meer 'nieuw' zijn geweest, bijvoorbeeld als gevolg van de ontginningen aan de Gorechter kant van de Borg. Wanneer ook daar de bodem sterk was gedaald kon het Hunzewater gemakkelijker tot aan de grens met Garmerwolde doordringen.

[60] Het bewijs daarvoor zal ik aanstonds leveren aan de hand van een akte uit 1408.

Dat de Garmerwolders ondanks het ontbreken van een traditie op dit punt toch op het idee gekomen zijn om de Vierendeelsters te hulp te roepen, kan een herinnering zijn aan de nog niet zo lang vervlogen tijd dat alle Fivelgoër *Woldsaten* in één en hetzelfde schuitje zaten, anders gezegd: de tijd dat de Buursterzuidwending nog niet als waterscheiding was opgeworpen.

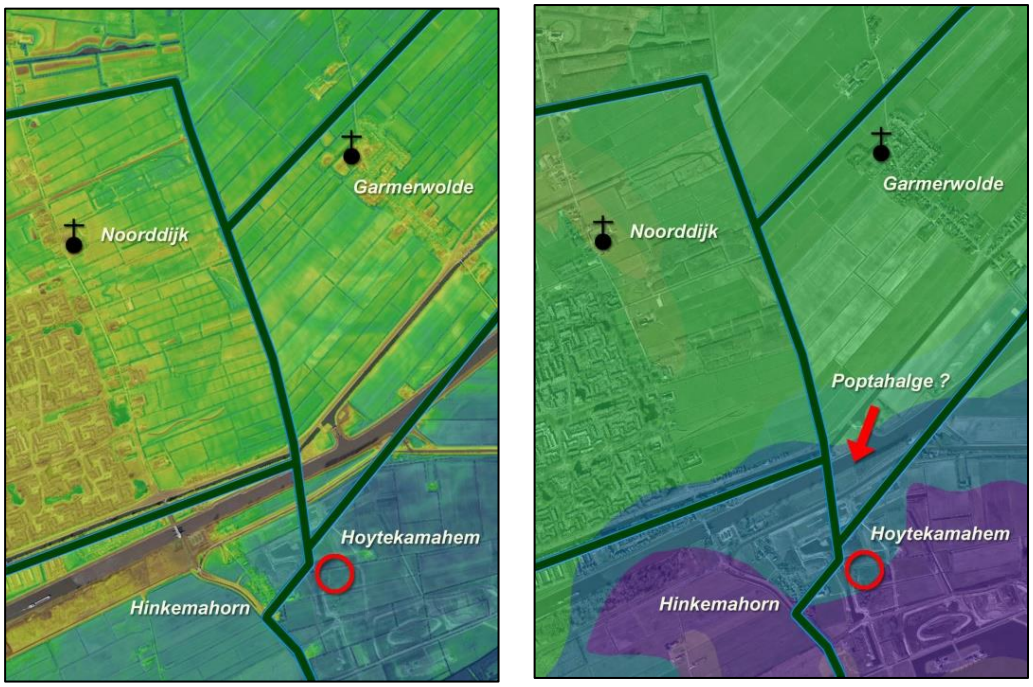

Garmerwolde, de Borg en Poptahalge

Links AHN-hoogtekaart, rechts bodemkaart.

Het rode pijltje wijst naar het zwakste deel van de Garmerwolder Borgwal.

Zoals gezegd vermoed ik dat de onenigheid tussen de kerspellieden van Garmerwolde en die van Ten Boer, het Roggenvoorwerk en Hemerterwolde (Emmerwolde) ging over het zuidelijke deel van het stuk Borgwal dat de westgrens van Garmerwolde vormt. Het gebied ten westen van deze kering hoorde bij Drenterwolde.

Ik heb een tijdlang gedacht dat 'halge' verband zou kunnen houden met het Duitse woord *Hallig* ('verhoogde woonplaats in een onbedijkt kweldermilieu'), waarin taalkundigen de indo-europese wortel *'kel'* ('uitsteken', 'oprijzen') herkennen. De hoogtekaart maakt duidelijk dat zich in 'de oksel' tussen de Grasdijk en de Borgwal, ter plaatse van de latere boerderij 'Botterdörst',[61] een geringe hoogte heeft bevonden. Het hoogste punt lag c. 80 cm boven de omgeving. De locatie is bijzonder: ze ligt in het uiterste zuidwesten van het Fivelgoër kerspel Garmerwolde, net buiten het 'Utrechtse' gebied en tegenover een steenhuis waarvan sporen onlangs aan de Harksteder kant van de Grasdijk zijn aangetroffen en waarvan de locatie op deze kaartjes met een rode cirkel is aangegeven. Dit huis kan wellicht geïdentificeerd worden als het in een akte uit 1370 voorkomende 'Hoytekamahem'.[62]

---

61 Zie kaart GrA 817-3577.

62 OGD I 571; zie *Groningen en het Drentse water* 7, hoofdstuk 7.1 'Middelbert en Engelbert (1370)' en *Landschap lezen* 4.

Een bezwaar tegen deze interpretatie is dat het reliëf wel heel erg nietig is. Op het linker kaartje (AHN) is de hoogte nauwelijks zichtbaar. Bovendien weten we niet hoe de situatie rond 1300 is geweest. De bodem in de zuidwestelijke hoek van Garmerwolde was zeker nog niet zover gedaald ten opzichte van de aangrenzende kleilanden als nu het geval is.

Het rechterplaatje (met grondsoorten) maakt duidelijk dat de betreffende hoek een van de rest van het kerspel Garmerwolde afwijkende bodemsoort heeft: we treffen hier een moerige bodem aan van dezelfde soort die het later zo moeilijk zou maken om de weg bij Hinkemahorn begaanbaar te houden. Het moet in de 14e eeuw vrijwel onmogelijk zijn geweest om in deze dargachtige omgeving een solide waterkering aan te leggen. Er was eenvoudig geen materiaal voor het maken ervan. Ook is het duidelijk dat een bestaande oude dijk op deze plaats slecht bestand zal zijn geweest tegen hoog water aan de westzijde.

Anders gezegd: als we een plek zoeken waar de Garmerwolder Borgwal kwetsbaar en moeilijk te repareren was, moeten we naar de plaats kijken waarnaar het rode pijltje wijst.

Daar komt nog iets bij. De taalkundige en kenner van de Groninger toponiemen Wobbe de Vries zag in *'halge'* geen verband met 'hallig', maar beschouwde dit naamdeel als de versteende dativus van oudfries **halch* = angelsaksisch *healh* in de betekenis 'hoek'.[63] Deze afleiding doet vermoeden dat we de Poptahalge inderdaad in het uiterste zuidwesten van Garmerwolde moeten zoeken, in de niet alleen kwetsbare maar ook opmerkelijke hoek, die gevormd wordt door de Borgwal en de Grasdijk.

Er zijn nu nog twee vragen te beantwoorden:

- hoe zeker is het eigenlijk dat we de Buursterzuidwending ter plaatse van de huidige Stadsweg moeten zoeken?
- valt er nog iets naders te zeggen over de datering van deze kering of, wat op hetzelfde neerkomt, van de splitsing van het Fivelgoër deel van het Woldland in een 'Winsumer' en een 'Delfzijlster' deel?

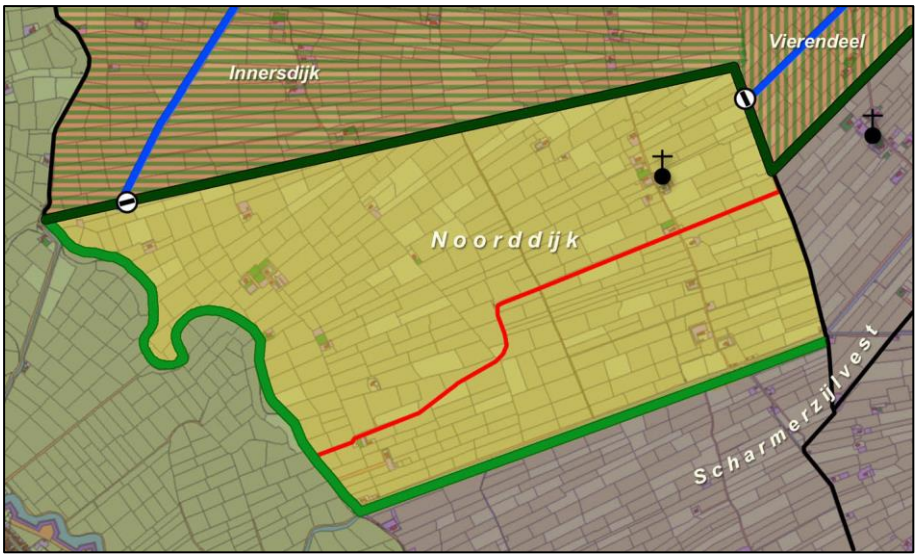

De inlating van Noorddijk in het Winsumerzijlvest (1408)

Met donkergroene lijnen is de oude buitengrens van het Winsumerzijlvest aangegeven, met lichtgroene lijnen de dijken die vanaf 1408 de buitengrens van de zijlvestenij vormden.

63 Wobbe de Vries, *Groninger plaatsnamen,* 192.

Over de Buursterzuidwending schreef Acker Stratingh in 1872 al : 'Deze *Zijdwende* is bekend genoeg als de oude waterkeering die langs den Stadsweg van het Goregt te Noorddijk door Garmerwolde en Ten Boer liep en hier en verder dat deel van Fivelingo, het Vierendeel, dat met het naast gelegen deel van Hunzingo onder het Winsumer zijlvest behoorde, in den waterstaat scheidde van het overige Fivelingo'.[64]

Op deze – door mij enigszins ingekorte – mededeling is alleen aan te merken dat ze een onjuiste chronologie suggereert. De kering loopt niet langs de Stadsweg, maar de Stadsweg is gelegd op de kering.

Ook Kooper was van mening dat met de *Sidewendena de Bure* de Stadsweg was bedoeld.[65] In zijn artikel over het Woldland, dat in 1976 in de *Driemaandelijkse Bladen verscheen*, schreef Poelman echter dat de in de akte van 1301 vermelde *Sidwendena de Bure* naar alle waarschijnlijkheid ter plaatse van de Grasdijk-Molensloot gezocht moest worden.[66] Otto Knottnerus wekt de indruk het met Poelman eens te zijn.[67] Het idee dat de *Sidewendena de Bure* of Buursterzuidwending de huidige Grasdijk-Molensloot is vinden we ook in het Wikipedia-artikel over de Stadsweg. Formsma daarentegen meende dat met de Zuidwending die in een oorkonde van 1465 bij Oosterdijkshorn wordt vermeld, de Stadsweg bedoeld moest zijn en zit daarmee op dezelfde lijn als Acker Stratingh.[68]

We hebben echter een document waaruit onomstotelijk blijkt dat de Stadsweg tussen de Borg en Dijkshorn op de Buursterzuidwending ligt. Het betreft de akte waarbij het kerspel Noorddijk is ingelaten in het Winsumerzijlvest (1408).[69] In dit stuk worden als buitengrenzen van het Winsumerzijlvest genoemd de Beijumerzuidwending en de Borg tot aan de Buursterzuidwending. Aangezien de Stadsweg de grens vormde tussen het Winsumerzijlvest en het Scharmerzijlvest, moeten de Buursterzuidwending en de Stadsweg identiek zijn, met dien verstande dat de Stadsweg een landweg is die op een waterkering ligt die Buursterzuidwending heette.

---

64 G. Acker Stratingh, 'De vroeger zoogenaamde Acht zijlvesten, beschouwd als het Scharmer zijlvest en in verband met den ouden waterstaat van het aangrenzende Goregt en gebied van Groningen', *BGOG* IX (1872) 262-282, vooral 265.

65 J. Kooper, *Het Waterstaatsverleden van de provincie Groningen*, 57.

66 J.N.B. Poelman, 'Enkele beschouwingen over het verkavelingspatroon van Innersdijk en omgeving in de provincie Groningen', *Driemaandelijkse Bladen* 28 (1976) 115-136, in het bijzonder 131. Poelman motiveert zijn vermoeden door te verwijzen naar de definitie die Pons van het begrip 'zuidwending' geeft: 'een kade, loodrecht op een rivierdijk, ter bescherming van de dorpspolder in het rivierengebied'. Volgens Poelman liggen zuidwendingen steeds op een grens. Daardoor kon het woord zuidwending een ander woord voor grens, tochtsloot of grensweg worden. Zie ook L.J. Pons, *De geologie, de bodemvorming en de waterstaatkundige ontwikkeling van het Land van Maas en Waal en een gedeelte van het Rijk van Nijmegen* ('s Gravenhage 1957) Verslagen van Landbouwkundige Onderzoekingen (Wageningen. Bodemkundige Studies 3).

67 O.S. Knottnerus, *Natte voeten,* 2008, 53: 'Dit veendijkje werd de *Buerster Sidwendinge* (Ten Boerster leidijk) genoemd').

68 Formsma, 'Schouw', 32.

69 RF 1408.10 (*Monumenta Groningana* II 268-171). GrA 708 reg. nr. 8; 29 september 1408. Van deze tekst bestaan vele afschriften, maar een origineel ontbreekt. Zie ook GrA 2778 reg.nr. 1. Zie voor een uitvoerige bespreking: Jan van den Broek, *Groningen en het Drentse water* 8, hoofdstuk 8.2 'Noorddijk, Wetsingerzijl en Westerdijk'.

Volgens de akte van 29 september 1408 kreeg het kerspel Noorddijk toegang tot het Winsumerzijlvest via twee uitgangen:

1. door de Beijumerzuidwending naar het Zuidwoldermaar
2. door de Borgwal naar het Abbemaar

Op grond hiervan kreeg Noorddijk het recht om twee zijlrechters aan te stellen: één in de Bedumer wagenreed (Innersdijk) en één in de Vierendeelster wagenreed. Door deze inlating veranderden de grenzen van het Winsumerzijlvest. De oostelijke Hunzedijk vanaf de Wolddijk zuidwaarts tot aan de Wyrkeszuidwending en deze zuidwending tot aan de Borg (op het vorige kaartje aangegeven met een lichtgroene lijn) zouden in het vervolg door het Winsumerzijlvest worden geschouwd. Over het stuk van de Borgwal tussen de Borghorn (de driesprong, gevormd door Borgwal en Grasdijk) en de Buursterzuidwending wordt in de akte niets bepaald, ofschoon ook dat stuk dijk deel uit ging maken van de nieuwe buitengrens van het Winsumerzijlvest. Als gevolg van de afleiding van de Hunze vanaf Roodehaan naar de stad Groningen was de betekenis van deze dijken overigens niet zo groot meer als zij vroeger geweest was.

De Noorddijkers moesten verder de oude buitengrenzen van het Winsumerzijlvest ongerept laten. Deze zijn op het kaartje aangegeven met een donkergroene lijn en worden in de akte aangeduid als *'onze waterpendynge, dye geheten synt Bemer Zuydtwende ende dye Borch, dye strecken van den Woldyck tho Buyrstra Zuydtwende'*. Het is in het bijzonder deze passage die duidelijkheid schept. De Beijumerzuidwending en de Borgwal zijn de grenzen waar het om gaat. Vanaf de Wolddijk loopt de Beijumerzuidwending naar het oosten en raakt daar aan de Borgwal, die vanaf de noordoostelijke hoek van Noorddijk zuidwaarts loopt en de oostgrens van het Gorecht vormt. Maar alleen het noordelijke uiteinde daarvan, het gedeelte vanaf de Beijumerzuidwending tot aan de Buursterzuidwending, vervulde de functie van buitengrens van het Winsumerzijlvest.
Uit het feit dat de abt van het ten zuiden van de Stadsweg gelegen klooster van Ten Boer in de inlatingsakte van Middelbert en Engelbert van 1370 optreedt als hoofd van het Scharmerzijlvest, valt op te maken dat het gebied ten zuiden van die weg toen bij het Scharmerzijlvest hoorde. Dit betekent dat de Stadsweg toen, net zoals in de eeuwen daarna, de waterscheiding was tussen het Winsumerzijlvest en de Drie Delfzijlen.

Op grond van de reconstructie van de landschappelijke en waterstaatkundige ontwikkeling rijst het vermoeden dat de splitsing van het Fivelgoër Woldland uit de tweede helft van de 13^{e} eeuw moet dateren. Het is uiterst onwaarschijnlijk dat de scheiding tussen beide delen in de periode tussen de splitsing en 1370 van plaats is veranderd. Alles wijst er dus op dat de Buursterzuidwending inderdaad de oude dijk is waarop de Stadsweg ligt.

De inlatingsakte van 1408 is voorts van belang omdat hieruit blijkt dat het Nieuwegat van 1321 niet meer functioneert. Innersdijk (de Bedumerwagenreed) en het Vierendeel wateren noordwaarts af.

In 1428 bepaalden de zijlrechters van het Winsumerzijlvest dat de Noorddijkers hun kerspel in tweeën moesten delen. Het waren vooral de Innersdijksters die klaagden dat het meeste water uit Noorddijk via hun gebied stroomde. Om een betere verdeling te krijgen werd de Dwarsdijk aangelegd. Het 'westerhamrik' loosde via de zijl in de Beijumerzuidwending op het Zuidwoldermaar, het 'oosterhamrik' via de zijl in de Borgwal op het Abbemaar.

Ik maak melding van deze ingreep omdat ze in het klein een herhaling is van wat we eerder zagen met het Fivelgoër Woldland in zijn geheel. Later zou iets dergelijks nog eens gebeuren: in de zomer van 1457 ging het noordelijke deel van het Oosterniezijlvest via het Winsumerzijlvest uitwateren, in 1464 kreeg het zuidelijke deel toegang tot het Slochterzijlvest.[70]

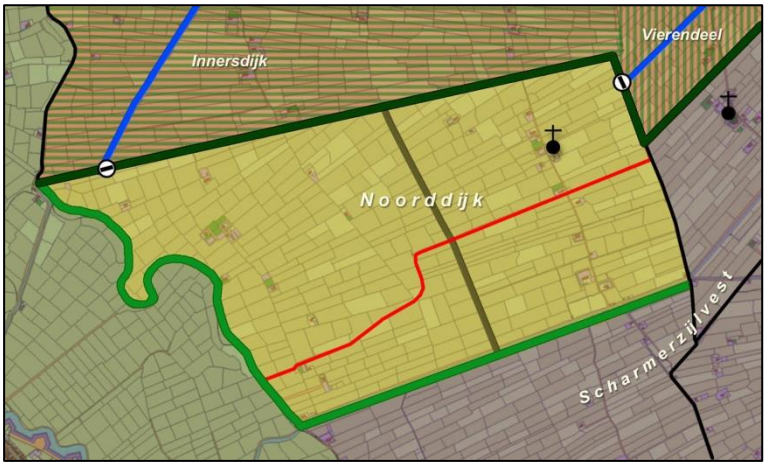

Splitsing van Noorddijk (1428)

De dwarsdijk is aangelegd om de waterlossing van Noorddijk te verdelen: het westelijke deel via het Zuidwoldermaar (later Boterdiep) het oostelijke deel via het Abbemaar, Geweide en Kardingermaar.

Borgwal tussen Abbemaar en Beijumerzuidwending

We kijken in noordelijke richting.
Sinds de deling van het Fivelgoër Woldland was deze dijk een buitenkering van het Winsumerzijlvest.

De volgende vraag die nog beantwoord moet worden is die naar de datering van de splitsing van het Fivelgoër Woldland. Zojuist heb ik gezegd dat de reconstructie van de landschapsontwikkeling doet vermoeden dat het Fivelgoër Woldland in de tweede helft van de 13e eeuw is verdeeld in een noordelijk, op de benedenloop van de Hunze afwaterend deel en een zuidelijk via de Delf op de Eems lozend deel. Rechtstreekse bronnen die dit bevestigen zijn er helaas niet. Maar er is misschien een aanwijzing te ontlenen aan de politieke geschiedenis van de 13e eeuw.

[70] Zie *Groningen en het Drentse water* 4, in het bijzonder 4.3 'Het Winsumerzijlvest'.

Abbemaar

We kijken vanaf de Borgwal met het Noorddijker water mee naar het noordoosten.
Via deze sloot liep het water van de oostelijke helft van Noorddijk naar het Geweide en het Kardingermaar.

De inlating van een deel van Fivelgo in een Hunsingoër waterschap veronderstelt samenwerking. Uit de kronieken van Bloemhof weten we dat Hunsingo en Fivelgo elkaar in de eerste helft van de dertiende eeuw langdurig hebben beoorloogd. Pas in 1250 vonden ze elkaar in hun gemeenschappelijke vijandschap tegen de 'Groningers'. Samen met de Menterners (het Klei-Oldambt) dwongen ze in 1251 de stedelingen tot overgave.[71]

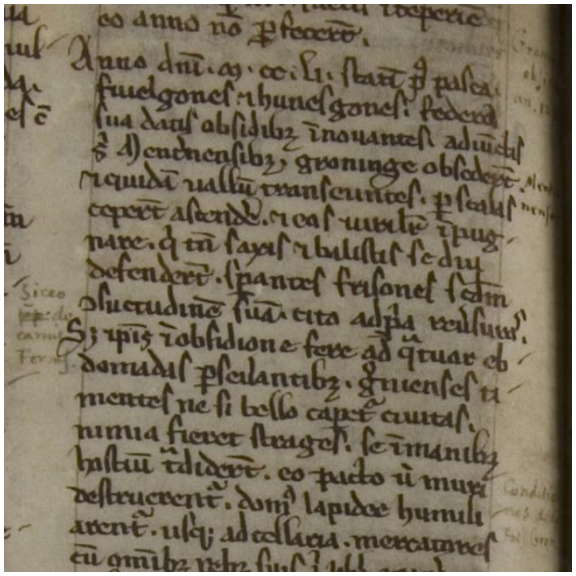

Menko over de strijd van Hunsingo, Fivelgo en Menterne tegen Groningen (1250-1251)

'Uit angst voor een slachting gaven de Groningers zich over. De Friese overwinnaars eisten de slechting van de muren en de afbraak van de stenen huizen tot op de voorraadplaatsen. De kooplieden mochten met al hun spullen hier vrij blijven; de ridders mochten met behoud van lijf en goed vertrekken, maar nooit meer een vast woonhuis daar hebben.'

Sindsdien lijken Hunsingo en Fivelgo vreedzaam met elkaar te zijn opgetrokken. Dit betekent dat de omstandigheden in de tweede helft van de dertiende eeuw gunstig waren voor een poging om de wateroverlast in het lage centrale deel van Groningerland gezamenlijk aan te pakken. De aanleg van een waterscheiding in het Fivelgoër deel van het Centrale Woldland zou daarin passen.[72] De Buursterzuidwending zou volgens deze redenering dus kunnen

---

71 *Kroniek Wittewierum* ed. 1991, 385.

72 Hier past een opmerking over de grens tussen Hunsingo en Fivelgo. Tot dusver heb ik aangenomen dat die altijd langs het Kardingermaar-Maarvliet heeft gelopen. De passage in de kroniek van Wittewierum waarin

dateren uit de tweede helft van de dertiende eeuw. Dat past aardig bij wat we tot nu toe hebben gezien. Ook de akte van 1301 over de onenigheid inzake het onderhoud van een deel van de Garmerwolder Borgwal zou dus inderdaad iets te maken kunnen hebben met een nog niet zolang tevoren veranderde situatie.[73]

Het verbond van 4 augustus 1428

Op 4 augustus 1428 sloten burgemeesters en raad en 'gemeente' van Groningen voor 10 jaar een verbond met de hoofdelingen en 'meenten' van Humsterland, Vredewold, Langewold en Middag. Het doel was de onderlinge samenwerking te bevorderen en vijanden van buitenaf te weerstaan.[74] Andere landschappen zouden zich bij dit verbond kunnen aansluiten.
Getransfigeerd (= aangehecht) zijn akten van toetreding tot dit verbond door het Hunsingoër Halfambt, het Westerambt van Fivelgo, Duurswold en Appingedam van 5 september 1434, door de Marne van 16 augustus 1436 en door het Oosterambt van Hunsingo van 12 november 1436.

---

verteld wordt over de oorlog tussen Hunsingo en Fivelgo, gaf rijksarchivaris Formsma aanleiding tot het vermoeden dat de grens tussen die landschappen ooit ten westen van Usquert heeft gelopen. Hij dacht eerst aan de Oude Weer, ten westen van Warffum, maar koos uiteindelijk voor de Oude Delthe, ten oosten van die plaats. Zie voor Formsma's overwegingen: W.J. Formsma, 'De oorlog tussen de Ernerenses en de Uthusenses in de dertiende eeuw', in: *Groningse Volksalmanak* 1965-1966, 1-17.

73 Zie ook GrA 619-19 uit 1465 en 1489, waar (een deel van) de Buursterzuidwending eenvoudig *'Suutwendynghe'* wordt genoemd. Deze weg heet in 1468 *'verendeels wech by de buren'.*

74 GrA 2100-161 (RF 1428.4).

We zagen dat de Stadsweg tussen Oosterhoogebrug en de Borg waarschijnlijk kort na 1424 is aangelegd en dat hij de indruk wekt doelbewust naar het westelijke uiteinde van de Buursterzuidwending te zijn geleid. Ook de Buursterzuidwending zelf lijkt in dezelfde tijd meer geschikt te zijn gemaakt voor het landverkeer.

Dit alles is natuurlijk niet los te zien van het graven van het Damsterdiep en, kort daarna, van het opwerpen van de Damsterwal aan de noordzijde van dat nieuwe kanaal. Deze datering – we zagen dat al – past bij hetgeen Johan Rengers van Ten Post over de infrastructuur tussen Groningen en Fivelgo vertelt ('pas in de tijd van de verbonden is de weg aan de noordzijde van het Damsterdiep door betere grond geleid'). Het is hooguit vreemd dat hij niet de link heeft gelegd met het graven van het Damsterdiep en voor wat betreft de datering spreekt over de periode vóór en na de verbonden.
We zagen al eerder dat Rengers de serie verbonden moet bedoelen die in 1428 begon met een overeenkomst tussen Groningen enerzijds en het Westerkwartier anderzijds. Op 5 september 1434 traden tot dit verbond ook het Hunsingoër Halfambt, het Westerambt van Fivelgo, Duurswold en Appingedam toe. In deze teksten staat niets over samenwerking op het terrein van de infrastructuur, maar het spreekt voor zich dat daarvoor een politieke basis moet zijn geweest.

Bij de bespreking van de in 1440 vastgestelde regeling van het beheer van de Damsterwal heb ik erop gewezen dat die dijk – die aan de bovenkant niet meer dan 120 cm breed was – niet als landweg was bedoeld. De dijkrechters moesten hun best doen om oneigenlijk gebruik van de dijk te verhinderen en, als het toch gebeurde, de euveldaders te bestraffen. Er mocht geen vee over gedreven worden, goederenvervoer was verboden en ook mocht men de dijk niet berijden. Het kan zijn dat ten tijde van het opstellen van deze regels de oude route over de Grasdijk en de Bolte nog in gebruik was, maar het ligt voor de hand dat het landverkeer na de aanleg van de Stadsweg door Noorddijk en de Damsterwal langs het nieuwe Damsterdiep gebruik is gaan maken van de Buursterzuidwending. Doordat de Damsterwal de waterkerende functie van de Buursterzuidwending grotendeels had overgenomen, kon die oude dijk worden ingericht om het landverkeer te bedienen.

We zagen eerder een plaatje waarop te zien was in welke panden de Hinkemahornsterweg was ingedeeld. Zo'n plaatje kan ook gemaakt worden voor de Stadsweg tussen de Borg en Oosterdijkshorn. We kunnen daarvoor gebruik maken van 17^{e}- en 18^{e} eeuwse documenten, waarin de verschillende panden van de Stadsweg worden opgesomd met opgave van de kerspelen die het onderhoud moesten verzorgen. Maar er is ook een veel oudere tekst bewaard gebleven, zij het alleen in latere afschriften die te vinden zijn in verzamelregisters waarin allerlei reglementen zijn opgenomen. Helaas ontbreekt in die afschriften een datum, maar gelet op de gebruikte taal en enkele andere aspecten, zou hij uit de eerste helft van de 15^{e} eeuw kunnen dateren. De verschillende afschriften vertonen flinke afwijkingen, vooral in de getallen. Dat maakt de interpretatie op enkele punten tot een hachelijke zaak. Daar komt nog bij dat de topografische details ons meestal onbekend zijn en dat bij de opgaven van de afstanden waarschijnlijk roeden van verschillende lengten zijn gehanteerd.

Een van de bedoelde afschriften bevindt zich in het waterstaatsboekje in octavo dat ik al eerder heb laten zien.[75]

[75] GrA 619-913.

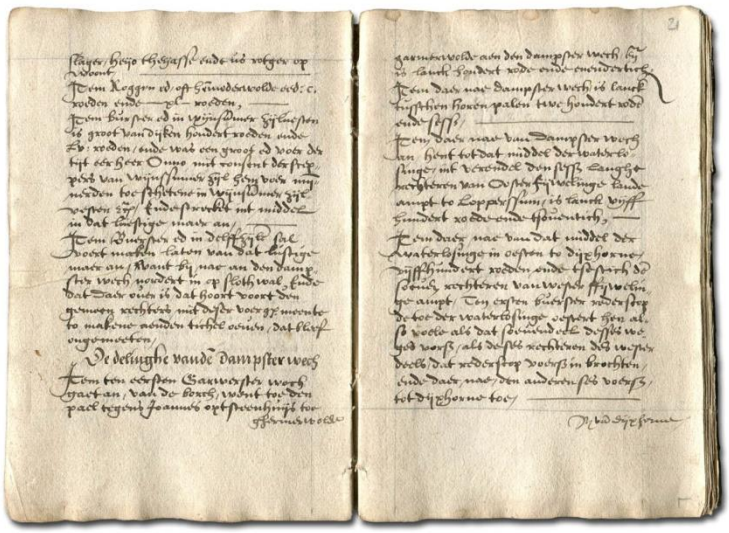

***'De delinghe van den Dampsterwech'* in een 16e eeuws waterstaatsboekje**

In dit boekje vinden we de bedoelde tekst onder het kopje *De delinghe van den Dampsterwech'.* Deze titel vestigt meteen de aandacht op een van de problemen die we bij de interpretatie van teksten over landschapshistorische onderwerpen tegenkomen: de uiteenlopende en daardoor verwarrende manier waarop infrastructurele objecten worden aangeduid. In de bronnen wordt de weg tussen de Borg en Oosterdijkshorn aangeduid als 'Stadsweg', 'Kleiweg', 'Damsterweg', 'Nieuweweg', 'Vierendeelsweg' en 'Zuidwending'. Misschien zijn in de loop van de tijd nog meer verschillende benamingen gebruikt.

We moeten daarbij bedenken dat dit geen van alle officiële namen zijn, maar '*appellatieven'* die een stuk infrastructuur naar een van zijn aspecten benoemen, maar op zichzelf niet onderscheidend zijn. Dat de hier getoonde tekst over de weg tussen de Borg en Dijkshorn gaat valt alleen op te maken uit de inhoud ervan of de context. In strikte zin – we zullen dat aanstonds zien – was 'Damsterweg' de aanduiding van een gedeelte van de weg tussen de Borg en Oosterdijkshorn.

De weg tussen de Hontil in het westen en Dijkshorn in het oosten telde vijf panden.

1. Over het eerste pand – het ruim 100 meter lange stukje weg tussen de Hontil en de Ridderborg – staat in de oudste lijstjes niets. Dat komt doordat dit wegpand ten tijde van het opmaken van de *delinghe* nog niet bestond. Het verkeer maakte gebruik van een even lange, aan de westzijde van de Borgsloot over de Borgwal lopende weg. Nadat halverwege de 17e eeuw de aan de oostzijde van de Borgsloot lopende weg was aangelegd, moest hij door de hele schepperij van het Vierendeel worden onderhouden.[76]

[76] GrA 136-2310 (1728-1747).

2. Het pand vanaf de Ridderborg tot aan de paal bij *'Johannes opt Steenhuijs'* was c. 590 meter lang en werd onderhouden door het kerspel Garreweer (later Tjamsweer geheten).
3. Vanaf de paal bij *'Johannes opt Steenhuijs'* volgt een pand ter lengte van c. 900 meter, te onderhouden door Appingedam. Dit stuk weg werd 'Damsterweg' genoemd. We zagen zojuist dat deze naam als *pars pro toto* ook gebruikt werd voor de hele weg tussen de Borg en Oosterdijkshorn.
4. Ten oosten van de 'Damsterweg in engere zin' ligt een c. 2530 meter lang pand dat moest worden onderhouden door de rechtstoelen in het Oosterdeel van Fivelgo-Westerambt. Deze omvatten de kerspelen Stedum, Westeremden, Garsthuizen, Loppersum, Wirdum, Leermens, 't Zandt, Zeerijp, Eenum, Godlinze, Losdorp, Spijk, Bierum en Oosterwijtwerd. Dit pand loopt tot het midden van de Boersterwaterlozing.
5. Het onderhoud van het c. 2500 meter lange pand vanaf de Boersterwaterlozing tot aan de dam in het Westerwijtwerdermaar bij Dijkshorn kwam ten laste van het Westerdeel van Fivelgo-Westerambt. De daarbij horende rechtstoelen omvatten de kerspelen Garmerwolde, Thesinge, Ten Boer, St. Annen, de Heidenschap, Woltersum, Ten Post, Garrelsweer en Wittewierum.

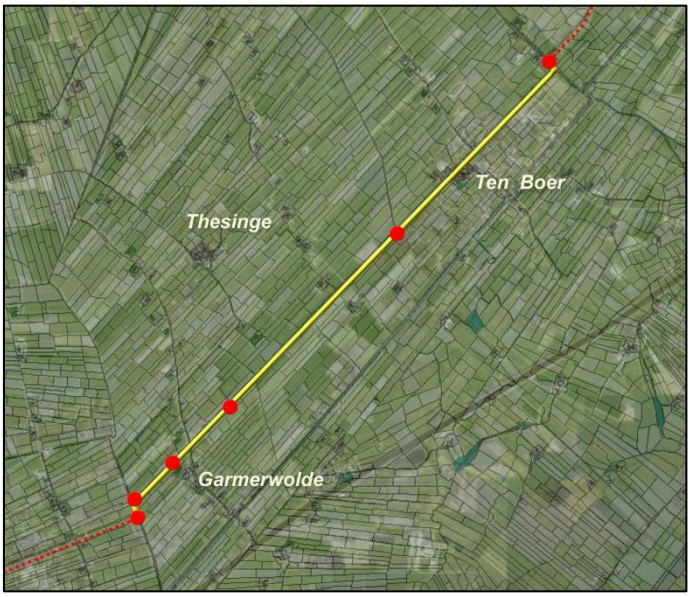

De panden van de Stadsweg tussen de Borg en Dijkshorn

Op het kaartje zijn zes stippen gezet als begin- en eindmarkering van de verschillende panden.

De afstanden zijn berekend op basis van de opgegeven roetallen. Ik heb de verschillende afstanden wat afgerond. De totale lengte bedraagt c. 6520 m, exact gelijk aan het resultaat van opmeting op Google Maps.

Ik neem aan – maar bewijzen daarvoor zijn er niet – dat de hier genoemde kerspelen van meet af aan betrokken zijn geweest bij de Stadsweg. Anders gezegd: deze kerspelen zullen als belanghebbenden de weg ook hebben aangelegd.

De overeenkomst met de Hinkemahornsterweg is treffend. Zowel hier in het Fivelgoër Woldland als op de grens tussen de kerspelen Noorddijk en Middelbert gaat het om een weg van bovenlokale betekenis en waren er geen aangelanden die – zoals gebruikelijk was – verplicht konden worden de weg te maken. Hoe begrijpelijk het ook is dat alle belanghebbenden belast waren met het onderhoud van de weg, toch krijg je een verrassend plaatje als je de genoemde kerspelen op een kaartje uittekent.

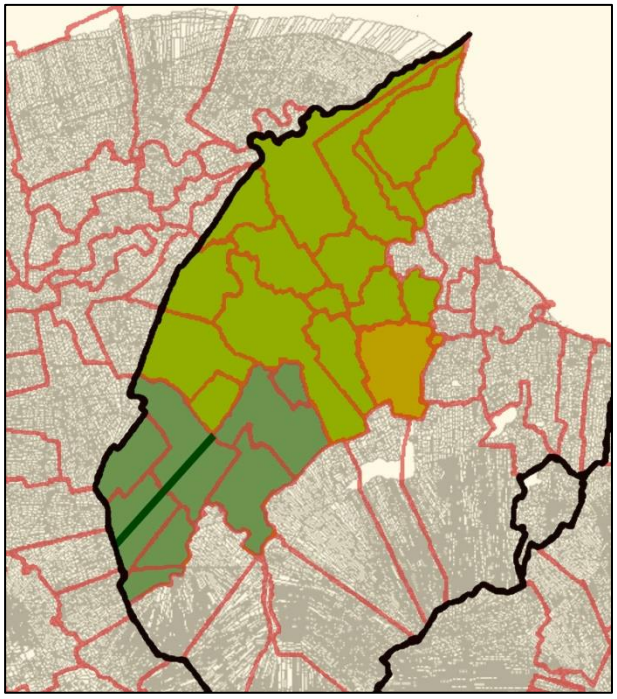

De bij het onderhoud van de Stadsweg betrokken gebieden

De Stadsweg is aangegeven met een donkergroene lijn, de rode lijnen zijn kerspelgrenzen, de zwarte lijn geeft de grens van Fivelgo aan.
Rechtsonder heeft het kerspel Wagenborgen zwarte grenzen. Dit kerspel werd tot in de 15e eeuw bij Fivelgo gerekend, daarna bij het Oldambt.

Het landschap Fivelgo bestond uit Fivelgo-Westerambt (grotendeels samenvallend met het dekenaat Loppersum), Fivelgo-Oosterambt (ten dele identiek aan het dekenaat Farmsum), en Duurswold. Het Westerambt was ingedeeld in een klein Westerdeel en een veel groter Oosterdeel, op dit plaatje respectievelijk donker- en lichtgroen gekleurd.

Hierbij moet ik aantekenen dat het onderhoud van de Stadsweg niet geregeld was naar kerspelen, maar naar 'redschappen'. Een 'redschap' is het ambtsgebied van een redger, een 'rechtstoel' dus.

Ook het tot het dekenaat Loppersum horende Garreweer/Tjamsweer en het qua oppervlak veel kleinere Appingedam (behorend bij het dekenaat Farmsum) hadden belang bij de Stadsweg en moesten ieder een eigen stuk daarvan onderhouden. Deze kerspelen hebben op het kaartje een afwijkende kleur gekregen.

Het mag wellicht verbazing wekken dat ook ver van de Stadsweg gelegen kerspelen mede belast waren met het onderhoud van deze weg. Maar in feite is dat niets bijzonders. Ook wij betalen belasting waarmee het onderhoud van de infrastructuur in het hele land wordt betaald. Maar dat is natuurlijk het eindpunt van een lange ontwikkeling. Hier zien we een van de eerste stadia ervan.

Toen de weg over de Buursterzuidwending werd aangelegd, moesten waarschijnlijk alle belanghebbenden met spaden en kruiwagens aantreden om het werk te doen. Later werd het werk uitbesteed aan aannemers. Dat uitbesteden begon overigens al in de 15^{e} eeuw. Er is een akte uit 1489 waaruit blijkt dat het Oosterdeel van Fivelgo-Westerambt het werk aan hun pand voor 6 jaar uitbesteedde aan een aannemer te Harkstede.[77]

[77] GrA 619-19 reg.nr. 201 (1489).

We zullen nu, van west naar oost, enkele details nader bekijken.

Garreweersterweg en Ridderborg

's Zomers gaat het huis 'Ridderborg' (Stadsweg 3) vrijwel geheel schuil in het geboomte.

In een 18e-eeuwse lijst van schouwbare objecten in het Vierendeel[78] wordt de Ridderborg 'het Schepperijhuis' genoemd.

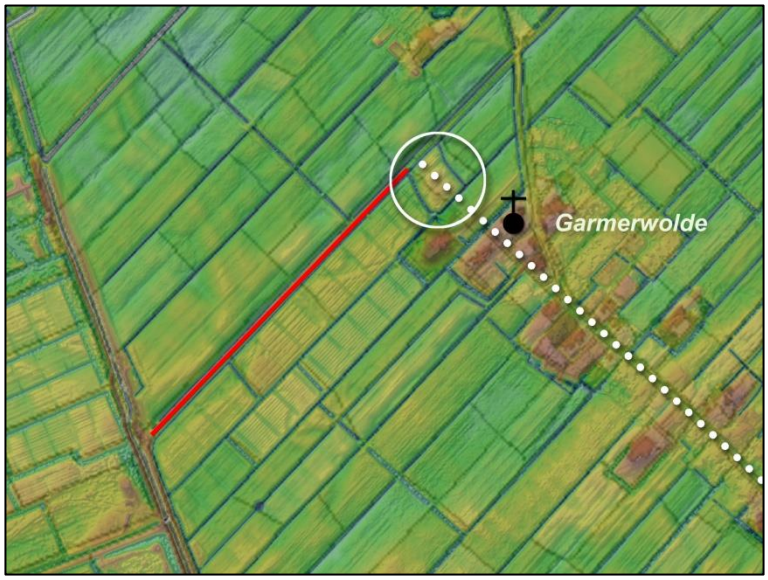

De 'Garreweersterweg' en de plek waar mogelijk een steenhuis heeft gestaan

Het stuk Stadsweg dat door de kerspellieden van Garreweer moest worden onderhouden, is aangegeven met een rode lijn. De witte stippellijn ligt op de as van de Dorpsweg.

Het lijstje van panden begint met een 131 roeden lang stuk dat door Garreweer moest worden onderhouden. Als je 131 roeden à 4,43 meter uitzet vanaf de Borg kom je uit bij de noordwestelijke hoek van een ruitvormig perceel waarvan de hoogte ongeveer een halve meter boven het omringende land uitsteekt.[79]

Zoals gezegd meldt de 15e-eeuwse tekst over de verdeling van de Damsterweg dat het eerste pand loopt '*went toe den pael tegens Joannes opt steenhuijs*'. Het lijkt er dus op dat ene Johannes woonachtig was op de plek waar ooit een steenhuis heeft gestaan en dat we

[78] GrA 136-2484.
[79] Het eindpunt van de Garreweersterweg bevindt zich op GPS 53.248979, 6.644973.

het genoemde ruitvormige perceel als de locatie van dat steenhuis mogen zien.[80] Op de oude kadasterkaart staat het bewuste perceel aangegeven als Ten Boer H79, 0,546 ha groot. Aan de noordwest- en zuidoostzijde worden de grenzen van dit stuk land gevormd door kavelsloten die passen bij de opstrekkende verkaveling van het Vierendeel. De noordelijke sloot loopt langs de Stadsweg. Over de oriëntatie van de andere twee grenssloten is enige onduidelijkheid. Op de kadasterkaart staan ze ongeveer haaks op de Stadsweg en passen ze dus bij de bestaande verkaveling. Op de topografische kaart van c. 1900 lopen ze scheef. Dat komt overeen met wat we op *Google Earth* en de hoogtekaart zien. Het lijkt erop dat het perceel en de grenzen ervan herinneren aan een verkaveling die ouder is dan de opstrekken die we nu zien.

Opvallend is bovendien dat het middelpunt van het perceel (met ooievaarsnest!) exact in het verlengde ligt van de Garmerwolder Dorpsweg, op het kaartje aangegeven met een wit stippellijntje.

De noordwestelijke hoek van het 'steenhuisperceel'

Het paaltje met de letter M (rechts op de voorgrond) staat zo ongeveer op de plek waar de Garreweersterweg (rechts van het paaltje) eindigde en de Damsterweg (links) begon.

De ruitvorm van het perceel van 'Johannes op het Steenhuis' doet denken aan een terrein dat in de Paddepoel is gevonden. In de Paddepoel werd de ruitvormige plaats – in de 18e eeuw op een door Henricus Teijsinga gemaakte kaart ingetekend – aanvankelijk geïnterpreteerd als een 16e-eeuwse schans. Bij opgraving bleek dat het om een middeleeuwse locatie gaat en waarschijnlijk deel heeft uitgemaakt van een kasteelterrein.[81]

Ook bij Garmerwolde kan de vorm van het perceel het resultaat zijn van een combinatie van twee verkavelingssystemen: een ouder systeem waarin de Dorpsweg en, ten zuiden van de N360, ook de Geweideweg naar Heidenschap passen, en een jonger systeem dat gekenmerkt wordt door zuidwest-noordoost lopende parallelle sloten.

---

80 Dat het terrein mogelijk archeologische waarde heeft is niet terug te vinden op de 'Archeologische Monumenten Kaart' en de 'Indicatieve Kaart Archeologische Waarden' (http://archeologieinnederland.nl/bronnen-en-kaarten/amk-en-ikaw)

81 Gert Kortekaas, 'Archeologie in 2002' in: *Hervonden Stad* 8 (2003) 6-32, aldaar 21-22.

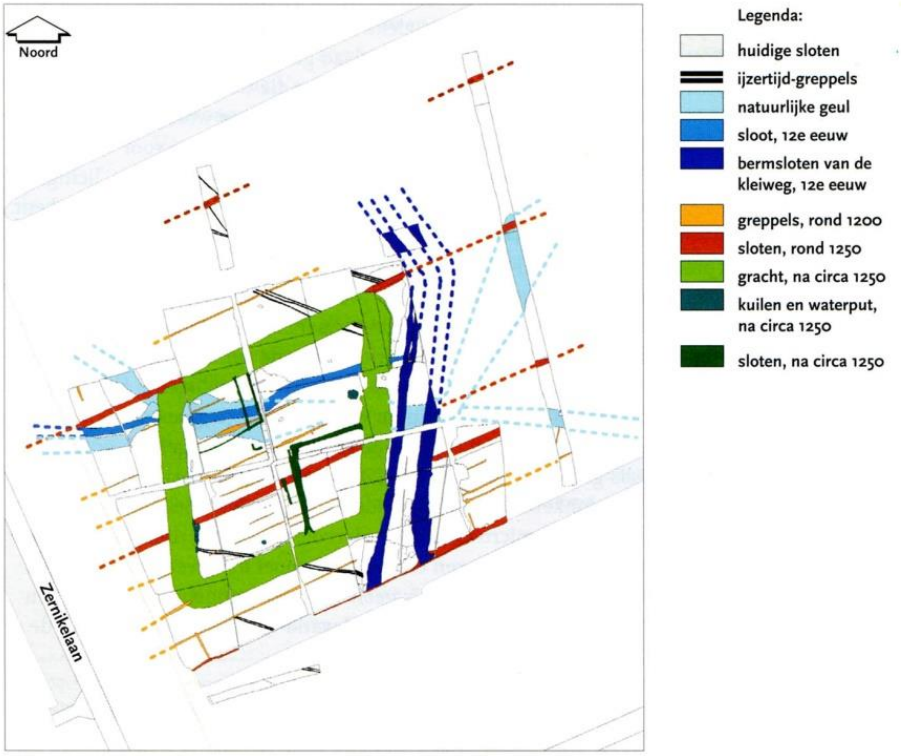

Ruitvormig kasteelterrein aan de Zernikelaan in de Paddepoel

De vorm van het perceel lijkt te zijn ontstaan door een combinatie van een oude met een nieuwere verkaveling.
De donkerblauwe lijnen zijn bermsloten die bij een 12e-eeuwse kleiweg horen, de rode zijn sloten die volgens de archeologen omstreeks 1250 zijn gegraven.
De lichtgroene lijnen zijn de grachten van het kasteelterrein.

Het lijkt er dus op dat halverwege de 13e eeuw een versterking is ingepast in de ter plaatse bestaande structuur.

Opmerkelijk is ook een andere overeenkomst tussen het steenhuisterrein bij Garmerwolde en dat in de Paddepoel: beide percelen liggen net buiten het 'Utrechtse' gebied. Het Zernike-steenhuis ligt 100 meter ten noorden van de grens, precies halverwege het – omstreeks 1250 waarschijnlijk nog nieuwe – Reitdiep en de – oude – Paddepoelsterweg, het Garmerwolder steenhuisterrein ligt wat verder (600 meter) van de grens, maar ook aan een zuidwending die waarschijnlijk van meet af aan als landweg is benut.

Zou het huidige huis 'Ridderborg' een herinnering zijn aan het vergeten steenhuis bij Garmerwolde?[82]

---

82 Aanknopend bij Driessens suggestie dat de in enkele 14e-eeuwse akten genoemde Rolf Predekere schepen op het Reitdiep beroofde, is geopperd dat de Zernikeburcht de uitvalsbasis van deze 'roofridder' kan zijn geweest. Zie hiervoor OGD I 442-443 (1355) en 460 (1358), R.K. Driessen, *Monumenta Groningana veteris aevi inedita*, 4 dln. (Groningen 1822-1830) I 203 noot a, Gert Kortekaas, 'Archeologie in 1999' in: *Hervonden Stad* 5 (2000) 4-24, aldaar 23, Jan van den Broek, *Groningen, een stad apart* (Assen 2007), 282-284, 294, 302-304, 375 en 377, en dezelfde, *Een kronkelend verhaal*, 78.
Bij nader inzien lijkt mij de bodem onder de door Driessen gesuggereerde relatie tussen Roelof Predekere en het Reitdiep (en dus ook de Zernikeburcht) wel erg slap. Van Predekere is alleen bekend dat hij zich vergreep aan bezittingen van het klooster Assen in de uithof in de *'Roderwaldmannemaden'*. Deze wordt door Jeroen Zomer geïdentificeerd met het 'Hoogeheem', dat enige jaren geleden is opgeruimd om plaats te maken voor het bedrijventerrein 'Westpoort' (Jeroen Zomer, *Middeleeuwse veenontginningen in het getijdenbekken van de Hunze. Een interdisciplinair landschapshistorisch onderzoek naar de paleogeografie, ontginning en waterhuishouding (ca 800 - ca 1500)* (diss. Groningen 2016) 264. Het terrein van het Hoogeheem is archeologisch onderzocht. Zie daarvoor J.Y. Huis in 't Veld, *Het Hoogeheem, een Drents kloostervoorwerk in Groningen*. Stadse Fratsen 28 (Groningen 2011).

Garreweersterweg richting Ridderborg

Het pand van Oosterdeel van Fivelgo-Westerambt

Ten oosten van het c. 900 meter lange pand dat door Appingedam moest worden onderhouden (de 'Damsterweg in engere zin'), lag het pand van het Oosterdeel van Fivelgo-Westerambt.

De grenspaal tussen beide wegpanden stond op een plek waarover niets te vertellen valt. Noch in het veld, noch op oude en nieuwe kaarten is er iets te zien dat zou kunnen dienen ter verklaring van het feit dat hier een grenspaal heeft gestaan.

De Boersterwaterlozing vanaf de Stadsweg

Het pand van het Oosterdeel van Fivelgo-Westerambt eindigde 'in het midden van de Boersterwaterlozing'. Ten oosten daarvan lag, tot aan het eindpunt van de Stadsweg bij de dam in het Westerwijtwerdermaar bij Dijkshorn, het wegdeel dat werd onderhouden door Westerdeel van Fivelgo-Westerambt.

De Boersterwaterlozing loopt schuin – en aan het begin zelfs een beetje krom – door de strakke verkaveling van het Vierendeel. Die afwijkende oriëntatie is een goede reden om het verhaal over de Stadsweg even te onderbreken voor een excursie naar de Oude Kwens en Kleisloot.

Oude Kwens en Kleisloot

De schuine loop van de Boersterwaterlozing bracht Kooper op het idee dat deze waterloop samenhangt met de Oude Kwens en de Kleisloot ten zuiden van de Grasdijk.[83] Inderdaad lijkt het erop dat het 750 meter lange zuidelijke stuk van de Boersterwaterlozing naar de Oude Kwens zwenkt, waarvan het noordelijkste uiteinde aan gene zijde van het Damsterdiep ligt, ruim 1500 meter verder naar het zuiden. Kooper wees in dit verband ook op het tracé van de wat verder naar het westen gelegen Schuinesloot (nu Schuinetocht) waarvan hij de bovenloop tot onder Heidenschap en zelfs Harkstede meende te kunnen volgen.

Het zou te ver voeren om diep in te gaan op de verschillende opinies die over deze waterlopen te berde zijn gebracht. Maar er helemaal aan voorbijgaan is ook niet geraden, vooral niet nu bij het recente artikel van Ben Westerink over de Delf en de Deel nog eens het kaartje is afgedrukt dat Wildeman in 1997 in *Noorderbreedte* publiceerde.[84] Deze tekende de Oude Kwens als een zijrivier van de Kleisloot, die zelf bij Woltersum in de Fivel zou hebben uitgemond.

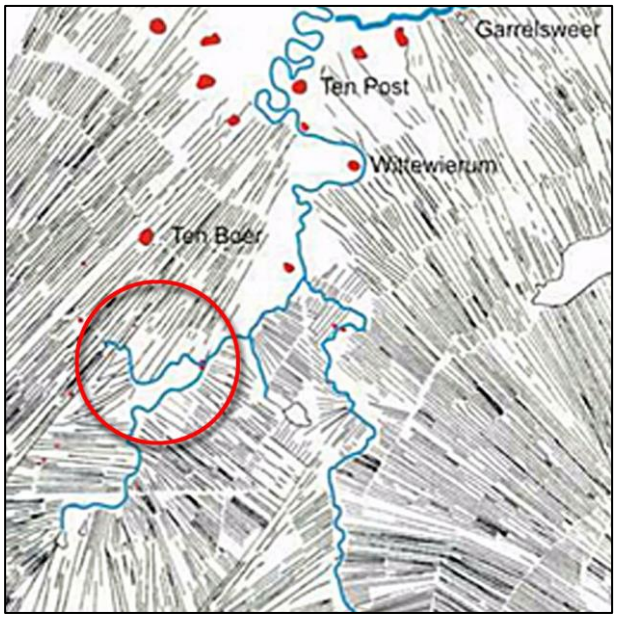

Oude Kwens naar Wildeman en Westerink

In de cirkel (bij boerderij Roeksweer) komen uit het zuiden de Kleisloot en uit het westen de Oude Kwens bij elkaar; even verderop (bij Blokum) verenigt deze waterloop zich met de benedenloop van de Scharmer Ae. Deze komt ten zuiden van Woltersum in de Slochter Ae uit. Samen vormen deze stroompjes de bovenloop van de Fivel. Dit patroon is (ongeveer) in overeenstemming met de inversieruggen die de hoogtekaart in dit gebied laat zien.

---

83 J. Kooper, *Waterstaatsverleden*, 38. B.W. Siemens zou deze opvatting hebben gedeeld (H.T.J. Miedema, 'Het raadsel van de Oude Kwens', in: *Naamkunde* (Mededelingen van het instituut voor naamkunde te Leuven en de commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam), 9de jrg. (1977) 99-104.

84 Ben Westerink, 'Als twee druppels water. de landschappen van het Groninger Fivelingo en het Friese Dongeradeel' In: *Stad en Lande*. jrg. 24 (2015) nummer 3, 17-22; Klaas Wildeman, 'De Wolden. Landschap tussen Fivel en Siep'. in: *Noorderbreedte* 1997.

Wildemans idee lijkt plausibel, maar past niet bij dat van Kooper, dat niet alleen gesteund wordt door de gelijke oriëntatie van de Oude Kwens en de Boersterwaterlozing, maar ook bevestigd lijkt te worden door het beeld dat de bodemkaart laat zien.

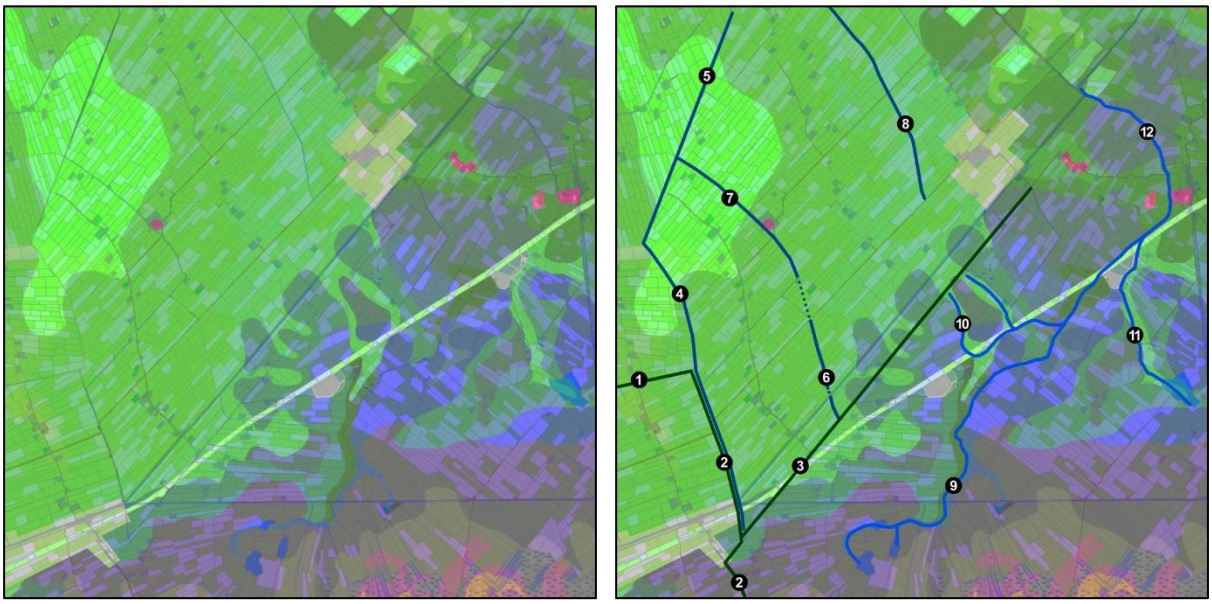

Het gebied tussen Heidenschap en Ten Boer

Links de bodemkaart gecombineerd met het 19e eeuwse kadaster; rechts dezelfde kaart met enkele ingetekende landschapselementen. Met groene lijnen zijn enkele keringen aangegeven, donkerblauwe geven kunstmatige waterlossingen aan en ten zuiden van de Grasdijk zien we – aangegeven met lichtblauwe lijnen – een paar veenstroompjes.

1. Beijumerzuidwending
2. Borg
3. Grasdijk
4. Borgsloot/Zuidwending
5. Kardingermaar
6. Schuinesloot
7. Geweide
8. Boersterwaterlozing
9. Kleisloot
10. Oude Kwens
11. Scharmer Ae
12. Lustigemaar

De bodemkaart laat sporen zien die suggereren dat vanuit het Centrale Woldland slibrijk zeewater via een oude loop het veen is binnengedrongen. De lichtgroene tong in het midden van het kaartje bevindt zich ter plaatse van de Oude Kwens en ligt min of meer in het verlengde van de Boersterwaterlozing. Je eerste indruk is dan dat die oude loop de voorganger van de huidige – gekanaliseerde – Oude Kwens moet zijn geweest en dat die oorspronkelijk veenwater vanuit het zuiden in noordelijke richting heeft afgevoerd, anders dus dan in de voorstelling van Wildeman, bij wie het water in zuidelijke en verderop in oostelijke richting heeft gelopen.

De twee op het eerste gezicht conflicterende patronen zijn echter met elkaar in overeenstemming te brengen door onderscheid te maken tussen de perioden waaruit de aanwijzingen dateren. Ik vermoed dat Wildemans waterlopen bij de zgn. ‘eerste fase’ horen, de tijd toen het veen in deze streek werd ontgonnen. De zich op de bodemkaart met

lichtgroene kleuren aftekenende 'kleilobben' moeten dateren uit een latere periode, toen de bodem in het Centrale Woldland als gevolg van ontwatering en ontginning al sterk was gedaald en bijgevolg vatbaar was geworden voor overstromingen. Het zeewater zal in hoofdzaak vanuit het noordwesten – de Hunzemonding dus – zijn gekomen. Wanneer we de chronologie van de Westerseweg aanhouden moeten we denken aan de 12^{e} eeuw.

Tijdens deze inundaties – zo kunnen we aannemen – is het zeewater doorgedrongen tot de bedding van een veenriviertje dat oorspronkelijk in zuidoostelijke richting heeft gestroomd, bij Roeksweer samenkwam met de Kleisloot en even verderop bij Blokum ook de Scharmer Ae opnam. Dat is het veenstroompje dat door Wildeman op zijn kaartje is getekend.

Anders dan Kooper zie ik ten zuiden van de Grasdijk geen sporen van een waterloop die beschouwd zou kunnen worden als de bovenloop van de Schuinesloot/Geweide. Of het moet zijn dat we de al vaker gesignaleerde 'klei-lob' onder Heidenschap als zo'n spoor mogen interpreteren.

Ik neem aan dat de Beijumerzuidwending, Borg en Grasdijk er al waren toen het zeewater in de 12^{e}-eeuw het land binnendrong. Zoals vaker gezegd moeten we bij de genoemde keringen niet denken aan moderne dijken, maar aan eenvoudige scheidingen tussen verschillende ontginningen, bestaande uit sloten en een daartussen gelegen 'dijkje' van maximaal enkele decimeters hoogte. Zeker de Borg en de Grasdijk zullen niet veel meer zijn geweest dan stroken onvergraven veen. De geulsporen op de hoogtekaart maken duidelijk dat het zeewater zich niets van deze 'keringen' aantrok: het moet er gewoon over- en doorheen zijn gegaan.

Aangezien het hele Centrale Woldland ten noordwesten van de Grasdijk overslibd is en dat in het gebied ten zuidoosten ervan alleen langs de Grasdijk en een paar voormalige waterloopjes klei is afgezet, mogen we aannemen dat de bodem in Garmerwolde al wat verder was gedaald dan die aan de andere kant van de Grasdijk en dat de ontginning Garmerwolde dus ouder is dan die in de Heidenschap.

Door de gelijktijdige aanwezigheid van verschillende ontwikkelingsstadia in de aan elkaar grenzende ontginningen werd de Grasdijk vanzelf een echte 'leidijk': hij leidde het water dat uit het nog niet ontgonnen veen ten zuidoosten ervan vrijkwam, af in noordoostelijke richting, zodat het de landerijen bij Garmerwolde niet kon bederven.

Zoals gezegd liet het zeewater zich niet tegenhouden door de Grasdijk. Het stopte pas daar waar het nog hogere veengrond ontmoette, maar deed dat niet zonder dat veen aan te tasten. Zo moeten de 'klei-lobben' ten zuidoosten van de Grasdijk zijn ontstaan.

Zoals het rechterkaartje laat zien, vertonen de tracé's van de Schuinesloot/Geweide en de Boersterwaterlozing overeenkomsten. Beide waterlossingen liggen tussen ontginningsassen: de Schuinesloot/Geweide ligt tussen de Dorpsweg/Lageweg in het westen en Bovenrijge/Achter-Thesinge in het oosten, de Boersterwaterlozing ligt tussen Bovenrijge/Achter-Thesinge in het westen en de Boersterweg in het oosten.

Naar vorm en ook naar functie lijken deze watergangen wel wat op de Oude Ae tussen de wierden van Ubbega en de Wolddijk, die water uit een ingesloten laagte in zijwaartse richting, dwars op de ontginningssloten, afvoerde. Geweide en Boersterwaterlozing voerden op dezelfde manier het water af uit het 'diepe bord' dat het Centrale Woldland na het

verdwijnen van het veen was geworden en dat rond 1200 door de Wolddijk werd omsloten. Beide watergangen zijn aangesloten op het Kardingermaar dat bij Onderdendam in de Deel uitkwam.[85] Uit het feit dat er geen verband is tussen deze watergangen en de geulsporen die de hoogtekaart in het Centrale Woldland laat zien, blijkt dat ze jonger zijn dan die sporen en dus bij de zogenaamde tweede ontginningsperiode horen, toen het grotendeels door overstromingen onbruikbaar geworden land opnieuw werd aangepakt.

Op het kaartje zijn Schuinesloot/Geweide en Boersterwaterlozing (de nummers 6, 7 en 8) getekend zoals ze tegenwoordig nog zijn, met dien verstande dat ik het tracé van de eerste waterloop heb aangevuld met een stippellijntje. In het veld (en ook op de oudste kadasterkaart) vertoont dit tracé ten noorden van de Stadsweg een c. 500 meter lange onderbreking. Ik vermoed dat dit 'gat' het gevolg is van de aanleg van de Buursterzuidwending/Stadsweg, waarbij het Fivelgoër deel van het Centrale Woldland werd gesplitst in een noordelijk via Winsum lozend deel en een zuidelijk via Delfzijl afwaterend deel. Daarbij werd de Schuinesloot afgedamd en verloor deze watergang het grootste deel van zijn functie.

Met de Boersterwaterlozing is het anders. Ik heb in het verlengde van die watergang geen stippels gezet omdat ik, anders dan Kooper, niet denk dat deze waterloop in verbinding heeft gestaan met de Oude Kwens ten zuiden van de Grasdijk. In de strook tussen de Grasdijk en de Buursterzuidwending/Stadsweg ontbreekt ieder spoor van een schuin door de huidige verkaveling lopende oude waterloop. Maar niet alleen het ontbreken van sporen weerspreekt Koopers suggestie dat er een verbinding is geweest tussen de Boersterwaterlozing enerzijds en de Oude Kwens en Kleisloot anderzijds, ook het feit dat ze niet past in de hierboven beschreven reconstructie van de landschapsontwikkeling, die gebaseerd is op wat hoogtekaart, kadasterkaart en bodemkaart laten zien.
Merkwaardig is wel de knik die de Boersterwaterlozing 770 meter ten noorden van de Stadsweg maakt en waardoor de indruk wordt gewekt dat het zuidelijke deel van deze waterloop iets met de Oude Kwens te maken heeft. Voor die verandering in oriëntatie kan ik geen verklaring geven. Ik kan er alleen op wijzen dat het bodemniveau van het land waardoor het bijna 800 meter lange afwijkend georiënteerde zuidelijke stuk van deze waterloop gaat, opvallend hoger is dan dat van het ten noorden aangrenzende land.

Ik vermoed dat de Schuinesloot/Geweide de afwatering van het westelijke deel van de Fivelgoër helft van het Centrale Woldland heeft verzorgd totdat in de tweede helft van de 13e eeuw de Buursterzuidwending werd aangelegd. Het oostelijke deel heeft in die tijd twee uitgangen gehad: het noordelijke stuk waterde af via de Boersterwaterlozing, het zuidelijke via het Oudemaar naar Dijkshorn.

Na het leggen van de Buursterzuidwending/Stadsweg, waardoor het noordelijke deel van het Fivelgoër Woldland fysiek werd gescheiden van het zuidelijk deel, liep het water van het 'Winsumer deel' (het Vierendeel) via het Geweide en de Boersterwaterlozing, dat van het 'Delfzijlster deel' via het Oudemaar.

---

[85] RF Hs in quarto 29, nu GrA 2043-29 fol. 122-130, bevat notities uit een aantekenboekje van de abt van Thesinge-Ten Boer uit de eerste helft van de 16e eeuw. Daarin vindt men details over het graven van – onder meer – de Boersterwaterlozing tot voorbij Sint Annen (Sint Annermaar) en de monding van het Sint Annermaar in het Kardingermaar ten oosten van Sint Annerweg 54 (GPS 53.302749,6.643381), alsmede het graven van het Kardingermaar binnen en buiten de Kardingerzijl.

Het onderstaande plaatje brengt dit in beeld.

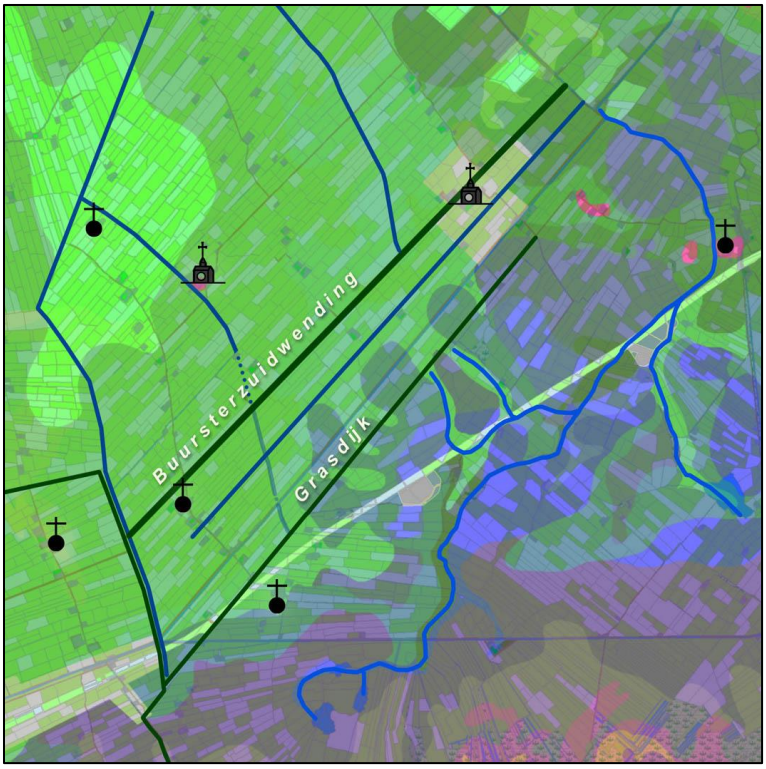

Het gebied tussen Heidenschap en Ten Boer na de aanleg van de Buursterzuidwending

Toegevoegd zijn de kerken van Noorddijk, Steerwolde, Garmerwolde, Heidenschap en Woltersum, de kloosters Thesinge en Ten Boer en het Oudemaar (tussen de Buursterzuidwending en de Grasdijk) die het water van het op de Eems afwaterende deel van het Fivelgoër Woldland naar Dijkshorn bracht.

Oude Kwens

De bosschages aan de horizon horen bij de boerderijen aan de Bovenrijgerweg.

De huidige Oude Kwens is een kunstmatige watergang die niet beschouwd kan worden als de kanalisatie van een oud veenstroompje. Het moet zijn gegraven om de afwateringsproblemen op te lossen die optraden als gevolg van de voortgaande bodemdaling in deze moerige omgeving. We zien dergelijke waterlossingen ook in het lage land rond Luddeweer waar de oorspronkelijke veenstroompjes als gevolg van de inversie geen water meer konden afvoeren.

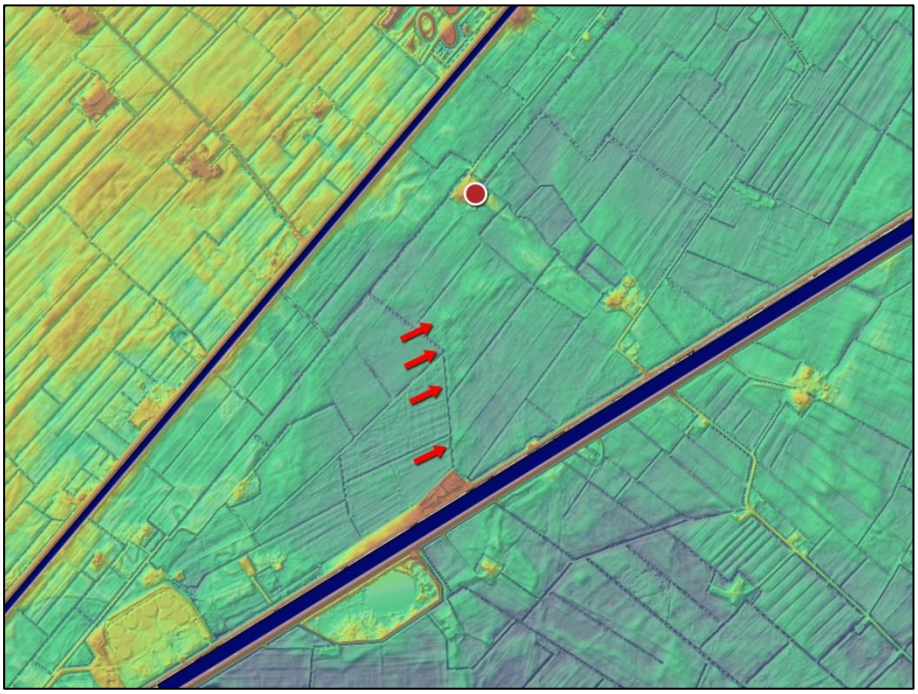

Boerderij Huizenga en de wierden langs de Oude Kwens

Op de hoogtekaart zijn de wierden langs de Oude Kwens nog te zien.

Boerderij Huizenga (gemerkt met een stip) ligt zelf op de uit klei bestaande inversierug, die door Wildeman is geïnterpreteerd als de oude loop van de Oude Kwens.

Dat de Oude Kwens ongeveer in het verlengde ligt van het zuideinde van de Boersterwaterlozing ten noorden van de Stadsweg lijkt me niet meer dan een opmerkelijk toeval, maar – zoals gezegd – een verklaring voor de vreemde knik in de Boersterwaterlozing heb ik niet.
In 1918 werd de bodemkundige D.H.S. Blaupot ten Cate door boer J.H. Huizenga (die van Huizenga's *laan* en echtgenoot van mevrouw E.J. Huizenga-Onnekes) uitgenodigd om eens te komen kijken naar een viertal kleine wierden ten oosten van de Oude Kwens. De deskundige stelde vast dat deze wierden op een 'klei-op-darg bodem' lagen.[86] Huizenga's boerderij zelf lag een eindje verder naar het oosten, op een strook vastere kleigrond.

Schuinetocht onder Garmerwolde

De Schuinetocht is een overblijfsel van een watergang die overtollig water uit het westelijke deel van de Fivelgoër helft van het Centrale Woldland naar het Kardingermaar afvoerde. Het noordelijke deel ervan heet Geweide.

Op de achtergrond zien we de boerderijen van de Heidenschap ten zuiden van het Eemskanaal.

86 D.H.S. Blaupot ten Cate, 'Bijdrage tot de kennis van de bodembewegingen in de Provincie Groningen', in: *Bijdragen tot de kennis van de Provincie en omgelegen streken.* Nieuwe Reeks, eerste stuk (Groningen 1923) 27.

De Boersterwaterlozing – in het midden waarvan de grens lag tussen de panden van de Stadsweg die door het Oosterdeel en het Westerdeel van Fivelgo-Westerambt moesten worden onderhouden – was aanleiding tot de excursie over de loop van de Oude Kwens en de Schuinesloot.

Terug naar de Stadsweg

Er zijn verschillende aanwijzingen die doen vermoeden dat het in de 15e eeuw – en waarschijnlijk ook al veel eerder – niet goed ging in de Wolden. Ik vermoed dat in het bijzonder de lage ligging en de zo goed als onoplosbare wateroverlast daarbij de belangrijkste rol speelden.

De kerk van Garmerwolde

De huidige kerk van Garmerwolde is niet meer dan een mager overblijfsel van wat er ooit heeft gestaan. Alleen het transept en het koor zijn er nog, het schip is afgebroken. Het oorspronkelijke gebouw dateert uit de periode 1250-1275. De enorme omvang van de 13e eeuwse kerk getuigt van welvaart en volkrijkdom, maar na de 13e eeuw moet het snel bergafwaarts zijn gegaan.

Ook de samenvoeging van de abdijen Ten Boer en Thesinge heeft te maken met de ongunstige situatie in het Woldland. Samenvoeging lag voor de hand aangezien de twee kloosters niet ver van elkaar lagen ('een kwart mijl') en ook al heel lang onder eenhoofdige leiding stonden.[87] Aangezien de oorspronkelijke documenten over de samenvoeging van de kloosters onvindbaar waren, moest de bisschop van Münster in 1485 een akte uitvaardigen ter bevestiging van de reorganisatie.

[87] In de aktetekst staat dat de beide kloosters al van oudsher onder één abt stonden. Dat klopt met Reimers, *Friesische Papsturkunden* IX 73 van 29 maart 1399, waarin sprake is van 'de verenigde Benedictijnerabdijen Ten Boer en Germania'.

In de tekst lezen we dat abt Johannes – deze wordt in de bronnen genoemd tussen 1463 en 1473 – bij zijn leven de kloosterlingen van Ten Boer naar Thesinge had overgebracht.[88] Argumenten voor de samenvoeging van de beide kloosters waren de nabijheid van de Stadsweg waardoor 'een menigte van gasten bij het klooster samenstroomt', de armoede van de beide kloosters en de slechte toestand van de kloostergebouwen.

Samenvoeging van de kloosters Ten Boer en Thesinge

Op het plaatje is de akte afgebeeld waarbij Hendrik van Schwarzburg, bisschop van Münster en administrator van het aartsbisdom Bremen, de samenvoeging bevestigt van de kloosters Thesinge en Ten Boer, 16 juli 1485.

De zegels zijn van bisschop Henricus (links) en het domkapittel (rechts).

(GrA 172-6 reg.nr. 730)

Kloosterkerk Ten Boer

88 In de nog te bespreken akte van 22 oktober 1465 worden abt en convent van Ten Boer als partij genoemd. Dit kan betekenen dat de kloosterlingen van Ten Boer toen nog niet naar Thesinge waren verhuisd. De samenvoeging zou dan hebben plaatsgevonden in de periode 1465-1473.

De kloosterkerk van Ten Boer deed tevens dienst als parochiekerk. De status van de kerk werd door de samenvoeging niet gewijzigd. Na de vereniging moest de abdij te Thesinge voor de zielzorg en het onderhoud van het kerkgebouw zorgen.
Zo komt het dat we in een aantekenboekje van de abt van Thesinge lezen dat de noordgevel van de Boerster kerk met de *windelsteene* (wenteltrap) daarin in 1545 nieuw is opgemetseld en dat de kosten daarvan 300 goudguldens bedroegen, nog afgezien van de bakstenen.[89]

Het pand van het Westerdeel van Fivelgo-Westerambt

Dorpsgezicht te Ten Boer, de Stadsweg en de kerk, gezien naar het noordoosten.

(Foto S.J. Bouma; GrA 2138-5168)

Op de foto zien we een stuk van het laatste pand van de Stadsweg, waarvan het onderhoud ten laste kwam van het Westerdeel van Fivelgo-Westerambt.

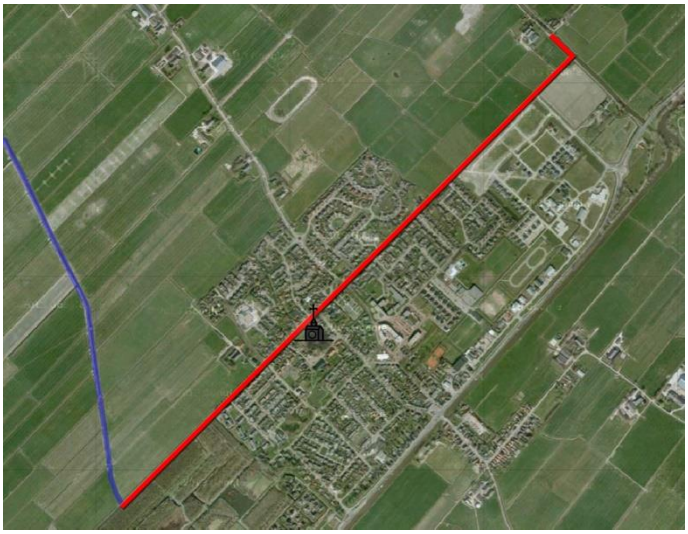

Stadsweg Westerdeel van Fivelgo-Westerambt

Ten tijde van abt Johannes speelde er een conflict tussen hemzelf als abt en het convent van Ten Boer enerzijds en de redgers van Fivelgo-Westerambt anderzijds over het onderhoud van het stuk Stadsweg tussen de Boersterwaterlozing en Dijkshorn, dat volgens de oude regeling ten laste kwam van het Westerdeel van Fivelgo-Westerambt en op dit plaatje met een rode lijn is aangegeven.
Ten behoeve van het onderhoud was dit 560 roeden (c. 2500 meter) metende wegvak in 7 gelijke delen van 80 roeden verdeeld. Over het meest westelijke stuk, dat ten laste kwam van de rechtstoel Ten Boer (waartoe behalve Ten Boer zelf ook Garmerwolde, Steerwolde, Lutjewolde en Hemerterwolde behoorden) was geen kwestie. Het ging om de 6 overige

[89] Zie GrA 2043-29 fol. 123.

panden, waarvan er 2 gemaakt moesten worden door de kloosters Thesinge en Ten Boer en de andere 4 door Woltersum, Ten Post, Garrelsweer en Wittewierum. De zaak werd door arbiters beslecht, waarin de Raad van Groningen een belangrijke rol speelde.[90] Uit de uitspraak valt af te leiden dat abt Johannes van de gecombineerde kloosters Thesinge-Ten Boer geprobeerd heeft vrijstelling te krijgen van het maken van de weg. De arbiters hebben hem niet zijn zin gegeven, maar zijn hem wel een eind weegs tegemoet gekomen. De verdeling van het kwestieuze wegvak in 6 panden werd vervangen door een indeling in 4 stukken. In plaats van 2/6 of 1/3 deel van de weg die de abt volgens de oude regeling moest onderhouden, was hij voortaan verantwoordelijk voor ¼ deel ervan. De overige 3 stukken werden toegedeeld aan de beide delen van Fivelgo-Westerambt. Dit betekent dat – anders dan vroeger – het (rijkere) Oosterdeel nu ook een stuk weg moest onderhouden dat oorspronkelijk ten laste van het Westerdeel kwam.

Dit alles lijkt me niet los te zien van de armoede in het Woldland, waarvan de samenvoegingsoorkonde rept. Niet alleen de kloosters, ook de andere inwoners van het Westerdeel waren blijkbaar niet in staat om aan hun verplichtingen te voldoen. Het zal geen toeval zijn dat in deze tijd ook de eertijds zelfstandige parochies Beijum[91] en Lutjewolde[92] van de kaart verdwenen, terwijl het erop lijkt dat toen ook de kerspelen Steerwolde en Heidenschap zijn opgeheven. Zoals gezegd moeten we de oorzaak van deze ontwikkeling zoeken in verslechterende omstandigheden in het Woldland, die het gevolg waren van de dalende bodem en de toenemende wateroverlast. In dit verband is van betekenis dat in de bevestigingsakte van de samenvoeging van Thesinge en Ten Boer uitdrukkelijk melding gemaakt wordt van de mogelijkheid dat de omstandigheden in Thesinge door de gebrekkige waterhuishouding zozeer zouden kunnen verslechteren,[93] dat het convent weer naar Ten Boer terug zou moeten keren!
Ik herinner eraan dat ook in Duurswold de waterproblematiek in deze tijd tot ingrijpen noopte. Waarschijnlijk dateert de Woltersumer Ae (de kanalisatie van de Slochter Ae) van 1471 en ook ten westen daarvan (in de Blokumerpolder) is in deze periode een poging gedaan om het overtollige water weg te krijgen.[94] Het is misschien ook niet toevallig dat in deze tijd veel grond vanuit particulier bezit is overgegaan in handen van kerkelijke instellingen.

Wat de Stadsweg betreft lijkt halverwege de 16e eeuw de geschiedenis zich te herhalen. In een akte van 19 oktober 1552 deden stadhouder en hoofdmannen uitspraak in een geschil tussen de rechtstoelen van Fivelgo-Westerambt enerzijds en de abt van Thesinge anderzijds over herstel en onderhoud van een stuk van de Stadsweg tussen Ten Boer en Dijkshorn.[95] Ze verplichtten de abt het kwestieuze stuk weg te maken.

---

90 GrA 619-19 reg.nr. 144 (22 oktober 1465). In deze periode komt het herhaaldelijk voor dat de Raad van Groningen door partijen in de Ommelanden wordt ingeschakeld voor het beslechten van geschillen.

91 GrA 1357-42.1 (28 april 1475).

92 1477. De goederen gingen naar Sint Annen, de *cura animarum* (zielzorg) naar Bedum. Zie O.D.J. Roemeling, *Heiligen en Heren. Studies over het parochiewezen in het Noorden van Nederland vóór 1600* (Leeuwarden 2013) 132.

93 *'Propter aquarum inundationem'.*

94 Meer daarover in 'Een experiment bij Blokum' (in voorbereiding).

95 GrA 708-44 regest nr. 65.

5 Hinkemahorn en Stadsweg. De wegen naar Fivelgo en het Oldambt

5.1 De weg van de Groningers
5.2 Een nieuw diep en twee bruggen
5.3 Hinkemahornsterweg
5.4 Stadsweg
5.5 Gaten

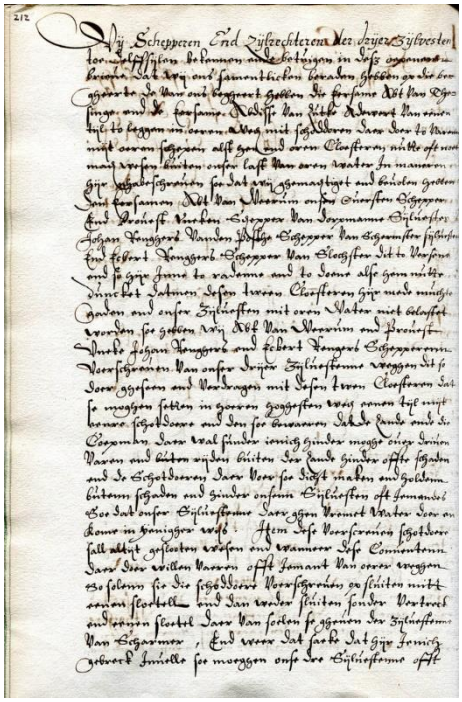

Een gat in de Stadsweg (1467)

We zagen dat de Buursterzuidwending niet lang na 1250 moet zijn aangelegd als waterscheiding tussen het Vierendeel en het Scharmerzijlvest. De waterkerende functie van deze zuidwending was na 1425 van minder belang geworden door de aanleg van de Damsterwal langs de noordzijde van het Damsterdiep. Hierdoor werd het mogelijk de Buursterzuidwending als landweg in te richten ten nutte van heel Fivelgo-Westerambt. Zo is de Stadsweg tussen de Borg en Oosterdijkshorn ontstaan.

Ook al was de waterkerende functie van de Zuidwending grotendeels overgegaan op de Damsterwal, de oude dijk bleef wel de administratieve en ook fysieke scheiding tussen het Vierendeel en de Schepperij Ten Boer van het Scharmerzijlvest. Tegelijk vormde hij ook een

barrière voor degenen die met een vaartuig vanuit het Vierendeel naar Groningen wilden.

In 1467, dat wil zeggen: kort na de verhuizing van de kloosterlingen van Ten Boer naar Thesinge, verzochten de abt van Thesinge en de abdis van Klein Aduard (Sint Annen) aan het bestuur van de Drie Delfzijlen om 'een brug te mogen leggen in hun weg', zodat ze daar met schepen doorheen zouden kunnen varen.[96]

Ofschoon het niet met zoveel woorden wordt gezegd, kunnen we uit de situatiebeschrijving opmaken, dat het de verzoekers eigenlijk niet ging om de brug die ze wilden bouwen, maar dat ze een gat wilden graven door de Buursterzuidwending om met vaartuigen gemakkelijker het Damsterdiep (en de stad Groningen) te kunnen bereiken. Zo'n opening zou uiteraard een hindernis zijn voor het landverkeer, maar dat probleem zou dus worden opgelost door het leggen van een brug.

De gezamenlijke scheppers van de Drie Delfzijlen stemden toe, op voorwaarde dat er in de opening schotdeuren zouden worden geplaatst die na elke passage van een vaartuig moesten worden gesloten. Op die manier wilden ze voorkomen dat door het gat vreemd water (uit het Vierendeel) terecht zou komen in de smalle strook tussen de Buursterzuidwending en de Damsterwal, en dat dit vervolgens in het hele gebied van de Drie Delfzijlen overlast zou kunnen veroorzaken.

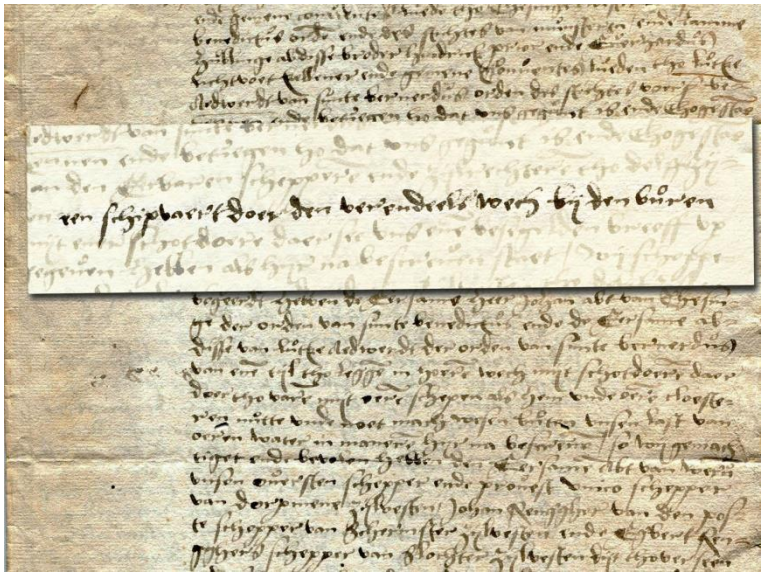

'een schipvaert doer den verendeelswech bij den buren'

Enkele maanden later, op 29 januari 1468, werden de voorwaarden nog wat aangescherpt en verklaarden Thesinge en Sint Annen zich ook daarmee akkoord.[97]

IJverig zoeken ten spijt is het me tot dusver niet gelukt de plek aan te wijzen waar de doorgang moest komen. In de verklaring die de abt en abdis op 29 januari 1468 afgaven, lezen we dat het ging om een *'een schipvaert doer den verendeels wech by de buren',* anders gezegd: de Vierendeelsweg bij Ten Boer. Het is mogelijk dat we het woord 'Vierendeelsweg' in engere zin moeten interpreteren en dat met dit woord dus niet de Stadsweg in zijn geheel

[96] GrA 619-89 reg.nr. 153 (27 oktober 1467).

[97] GrA 708-274 reg.nrs. 36 en 37, oud RF 1468.26 (16e-eeuws afschrift). Een ander afschrift bevindt zich in GrA 2043-29 fol. 116-118, oud RF Hs. in quarto 29.

wordt bedoeld, maar alleen het 80 roeden lange stuk van het 'Boerster redschap' ten oosten van de Boersterwaterlozing. Mogelijk werd die watergang door de kloosters als schipvaart gebruikt en wilde men daar ook een doorgang met brug en schotdeuren maken.

Op de rug van het stuk van 29 januari 1468 staat een aantekening uit het jaar 1568, waaruit valt op te maken dat de schipvaart toen niet meer bestond. Dat is heel vreemd, want aanstonds zullen we een tekst uit 1567 bespreken waarin nog eens het recht bevestigd wordt van de beide kloosters tot het hebben van een opening in de Stadsweg.

Hoe dit ook zij, de doorgang van 1467-1468 heb ik niet kunnen vinden. Hoewel.... Ik laat enkele kaarten zien die mogelijk sporen ervan laten zien, maar verder de onzekerheid alleen maar vergroten.

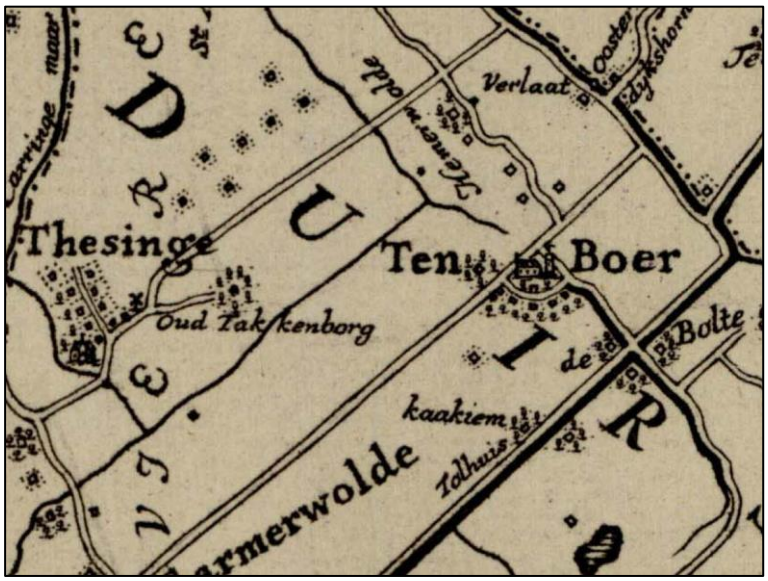

De omgeving van Ten Boer volgens Beckeringh

De eerste uitgave van de provinciekaart van Theodorus Beckeringh dateert van 1781.

Tegenwoordig begint de Boersterwaterlozing bij de Stadsweg, 900 meter ten westen van de Boerster kerk. Uit de 15e-eeuwse teksten over de verdeling van de Stadsweg blijkt dat dit ook in die tijd al zo was. Maar bij Beckeringh ontbreekt die watergang. Tussen Ten Boer en 'Hemerwolde' (Emmerwolde of Hemerterwolde) tekende hij wel een uit het zuidoosten komende waterloop. Daarvan ontbreekt nu ieder spoor en ook ten tijde van het maken van de kadastrale minuut was zo'n watergang er niet.

Dezelfde waterloop zien we echter wél op de kaart van Innersdijk en het Vierendeel die omstreeks 1823 is gemaakt door W. van Rees, opzichter van de waterstaat in de provincie Groningen. Evenals bij Beckeringh houdt bij hem de 'Waterlossing thans Kloosterpolder Molensloot' even ten noorden van Ten Boer op, ongeveer tussen de Schipsloot en de plaats waar de weg rond het klooster ten westen van de kerk op de Stadsweg uitkomt. Ook hier ontbreekt het tracé van de huidige Boersterwaterlozing.

Als de situatie correct zou zijn weergegeven zou men zich kunnen voorstellen dat er een verbinding is geweest tussen de hier getekende loop van de 'Molensloot' en de Boerster Schipsloot of zijn voorganger.
Maar het is zeer de vraag of Van Rees' kaart betrouwbaar is. Het ging hem bij het maken van deze kaart in hoofdzaak om de molens, die hij ook allemaal heeft opgenomen met een

nummertje erbij. Ik vermoed dat Van Rees bij het tekenen van zijn kaart is uitgegaan van die van Beckeringh en diens onjuiste weergave van de Boersterwaterlozing heeft overgenomen.

De omgeving van Ten Boer volgens Van Rees

Uitsnede uit GrA 817-3569: Kaart van de schepperijen van het Vierendeel en Innersdijk, gemaakt door W. van Rees, opzichter van de waterstaat in de provincie Groningen (c. 1825).
Het noordoosten is boven.
Het Lustigemaar heet hier 'Woltersumermaar'.

Op deze kaart ligt het zuidelijke uiteinde van de Boersterwaterlozing vlak bij het noordelijke begin van de Ten Boerster Schipsloot.

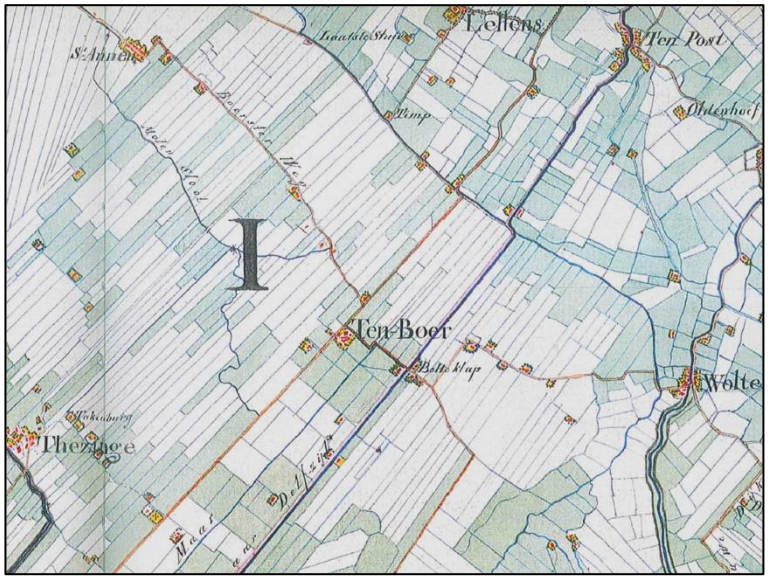

De omgeving van Ten Boer volgens Huguenin

Geheel anders is de situatie bij Ten Boer weergegeven op de kaart die tussen 1819 en 1823 is gemaakt door militaire ingenieurs onder leiding van eerste luitenant W.U. Huguenin.
Bij hem splitst de Boersterwaterlozing (bij hem aangegeven als Molensloot) zich even ten oosten van de molen aan het oosteinde van de (huidige) Bovenrijgstertocht in twee takken.

De westelijke tak lijkt een uitbundig kronkelende voorganger van de huidige Boersterwaterlozing, die echter ook op de kadastrale minuut van 1823 (dus gelijktijdig met de kaart van Huguenin!) al de strakke vorm heeft die de watergang nu heeft, maar bij Beckeringh en Van Rees ontbreekt. De oostelijke tak eindigt bij Huguenin bij de Boersterweg, maar ontbreekt op de kadastrale minuut.
De kaart maakt op de kritische beschouwer een wat frivole indruk, waarbij onmiddellijk moet worden aangetekend dat in Huguenins kaarten menig detail juist weer heel precies is weergegeven.

Ten Boer – bank Schipsloot

Deze monumentale gemetselde bank staat op de hoek Lindenstraat-De Valckestraat.
Hij is geplaatst ter herinnering aan de Schipsloot, die vroeger dwars door Ten Boer liep, maar in 1939 is gedempt.

Ik heb geen enkele kaart gevonden die een bruikbare aanwijzing bevat voor het tracé van de schipvaart waarvoor in 1467 en 1468 toestemming is gegeven. Gezien de belanghebbenden (Thesinge en Sint Annen) en het feit dat er tot 1939 tussen Ten Boer en het Damsterdiep een schipsloot heeft gelegen, zou men kunnen denken dat gebruik is gemaakt van de Boersterwaterlozing en de Schipsloot of Tenboersterdiep dat het dorp Ten Boer met het Damsterdiep verbond. Het is mij echter niet bekend wanneer deze vaarweg tot stand gekomen is.

Daarmee zijn we bij een tweede vraag die bij het lezen van de teksten van 1467 en 1468 opkomt: langs welke route wilde men na het passeren van de Stadsweg verder varen? Als je door de opening in de Buursterzuidwending was gevaren en de schotdeur netjes achter je had gesloten, was je in de smalle strook tussen de Stadsweg en de Damsterwal. Om vandaar met je praam in het Damsterdiep te komen moest je ook nog de Damsterwal kruisen. Daarvoor was een opening in die dijk nodig of een overtoom.

Ik heb in de archieven geen aanwijzingen gevonden waaruit voor de 15e eeuw het bestaan blijkt van één of meer openingen in de Damsterwal of de aanwezigheid van een overtocht over die dijk, laat staan dat er iets te vinden is over de locatie daarvan.
Een tekst uit 1567 maakt echter duidelijk dat er toen wel degelijk twee openingen in de Damsterwal waren. Het betreft een akte waarbij jonker Edzard Rengers, een der scheppers van de Drie Delfzijlen en als door partijen gekozen arbiter, uitspraak doet in een geschil tussen de kerspelen Siddeburen, Hellum, Schildwolde, Woltersum, Ten Post en Garrelsweer enerzijds en het klooster Thesinge anderzijds.

Het stuk ziet er niet bijster interessant uit, maar schijn bedriegt. Het bevat veel informatie voor de geschiedenis van het landschap en de waterstaatkundige situatie halverwege de 16^{e} eeuw.

Een *'laudum'* van jonker Edzard Rengers (1567)
(GrA 708-276 reg.nr.70)

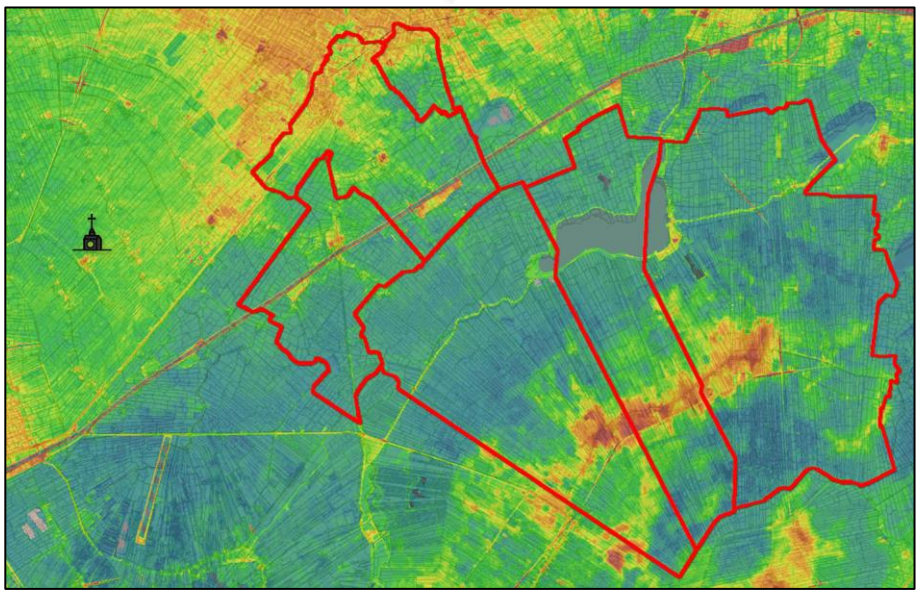

Thesinge tegenover de lagelandsters

Met rode lijnen zijn de grenzen aangegeven van de kerspelen die in de zaak van 1567 tegenover Thesinge stonden.
Ter wille van de overzichtelijkheid zijn dijken en waterlopen weggelaten.

Het klooster Thesinge was gesitueerd in het lage Vierendeel. Na de samenvoeging van Ten Boer en Thesinge omstreeks 1470 nam de abt van het klooster een opmerkelijke positie in. Hij was chef van de Schepperij Vierendeel van het Winsumerzijlvest, maar had tegelijkertijd – als opvolger van de abt van Ten Boer en beheerder van de goederen van dat klooster – ook de leiding in de Schepperij Ten Boer en het Scharmerzijlvest, onderdeel van het Generale Zijlvest van de Drie Delfzijlen.

Het klooster te Thesinge ligt op een bultje temidden van laag land: tegenwoordig varieert de bodemhoogte tussen 1 en 1,5 meter onder NAP. Maar in vergelijking met Duurswold en het gebied van het Woldzijlvest ligt het hoog: ten oosten van het Schildmeer ligt de bodem een meter lager en dat geldt ook voor het land ten zuidwesten van dat meer. Ofschoon de hoogteverschillen in de 16e eeuw zeker niet zo groot zullen zijn geweest als nu, was het

verschil in bodemhoogte samen met de gebrekkige waterkerende kwaliteiten van de Stadsweg en Damsterwal de oorzaak van de spanning tussen het klooster Thesinge en de op het kaartje met hun grenzen aangegeven kerspelen.

Ik geef de inhoud van de uitspraak van Edzard Rengers in het kort weer.

> De lagelandsters klaagden dat de Stadsweg – ze bedoelden daarmee de Buursterzuidwending, niet de weg – tussen de Borg en Dijkshorn niet hoog genoeg was. Daardoor kwam er water vanuit het Vierendeel de strook binnen, die gelegen is tussen de Stadsweg en het Damsterdiep. Zoals we nu wel weten maakte deze strook, behorende tot de kerspelen Garmerwolde en Ten Boer, deel uit van het Scharmerzijlvest.
> Wanneer de wind uit het westen-, noordwesten of noorden woei, werd het water vanuit deze strook door de 'Rottevalle' en de 'Abtszijl' in het watergangenstelsel van de Drie Delfzijlen gestuwd en bereikte ook de lage landen ten zuiden van het Damsterdiep. Vanwege de lage ligging van die landen raakte het daar opgesloten en kon er niet meer uit. Ook wanneer de wind naar een andere richting draaide, wilde het water niet meer weg.
> 'In het waterige jaar van 66' – een bevestiging van de buitensporige weersomstandigheden van 1566 heb ik niet kunnen vinden – was de nood zo hoog gerezen, dat de lagelandsters de Abtszijl hadden gedempt.
>
> Hierop bepaalde Edzard Rengers, na het horen van de partijen en het bestuderen van de stukken, het volgende:
>
> - Thesinge c.s. mochten hun 100 jaar tevoren (1467-1468) verkregen doorvaart door de Stadsweg houden, maar moesten de schotdeur wel correct bedienen zoals destijds was afgesproken. Blijkbaar liet de discipline te wensen over.
> - Thesinge c.s. moesten de anderen helpen en bevorderen dat de waterpending (Stadsweg) werd verhoogd door degenen die dat doen moesten.
>
> Met 'de anderen' moeten diegenen bedoeld zijn die de Stadsweg moesten onderhouden: Garreweer, Appingedam en de beide delen van Fivelgo-Westerambt.
> - Aan de binnenkant van de Damsterwal moesten schotdeuren komen bij de Abtszijl en de Rottevalle. Deze moesten in het winterseizoen – van 11 november tot 26 maart – na elke doorvaart worden gesloten, zoals in 1467 en 1468 ook beloofd was met betrekking tot de doorgang in de waterpending (Stadsweg). Anderen dan de rechthebbenden mochten hiervan geen gebruik maken.
>
> Niet werd bepaald wie deze schotdeuren moest plaatsen en bedienen. Uit de context volgt echter dat dit de verantwoordelijkheid zou zijn van degenen die recht hadden op de doorgang door de Stadsweg (Thesinge en Sint Annen).
> - Wanneer de Stadsweg zou worden opgehoogd en deze zich na de winter 'vroeger boven water zou laten zien' dan voorheen, zou het, op aangeven van de abt van Wittewierum en de schepper van Ten Post, de ingezetenen van Ten Boer c.s. wier landen tussen de Stadsweg en de Damsterwal lagen, worden toegestaan de schotdeuren eerder te openen en het water te laten stromen ten behoeve van

hun landerijen. Als de schotdeuren opgetrokken waren konden de zijlen weer normaal functioneren.

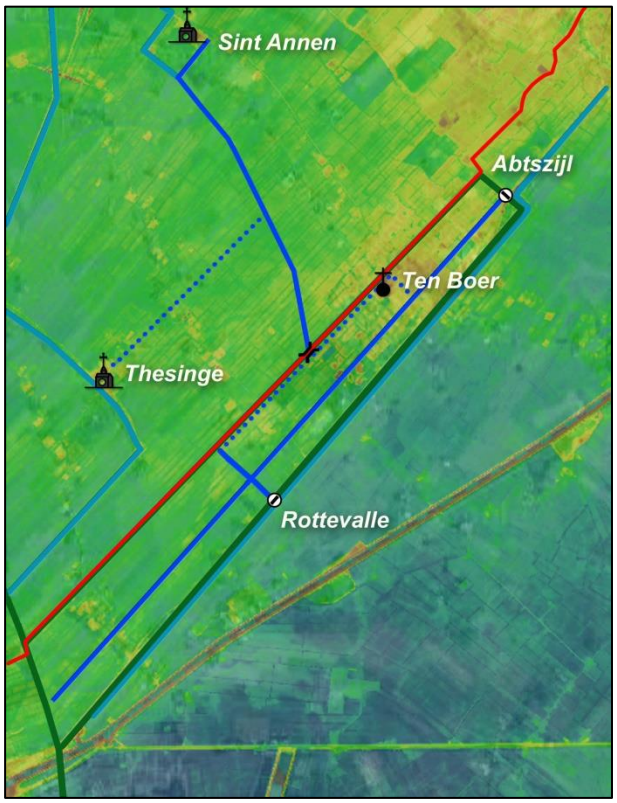

Stadsweg en Damsterwal, Abtszijl en Rottevalle

Aangegeven zijn de plaatsen waar ik de Rottevalle en Abtszijl vermoed.
Blauwe stippellijntjes geven mogelijke vaarwegen aan; de in 1467 en 1468 genoemde doorgang door de 'Vierendeelsweg' of Stadsweg bevond zich mogelijk aan het zuideinde van de Boersterwaterlozing.

Uit deze tekst blijkt dat de Stadsweg 's winters helemaal onder water verdween en dat het water uit het Vierendeel dan ongehinderd de strook tussen Stadsweg en Damsterdiep kon binnenstromen. Je kunt je afvragen wat voor zin een waterpending in een dergelijke situatie heeft. Ik denk dat het winterwater in het Woldland door iedereen als een onontkoombaar natuurverschijnsel werd beschouwd en geaccepteerd. Men was al blij wanneer pendingen grote inundaties met vreemd water in het zomerhalfjaar konden voorkomen.

Op het bovenstaande kaartje heb ik – met veel slagen om de arm – de mogelijke vaarroutes van Thesinge en Sint Annen aangegeven en ook de plek aangewezen waar de doorgang door de Stadsweg kan zijn geweest: daar waar het zuideinde van de Boersterwaterlozing aan de Stadsweg raakt. Maar voor hetzelfde geld lag hij ergens anders.

Een tijdlang heb ik zelfs gedacht dat de opening van 1467-1468 bij de Ridderborg geweest is, maar daartegen bestaan drie ernstige bezwaren:

1. In de eerder genoemde akte van 27 oktober 1467 vroegen de abt van Thesinge en de abdis van Sint Annen om toestemming tot het doorgraven van 'hun weg'.[98] Daarmee kan moeilijk iets anders bedoeld zijn dan het stuk Stadsweg waarvan het onderhoud ten laste kwam van het Westerdeel van Fivelgo-Westerambt.
2. In de akte van 29 januari 1468 staat uitdrukkelijk dat de doorgang 'bij Ten Boer' was.[99]

[98] GrA 19-89 reg.nr. 153.
[99] GrA 708-274 reg.nrs. 36 en 37.

3. In 1651 stemde het Groninger stadsbestuur in met het voorstel van de schepper van het Vierendeel om de dam in de Borgsloot bij de Ridderborg weg te graven en in plaats daarvan een brug te leggen.[100] Dat betekent dat de Buursterzuidwending daar nog op de Borgwal aansloot of – wat mij onwaarschijnlijk lijkt – dat de opening van 1467-1468 tussen 1567 en 1650 is dichtgegooid.

Al eerder hebben we voorbeelden gezien van onjuiste beschrijvingen of interpretaties van archiefbronnen. Ook het 'laudum' van Edzard Rengers is niet goed begrepen. De vreemdste uitleg ervan vond ik in het *Nieuw Biografisch Woordenboek*, deel 6 (1924) s.v. Rengers, jonker Edzard:

> 'Op 9 April 1567 werd Edzard Rengers beleend met Laudum op den Damster wal bij den Buer, Abstzijl en Rottevalle, maar moest kort daarna uit het land vluchten.'

Een '*laudum'* is de uitspraak van een scheidsrechter, niet een goed waarmee iemand beleend kan worden. De akte van 1567 heeft niets met een belening te maken, maar gaat over water uit het Vierendeel dat de lage landen van Duurswold bedreigde.

Het kan geen kwaad erop te wijzen dat deze dreiging van overstroming uit het ***noorden*** het omgekeerde is van de situatie die aanleiding gaf tot het opwerpen van de oude waterscheidingen, eerst die van de Buursterzuidwending en later die van de Damsterwal. Toen ging het om het weren van water dat vanuit het ***zuiden*** kwam: het water uit het Fivelgoër Woldland en het Drentse water dat door de Hunze noordwaarts werd gevoerd en mogelijk via het Damsterdiep in het gebied van het Winsumerzijlvest zou kunnen binnendringen.

Dat de maatregelen van 1567 bedoeld waren om water uit het noorden te keren, wil niet zeggen dat er geen gevaar meer was voor overstromingen vanuit het zuiden. Ik heb eerder verteld dat de toenemende wateroverlast (door storm en doordat de Staatsgezinden in 1583 de zeedijken bij Oterdum hadden doorgestoken) in het lage land ten zuiden van het Damsterdiep ertoe leidde dat in 1589 de Damsterwal moest worden versterkt, nu ook met hulp van de ingezetenen van Innersdijk en Ubbega.[101]

Dit is een passend moment om melding te maken van de waterstaatkundige observaties van Abel Eppens (1534-c. 1590), die vooral bekend is door de kroniek die hij schreef. Deze landbouwer van Eekwerd en kenner van het land was van mening dat het water uit de lage landen van Duurswold niet via het Damsterdiep moest worden geloosd, maar dat het beter was het te scheiden van dat van de hoge landen. Voor het lage land moest er volgens hem een aparte waterlossing komen via Farmsum of Oterdum.[102]

Het heeft even geduurd, maar Eppens heeft uiteindelijk wel zijn zin gekregen: in 1870 is het Afwateringskanaal van Duurswold gegraven, waardoor het water van het lageland naar Farmsum wordt geleid, waar het in de Eems uitkomt.

---

100 GrA 1605-314.10, 466 (1 oktober 1651).

101 *Landschap lezen* 4, hoofdstuk 4.4. 'Damstervaart, Damsterdiep, Damsterwal', 64-65.

102 J.A. Feith en H. Brugmans (eds.), *Kroniek van Abel Eppens tho Equart* in: Werken van het Historisch Genootschap, 3e serie 27 (1911) I 546.

Afwateringskanaal bij Farmsum

We kijken vanaf de brug in de Oosterveldweg naar het zuiden.

Spuisluis en gemaal Duurswold bij Farmsum

Als je op de brug in de Oosterveldweg naar het noorden kijkt zie je de spuisluis en het gemaal van Duurswold.

Het boezemgemaal Duurswold, gebouwd in opdracht van het toenmalige waterschap Duurswold, is in 1933 in werking gesteld. De tot dan toe problematische natuurlijke afwatering via de naastgelegen spuisluis in het Afwateringskanaal te Farmsum behoorde daarmee tot het verleden.

In de akte van 1567 lazen we dat het water vanuit het Vierendeel over de Stadsweg heenkwam en via de Abtszijl en de Rottevalle de lage landen bereikte. De beide plekken zijn op het eerder getoonde kaartje aangegeven, maar verdienen nog wel enige toelichting.

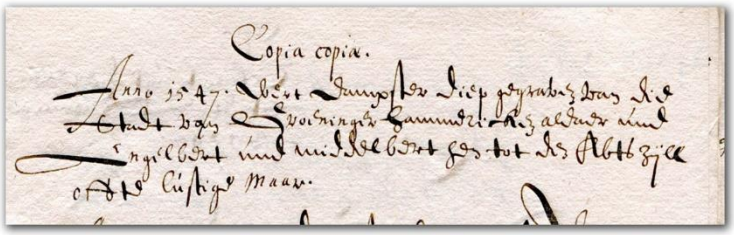

Aantekening over het graven van het Damsterdiep in 1547

(GrA 708-273)

De enige bronnen waarin ik het woord 'abtszijl' ben tegengekomen is de besproken akte van 1567 en een uittreksel uit een notitieboekje van Gerard Ahues, abt van Thesinge.[103]

Afgebeeld is een fragment van een pagina uit een verzameling van stukken betreffende het uitdiepen van het Damsterdiep.

> *'Copia copiae*
>
> *Anno 1547 wert Dampsterdiep gegraven van die stadt van Groeninger hammericken aldaer und Engelbert und Middelbert hen tot den Abts zijll offte Lustige maar.'*

Deze aantekening maakt duidelijk dat de Abtszijl of het Lustigemaar het eindpunt waren van het kanaal dat de Groningers sinds 1424 moesten onderhouden. In de inlatingsakte van het Oosterhamrik werd alleen het Lustigemaar als eindpunt genoemd. Uit het zojuist besproken 'Laudum' van 1567 blijkt dat door die zijl water vanuit het Vierendeel in het Damsterdiep kwam. Hieruit volgt dat de in de naam van deze zijl vernoemde abt die van Ten Boer-Thesinge moet zijn en niet die van Wittewierum.

Het enige lozingspunt dat hier bedoeld kan zijn is de zijl die in het zuidoost-noordwest georiënteerde stukje van de Damsterwal is gelegd en waardoor de strook tussen de Stadsweg en de Damsterwal zijn water kwijt kon. De bouw van de zijl hangt ongetwijfeld samen met de aanleg van de Damsterwal: voordat deze dijk werd gelegd zal het water uit de strook ten zuiden van de Buursterzuidwending zonder meer op het zuidelijke uiteinde van het Westerwijtwerdermaar zijn geloosd. Dat de inlatingsakte van het Oosterhamrik geen gewag maakt van de Abtszijl is dus logisch: de zijl bestond in 1424 nog niet.

De hierna volgende plaatjes maken de situatie duidelijk.

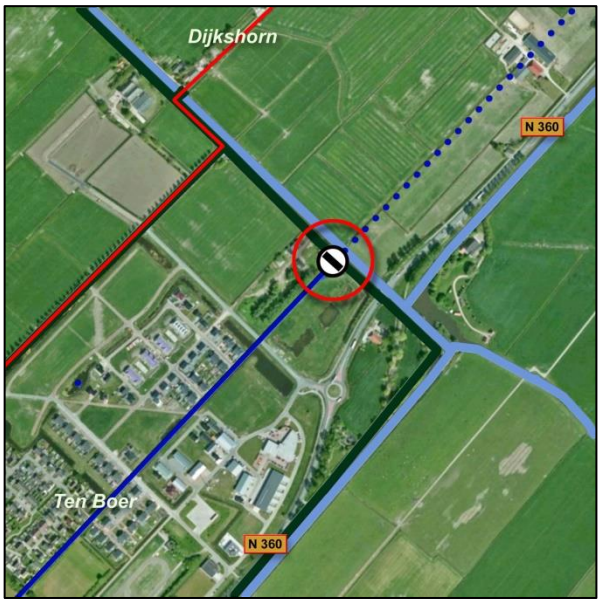

Abtszijl

Ter plaatse van de Abtszijl staat nu het woonhuis Wolddijk 1. Even ten zuiden ervan heeft het Noorderzijlvest een gemaal met inlaat.

[103] GrA 708-525 reg.nr. 70 (1567) en GrA 708-273 en GrA 2043-29 fol. 123v (1547).

Op het rechterplaatje zijn de volgende elementen aangegeven:

Abtszijl
Stadsweg (rood)
Dam bij Dijkshorn
Wolddijk en Damsterwal (donkergroen)
Westerwijtwerdermaar, Damsterdiep en Lustigemaar (lichtblauw)
Oude Boerstermaar of Oudemaar (donkerblauw)
Spoor van de 'oersloot' op het tracé waarvan het Oudemaar ligt (donkerblauw gestippeld).

De naam *Rottevalle* ben ik behalve in de zojuist besproken uitspraak van Edzard Rengers van 1567 slechts in twee andere oude bronnen tegengekomen.

De eerste is het al eerder genoemde aantekenboekje van de abt van Thesinge en Ten Boer, waarin onder meer enkele losse aantekeningen staan over schouwingen vanaf 1529. We vinden daar de notitie: *Eminghe eed unde Rebben eed up die Rottevalle*.[104] Onduidelijk is wat hiermee precies bedoeld wordt. De Eminge-eed en Rebbeneed zijn onderdelen van de Schepperij Vierendeel (behoren dus bij het Winsumer en Schaphalsterzijlvest) en liggen in het kerspel Garmerwolde, ten noorden van de Stadsweg.[105] Ik vermoed dat deze eden verplicht waren de Rottevalle – denkelijk een eenvoudige zijl in de Damsterwal – te onderhouden. Die gedachte wordt ondersteund door het feit dat op dezelfde bladzijde andere zijleden in het Vierendeel genoemd worden die onderhoudsverplichtingen hadden ten aanzien van (waarschijnlijk) buiten het Vierendeel gelegen objecten.

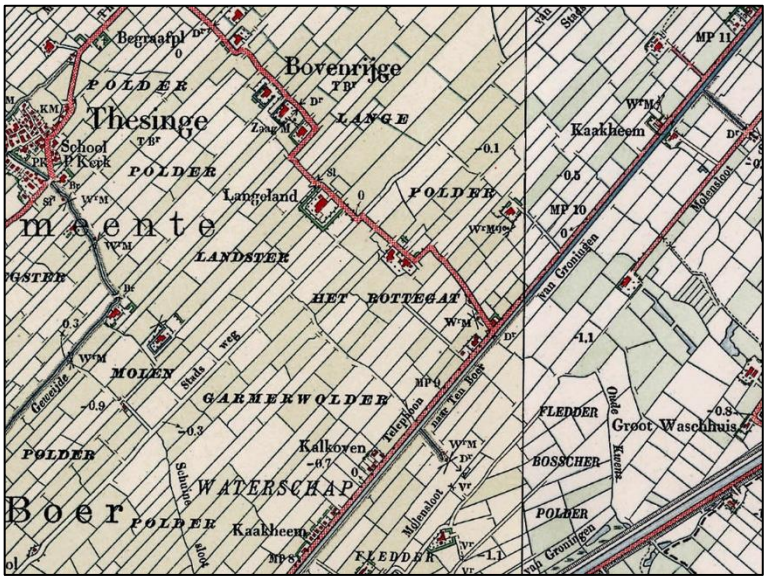

Polder het Rottegat

Het woord Rottegat staat in het midden van deze uitsnede.

De tweede vermelding vond ik in de lijst van 'schouwbare objecten' in de Schepperij Ten Boer, opgemaakt in het jaar 1754.[106] Genoemd wordt daarin '*de pompe* [duiker] *genaamt de Rotteval, liggende in bovengenoemde wal* [Damsterwal] *of trekpad tusschen Garmerwolde*

[104] GrA 2043-29 fol. 130.
[105] B.W. Siemens, 'Het Winsumer en Schaphalsterzijlvest' in: GVA 1955, 14-31.
[106] GrA T136-2417

en Kaakhiem, volgens uitspraak van den 9 april 1567 onder no. 29.'

Verder zien we op de kaart bij het streekje Bovenrijge, halverwege Garmerwolde en Ten Boer, de polder 'Het Rottegat'. Tegenwoordig is *Rottegat* de naam van de watergang die aan de westkant van de Bovenrijgerweg loopt.

Nu is 'Rottegat' wat anders dan 'Rottevalle', maar de kans dat deze beide toponiemen iets met elkaar te maken hebben lijkt me toch wel groot.

Nu is er op de aangegeven plek geen zijl meer. Het Noorderzijlvest heeft aan de Bovenrijgerweg een gemaal met inlaat, 50 meter ten zuiden van de plaats waar vroeger een watermolen heeft gestaan.

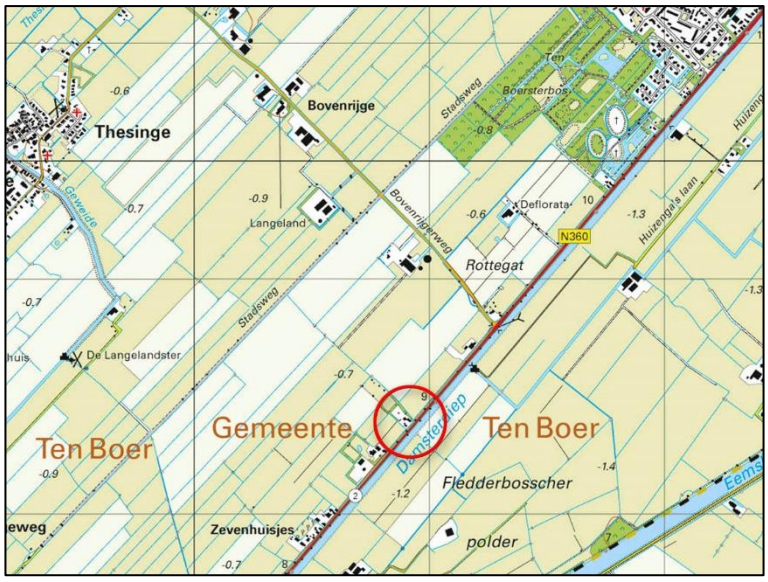

Rottegat op de nieuwste topografische kaart

Op de jongste topografische kaart staat de aanduiding 'Rottegat' ten noorden van de rechtgetrokken Bovenrijgerweg. Ik vermoed echter dat het oude Rottegat juist aan de andere kant heeft gelegen, ruim 500 meter ten zuidwesten van de Bovenrijgerweg. De rode cirkel geeft de vermoedelijke locatie van de Rottevalle aan.

Op de plaats van de rode cirkel kwam vroeger de tochtsloot uit die de westelijke begrenzing van de Rottegatspolder vormde en op de polderkaart van Geertsema ook als *Rottegat* staat aangeduid.[107] Volgens Geertsema was het Rottegat 'eene overoude afwatering'. De eertijds *Rottegat* geheten sloot loopt tegenwoordig aan de noordoostzijde van het perceel Rijksweg 29 dood tegen de N360. Het aangrenzende land ligt op op -1,3 m NAP.

Ik vermoed dat we hier de watergang te pakken hebben die diende voor de ontwatering van het zuidwestelijke deel van de strook land tussen de Buursterzuidwending en de Damsterwal. Hier moet zich dus de Rottevalle hebben bevonden die werd onderhouden door de Eminge-eed en Rebbeneed en op grond van het vergelijk van 1567 moest worden afgesloten door een schotdeur aan de noordzijde van de Damsterwal.

107 C.C. Geertsema, *De Zeeweringen, Waterschappen en Polders in de provincie Groningen* (Groningen 1910) 296-297.

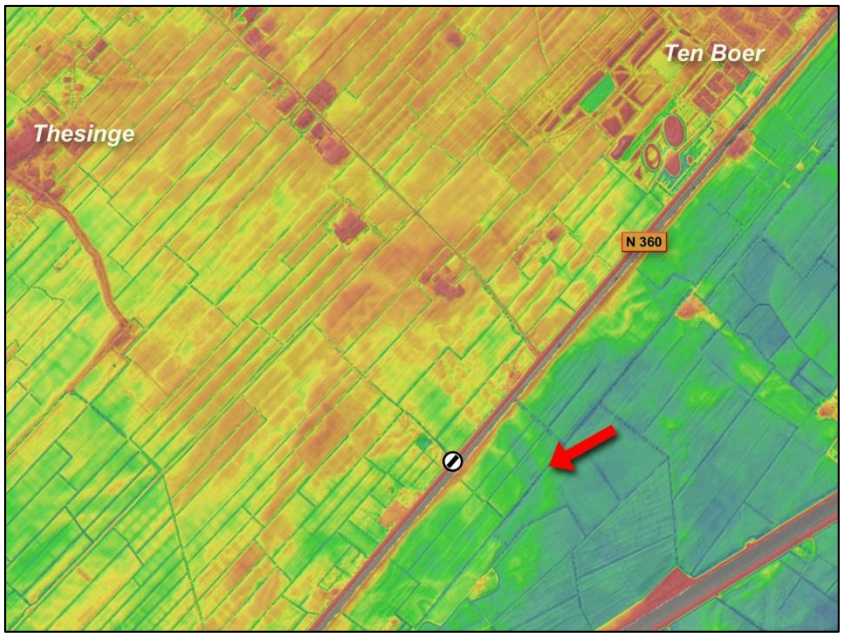

Rottegat en Rottevalle (?) op de hoogtekaart

De pijl wijst naar het spoor van een geul ten zuiden van het Damsterdiep.

Op de hoogtekaart is te zien dat zich aan de zuidzijde van het Damsterdiep, ruim 300 meter ten zuiden van de plek waar de Bovenrijgerweg op de Rijksweg uitkomt, het spoor bevindt van een geul, die aan weerszijden begeleid wordt door een oeverwal. Ook aan de noordzijde van het diep is er zo'n spoor, maar dat ziet er heel anders uit. De bodem ligt hier veel hoger dan aan de overkant. Het hoogteverschil bedraagt een halve meter en meer. Dat zal samenhangen met het verschil in ondergrond en een verschillend watermanagement ter weerszijden van het Damsterdiep. Wonderlijk is trouwens dat de geul zomaar ophoudt: boerderij Bovenrijgerweg 9[108] staat op een hoger opgeslibde kleirug, die de loop van de geul heeft afgesloten. Deze lijkt me te zijn gedeponeerd nadat het veen ter plaatse geheel of gedeeltelijk was verdwenen.

Het woord *Rottevalle* is Fries en betekent eenvoudig 'rattenval'. De naam is ongetwijfeld ontleend aan het type zijl dat hier heeft gelegen. Het zijltje lag in de Damsterwal en was zo geconstrueerd dat het binnenwater er wel in kon stromen, maar er alleen aan de kant van het Damsterdiep uit kon. Een dergelijk kunstwerk kan de associatie met een 'rattenval' hebben opgeroepen.

Gemaal en inlaat Rottegat aan de Bovenrijgerweg

Het gemaal en de bijbehorende duiker vervullen de functie van de Rottevalle die ruim 500 meter verder naar het zuidwesten heeft gelegen.

Bij het huis op de achtergrond stond tot omstreeks 1933 een windvijzelmolen.

108 GPS 53.263253, 6.674265.

Het oude Rottegat naast Rijksweg 29

Op de foto zien we een doodgewone sloot en niets meer dan dat. Maar op de plek waar deze sloot bij de Damsterwal uitkwam heeft zich wel de Rottevalle bevonden: een zijltje waarvan de kloosters Thesinge en Sint Annen met hun vaartuigen gebruik mochten maken.

Gedurende het winterhalfjaar moest de opening met een schotdeur gesloten worden gehouden om te voorkomen dat water vanuit het noorden kon doordringen in het Damsterdiep en de lage landen van Duurswold.

Tot slot van dit hoofdstuk over gaten in middeleeuwse dijken maken we enkele grote sprongen door de tijd: terug naar c. 1000 en vervolgens met twee tussensprongen naar 1651. We doen dat aan de hand van een serie kaartjes van de plek waar de Buursterzuidwending en de Borgwal aan elkaar raken.

Tussen Noorddijk en Garmerwolde 1000-1250

Links: 1000; de Borgsloot staat in open verbinding met de Zuidwending/het Kardingermaar en vormt de grens tussen Hunsingo en Drenterwolde in het westen en Fivelgo in het oosten.

Rechts: na 1250; om het Fivelgoër Woldland in een noordelijk (Winsumer) deel en een zuidelijk (Delfzijlster) deel te verdelen is de Buursterzuidwending aangelegd die aan de westzijde op de Borgwal aansluit; in verband hiermee is de Borgsloot bij de Ridderborg afgedamd.

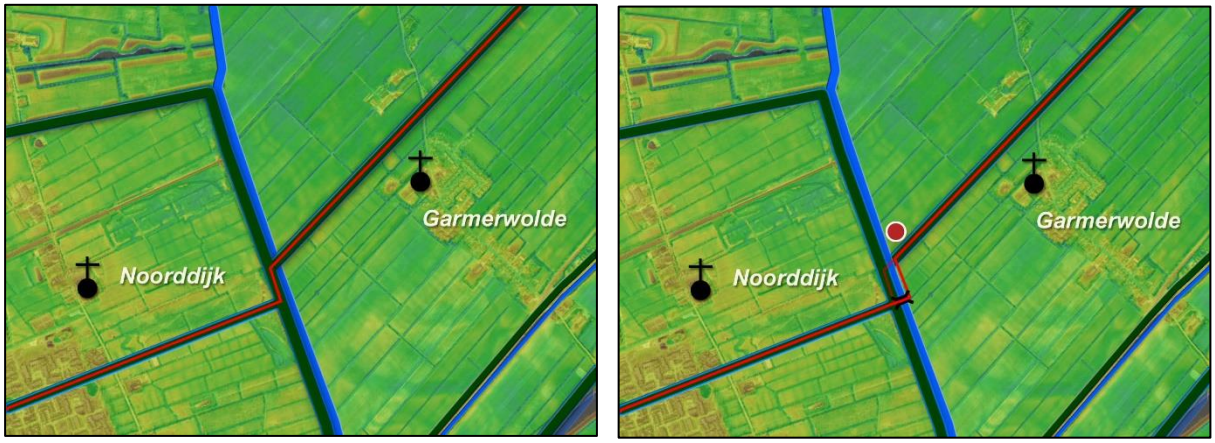

Tussen Noorddijk en Garmerwolde 1425-1651

Links: 1425; na de aanleg van het Damsterdiep en de Damsterwal werd de weg tussen Groningen en Fivelgo (aangegeven met een rode lijn) 'door beter grond' geleid.

Rechts: 1651; op verzoek van de schepper van het Vierendeel is de dam in de Borgsloot weggehaald en vervangen door een brug: de Hontil, Hondtil of Schepperijtil, die ruim 100 meter ten zuiden van de voormalige dam werd geslagen. De Stadsweg loopt nu een eindje aan de oostzijde van de oude Borgsloot, nu Thesingermaar geheten. De locatie van de Ridderborg is aangegeven met een rode stip.

Nadat ze de Stadsweg tussen Oosterhoogebrug en de Borgsloot hadden laten inspecteren en begrepen hadden dat deze in een slechte staat verkeerde, besloten burgemeesters en raad van Groningen dat de weg moest worden verbeterd (22 juli 1650). Waar nodig zou hij 2 voet worden verhoogd, met een afhang naar beide zijden, en overal zo breed gemaakt dat twee wagens elkaar gemakkelijk zouden kunnen passeren.[109] De secretaris gebruikte bij het vastleggen van deze resolutie niet de woorden 'Oosterhoogebrug' en 'Borgsloot', maar duidde de weg aan als *'den Stadswech bijlangs Noordijck bett aen de […] ofte overtocht'.* De Stadsweg dus door het kerspel Noorddijk tot aan de overtoom. Op de plaats van de puntjes staat een woord dat gelezen kan worden '*ploech'* of '*plath'*.

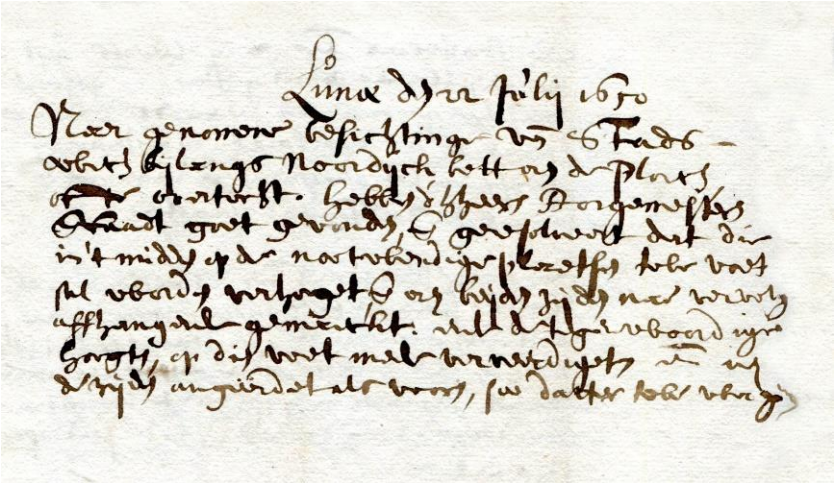

Besluit tot verbetering van de Stadsweg naar de overtocht (22 juli 1650)

[109] GrA 1605-10, 260 (1649-1651).

Met de overtocht of overtoom is de plek bedoeld waar vaartuigen over de dam in de Borgsloot werden getrokken. Deze dam was in de Borgsloot gelegd toen na 1250 het Fivelgoër Woldland moest worden gedeeld en de Buursterzuidwending werd aangelegd. Wie vanuit Thesinge met een bootje naar Groningen wilde, moest dus eerst zijn vaartuig over deze dam halen en dat 1 km verderop nog eens doen om de Damsterwal te passeren. De overtoom bij de Damsterwal stond later bekend als 'de Rollen', nu een straatnaam in Ruischerbrug.

Het woord *ploech* ben ik in geen enkele tekst tegengekomen in de betekenis van 'overtoom'. Hetzelfde geldt ook voor de alternatieve lezing *plath*. Volgens Beekman wordt met *plaat, plaet* of *plate* een brede plank bedoeld die dikker is dan c. 5 cm. Het woord wordt gebruikt als benaming voor een beschoeiïng, beplankte oever of een strook grond tussen de bestrating en de beschoeide walkant.[110] In het Middelnederlands Woordenboek vond ik iets dergelijks: '*Eene "plate" van hout*, d.i. *eene plank van eene bepaalde afmeting*, en wel dikker en breeder dan eene plank. [...] Vooral wordt *plate* gebruikt van de planken die worden gebezigd voor de steviging der waterkanten, *schoeiing*, *beschoeiing*, *plankschoeiing*.'

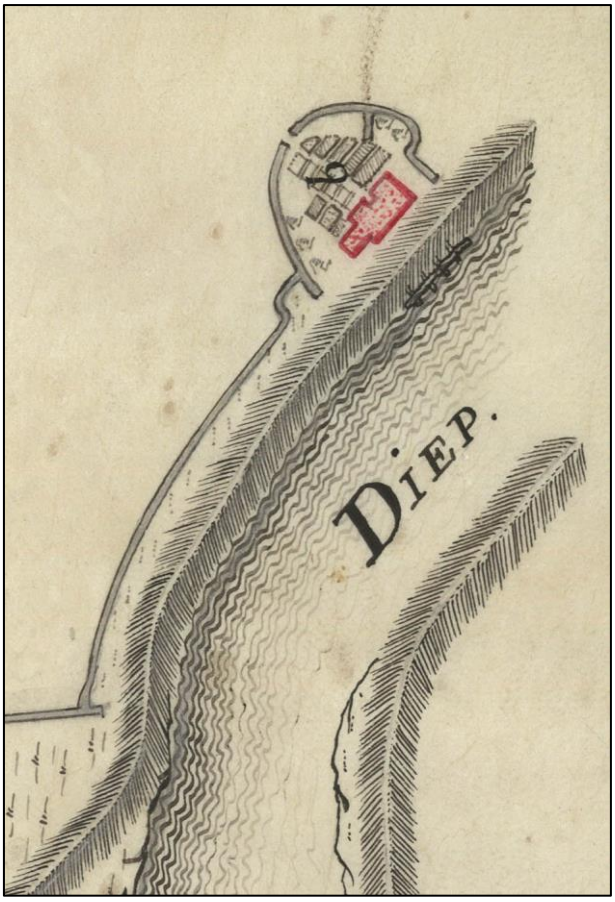

Het Platvoetshuis aan het Reitdiep ten noorden van Dorkwerd

Detail uit de plattegrond van een Ommelander plaats, de Koldenhove ('Kolde Ovent') geheten, met de daarbij behorende heemstede van Platvoetshuis, in 1791 gemaakt door S.C. Buwama Aardenburg.

(GrA 817-1187.1)

Bij het Platvoetshuis bevond zich een veer. Onder aan de dijk bij het Platvoetshuis is een steiger getekend.

Deze betekenis bracht me op de gedachte dat de in onze streek bekende, maar niet bevredigend verklaarde toponiemen Plattenburg en Platvoet wel eens in verband zouden kunnen staan met dit *plat* of *plaat*. Over Plattenburg heb ik niets te melden, maar over het

[110] A.A. Beekman, *Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795* 2 dln. ('s-Gravenhage 1905, 1907).

Platvoetshuis kan ik wel een opmerking maken. Ten noorden van Dorkwerd,[111] aan de westelijke oever van het Reitdiep, heeft het Platvoetshuis gestaan. De naamkundige Wobbe de Vries dacht dat die naam afkomstig zou kunnen zijn van een 'toenaam' voor een persoon. 'Heette de eigenaar zo, dan was de woning *Platvoets huis*'.[112] Deze suggestie is door Samplonius en Van Berkel overgenomen en wordt door hen zonder reserve als verklaring gepresenteerd: '*Platvoet* was een bijnaam van de persoon die eigenaar was van het *huis*'.[113]

Maar niet alleen *plat,* ook het woord *voet* heeft een civieltechnische betekenis: volgens Beekman is het 'de berm die ter versterking van den dijk tegen de buitenzijde of binnenzijde daarvan is aangebracht. Hij wordt ook *neervoet*, *ondervoet*, *voorvoet* of *watervoet* genoemd. Naar het materiaal waarvan de voet was gemaakt sprak men over een *holtvoet*, *rietvoet* of *rijsvoet*.' Een *platvoet* zou dus een van dikke planken gemaakte versteviging aan de voet van de dijk kunnen zijn, noodzakelijk op een plaats waar de weke klei door het geloop van vele voeten en hoeven gemakkelijk wegzakte.

Hiermee wil niet gezegd zijn dat de verklaring van De Vries niet juist zou kunnen zijn. Maar het ligt wel voor de hand dat de Reitdiepsdijk bij het Platvoetshuis – waar een veer de verbinding tussen de beide oevers onderhield – met een *plat* of *plaat* was verstevigd. Iets dergelijks mogen we ook verwachten bij de plek waar vaartuigen over de dam in de oude Borgsloot werden gehaald. Die plek kan dus *'de plaat'* zijn genoemd.

Voor de goede orde wijs ik nog even op de zwakke basis van deze hypothese. Wanneer er in de resolutie van 22 juli niet *plath* maar *ploech* staat, valt het geheel in duigen.

Tussen de Hontil en de Ridderborg

Links de oude Borgwal, midden de Borgsloot en – tussen de kale bomen nog net zichtbaar – de Ridderborg; rechts de 'Schepperijweg' van 1651.

[111] Theodorus Beckeringh tekende het Platvoetshuis op zijn kaart abusievelijk ten ***zuiden*** van Dorkwerd. Zie voor de exacte locatie van het voormalige Platvoetshuis *Groningen en het Drentse water* 6, hoofdstuk 6.3 'Een nieuwe zijl bij Wierum (1360)' 64.

[112] W. de Vries, *Groninger Plaatsnamen,* 189.

[113] Samplonius en Van Berkel, *Nederlandse plaatsnamen herkomst en historie,* 364

De Stadsweg liep aanvankelijk vanaf de plek waar hij bij de Borgwal komt aan de westzijde van de Borgsloot ruim 100 meter naar het noorden tot aan de overtocht. Dat was het eindpunt van de weg die vanaf de aanleg van de Stadsweg ten laste van de stad Groningen kwam. Ter hoogte van de Ridderborg lag de dam in de Borgsloot, waarover zich het landverkeer tussen Groningen en Fivelgo bewoog. Tevens bevond zich daar de inrichting waarmee vaartuigen over de dam konden worden gehaald.

Een jaar nadat burgemeesters en raad de Stadsweg hadden laten opknappen, veranderde de situatie bij de overtoom ingrijpend, ongetwijfeld in samenhang met het feit dat de provincie Stad en Ommelanden op 8 maart 1650 had besloten tot aanleg van een trekpad langs het Damsterdiep naar Delfzijl.[114]

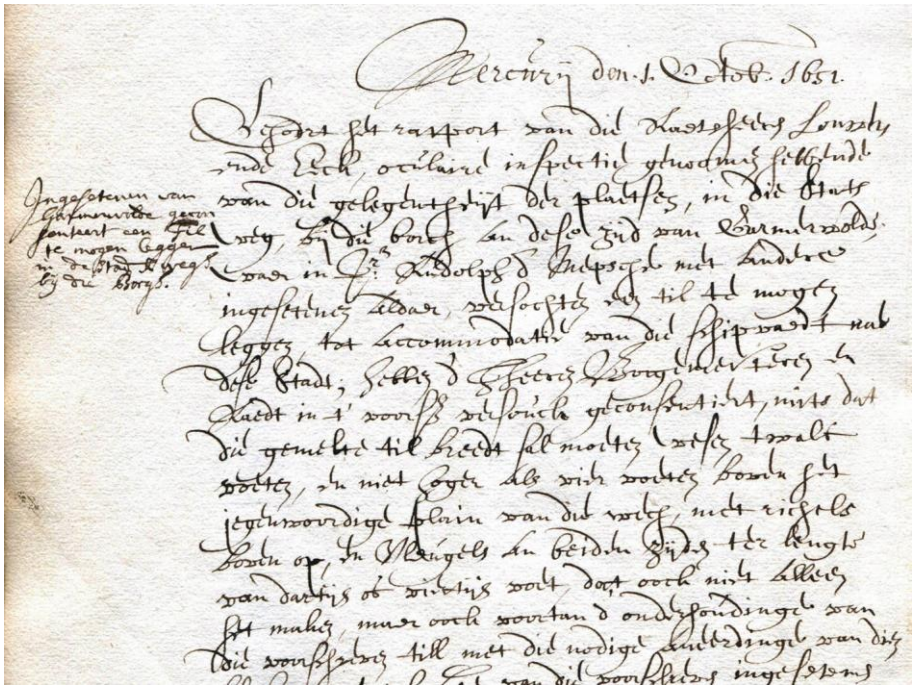

Resolutie van burgemeesters en raad van Groningen van 1 oktober 1651

'Gehoort het rapport van die raetsheeren Louwens ende Eeck, oculaire inspectie genoomen hebbende van die gelegentheijt der plaetsen in die Statsweg bij die Borch an dese zijd van Garmerwolde, waerin jr. Rudolph d'Mepsche[115] *met andere ingesetenen aldaer versochten een til te mogen leggen tot accommodatie van die schipvaert nae dese stadt, hebben d'heeren B&R in 't voors. versouck geconsentiert, mits dat die gemelte til breedt sal moeten wesen twalf voeten, en niet hoger als vier voeten boven het jegenwoordige plain van die wech, met richels bovenop en vleugels an beiden zijden ter lengte van dartijn of viertijn voet, dat oock niet alleen het maken, maer oock voortan d'onderhoudinge van die voorschreeven till met die noodige aneerdinge van dien sal koomen tot laste van die voorschreven ingesetenen te plaetsen, sulx dat die stadt daervan geen swaricheijt sal hebben.'*[116]

---

114 GrA 1-11 (8 maart 1650).

115 Op 21 februari 1635 werd Rudolf de Mepsche benoemd tot voogd van de Sint Walburgkerk; hij was sinds 1646 eigenaar van Tackenborg. Als zodanig zal hij schepper van het Vierendeel zijn geweest.

116 GrA 1605-314.10, 466 (1 oktober 1651).

> Samengevat:
> De raad heeft het rapport besproken dat de raadsheren Louwens en Eeck hebben opgemaakt van hun bezoek aan de plekken bij de Borg en de Stadsweg, waar jonker Rudolf de Mepsche en andere belanghebbenden ten behoeve van het scheepvaartverkeer naar de stad Groningen een brug willen leggen en daartoe een verzoek hebben ingediend.
> Burgemeesters en raad stemmen met het verzoek in, op voorwaarde dat de brug 3,6 meter breed zal zijn, niet hoger wordt dan 1,2 meter boven het huidige wegniveau en voorzien zal zijn van vleugels en relingen ter lengte van c. 4 meter. Bovendien moeten de bouw en het onderhoud ten laste zijn en blijven van de belanghebbenden, zodat de stad Groningen daarvan gevrijwaard zal blijven.

In deze notitie staat – begrijpelijk – alleen wat voor de stad Groningen van belang was, maar voor ons begrip zou het wel handig zijn geweest wanneer de secretaris had opgeschreven dat het De Mepsche c.s. niet in de eerste plaats ging om een brug, maar dat ze vooral de dam in de Borgsloot wilden opruimen, zodat ze met hun bootjes gewoon door konden varen.[117] De brug was voor hen niet meer dan bijzaak: die moesten ze bouwen opdat ook het landverkeer na de verwijdering van de dam zijn loop kon blijven houden. Doordat men de brug bij het punt wilde zetten waar de Stadsweg vanuit het westen bij de Borgwal kwam, zou er ook een nieuwe weg aan de oostzijde van de Borgsloot moeten komen. De Mepsche c.s. zouden ook die weg moeten aanleggen en onderhouden.

De brug over de Borgsloot-boven-de-Rollen of Thesingermaar heet later Hontil (Hondtil) of – met een verwijzing naar de eigendom en de onderhoudsplicht – Schepperijtil. Ook het 100 meter lange stukje weg tussen den Hondtil en Buursterzuidwending kwam ten laste van het Vierendeel en was dus een 'schepperijweg'.[118]

In 1728 legde de Hoge Justitiekamer die belast was met de schouw van de heerwegen, de Schepper van het Vierendeel een boete van ƒ6 op *'wegen de til en de weg an de Tjamweerster pale'*. Bij de schouw was gebleken dat de toestand van brug en weg te wensen overliet.[119] Hier is het ruim 100 meter lange stukje weg bedoeld tussen de Hontil en de Ridderborg, aan de oostzijde van de Borgsloot, dat in 1651 tegelijk met de Hontil is aangelegd.

De eigendoms- en beheersverhoudingen lagen hier uiterst gecompliceerd. We zagen dat het ten noorden van de Buursterzuidwending gelegen Vierendeel verantwoordelijk was voor een groot deel van de ten zuiden van die kering gelegen Damsterwal. De Borgsloot-boven-de-Rollen was weliswaar gelegen tussen de Buursterzuidwending en Damsterwal en hoorde dus geografisch bij de strook van het Fivelgoër Woldland die onder het Scharmerzijlvest viel, maar had voor dat zijlvest geen functie. De watergang deed uitsluitend dienst als schipsloot van de Vierendeelsters, die via deze vaarweg en het Damsterdiep naar Groningen konden. Om die reden was ook het onderhoud van dit kanaal voor rekening van het Vierendeel. Dat gold ook voor de oostelijke kade erlangs. Die viel ook later nog onder het Winsumerzijlvest

---

117 Over het weghalen van een overtoom bij de Stadsweg is in het resolutieboek van het Winsumer en Schaphalsterzijlvest niets te vinden (GrA 2778-22).

118 Zie boven, p. 67.

119 GrA 136-2310.

en de gemeente Noorddijk.[120]

Kruising Stadsweg-Borgsloot na 1651: de dam is verdwenen, de Hontil gebouwd en een nieuw stukje weg gelegd.

De ingreep is verricht op verzoek van de Vierendeelsters die een betere toegang wilden hebben naar het nieuwe trekpad Groningen-Delfzijl, tot de aanleg waarvan in 1650 is besloten.

De oude route is met een witte stippellijn aangegeven.

De 'Schepperijtil' of 'Hontil' van 1651

'Zijlvesterweg' tussen de Hontil en de Ridderborg

Nadat de overtoom bij de Ridderborg was weggehaald, moest de schepperij van het Vierendeel ook een nieuwe weg maken en onderhouden tussen de Garreweerster- of Tjamsweersterweg en de nieuwe til.

120 Zie daarvoor de kadastrale gegevens op HisGIS.

Borgsloot-boven-de-Rollen vanaf de Hontil

We kijken naar het zuiden.
De Borgsloot en de kade aan de linkerzijde waren 'extraterritoriale objecten' van het Vierendeel, ofschoon de Borgsloot zelf ooit de grens was geweest tussen Fivelgo (links) en Drenterwolde (rechts).
De verandering is het gevolg van het feit dat deze watergang exclusief de Vierendeelsters diende als schipsloot.

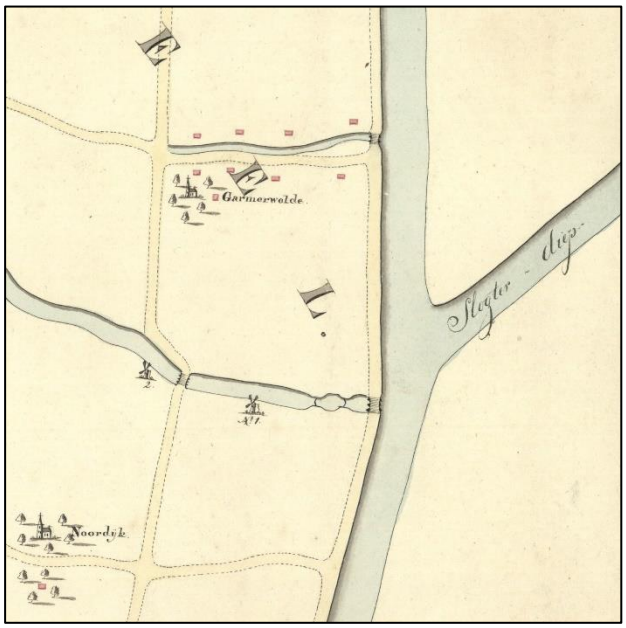

'De Rollen' vervangen door een schutsluis

Uitsnede uit de kaart die W. van Rees in de eerste helft van de 19e eeuw maakte van de molenpolders in Innersdijk en het Vierendeel.

(GrA 817-3569)

Nadat in 1651 de dam bij de Ridderborg was opgeruimd, hoefden de Thesingers en andere inwoners van het Vierendeel op hun route naar Groningen alleen nog de overtoom over de Damsterwal bij de Borghorn te nemen. Deze overtocht, 'de Rollen' geheten, lag op de plaats waar de Damsterwal de oude Borgsloot afsloot. Schuin tegenover die plek, aan de zuidzijde van het Damsterdiep dus, kwam sinds 1659 het Slochterdiep uit in het Damsterdiep.

Wanneer de overtocht is vervangen door een schutsluis heb ik niet uitgezocht. Wel kan ik meedelen dat de overtoom 'de Rollen' in 1767 nog in het schouwregister van de schepperij 'het Vierendeel' stond en dat het verlaat 'de Rollen' of 'Thesingerverlaat' bij Ruischerbrug in 1938 werd opgeruimd in verband met de verbreding van de Rijksweg naar Delfzijl.[121]

[121] Inventaris van het archief van het waterschap Hunsingo (1823) 1856-1955 (1991).